

3 - 348

პართული

საენათმაცნიერო საზოგადოების

წელიწადი ეული

I-II

J A H R B U C H

DER GEORGISCHEN
SPRACHWISSENSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

1923—1924

— — —

თბილისი - TIFLIS

პეტრეა დაიწყო 1924 წ. 20 აპრილს. — დასრულდა 1925 წ. 27 ოქტომბრი.

ს. მ. უ. ს. პოლიგრ. 1 სტამბა (პლეხან. პრ., 91).

მთავრობი № 276. — შეკვ. № 348/298. — დიაზეჭდა 450 ცალი.

გ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა მ ბ ა

გვერდ.
V

1. წინასიტყვაობა	1
2. პროფ. აკაკი შანიძე: წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის	1
3. არნოლდ (ბენედიქტე) ჩიქობავა: ზოგადი თვალსაზრისისათვის	12
4. პროფ. გომარგი ახვლედიანი: სამი „t“ ოსურში და მათი მიმართება ძველი-ირანულის შესაფერ ბგერებთან . . .	22
5. არნოლდ (ბენედიქტე) ჩიქობავა: -ყე ნაწილაკი ფერედინულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით	32
6. სვიმონ ჯანაშია: უზენაესი ლვთაების აფხაზური სახელწოდების ფორმისათვის	69
7. ვარლამ თოფურია: ორმაგი უარყოფა ქართულში	74
8. სვიმონ ჯანაშია კიდევ ერთი ნაშთი ხანმეტობისა თანამედროვე ქართულში	117
9. კევსურული მასალები—ბეს. გაბურიას მაერ შეკრებილი, პროფ. ა. შანიძის რედაქციითა და მის მიერვე შედგენილი ლექსიკონითურთ	119
10. საზოგადოების სხდომათა ოქმები	337

Inhalt.

S.	V
1. Vorwort	1
2. Prof. A. Chanidzé (Schanidse): Zur Etymologie des georg. წელიწადი 'Jahr'	1
3. Arnold (Benedikt) Tschikobawa: Ueber leitende Gesichtspunkte	12
4. Prof. Georg Achwlediani: Drei T im Ossetischen und ihr Verhältnis zu den entsprechenden alt-iranischen Lauten	22
5. Arnold (Benedikt) Tschikobawa: Partikel Qe in der Fereidan'schen Mundart (der Georgischen Sprache) und seine Bedeutung für grammatisch-logische Beziehungen	32
6. Simon Djanaschia: Ueber die Form des Namens der obersten Gottheit im Abchasischen	69
7. Warlam Topuria: Doppelte Verneinung im Georgischen	74
8. Simon Djanaschia: Noch ein Ueberrest der Chanmetform im gegenwärtigen Georgisch	117
9. Chewssur'sche Materialien--von Bess. Gabuuri gesammelt und von Prof. A. Chanidzé (Schanidse) nebst Glossar herausgegeben	119
10. Sitzungsprotokolle der Gesellschaft	337

წინამდებარე ტოში უკრანისა ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების პირმშო შეიღია.

ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება იმ ძალუმ მოთხოვნილებათა დაკავშირულების საქმეს ემსახურება, რომელთაც უყენებს კავკასიის ენობრივი სინამდვილე საენათმეცნიერო აზროვნებას.

წარმოშობა-შედგენილობით უწინარესად ქართული, მიზნებისა და საკვლევი ობიექტების თვალსაზრისით საზოგადოება გაცილებით უფრო ფართო ხასიათისაა: ქართულსა და მის მონათესავე მეგრულ-სვანურს გარდა სხვა კავკასური ენები ჩვენი უურადლების ცენტრში უნდა იყვნენ. და თუ ქართული მაინც პირველ რიგში მოვალეობისა, ამის გამართლება ჩვენი მუშაობის პირობების გარდა იმაში არის მოცემული, რომ ხან-გრძლივი, ძეგლებში ასახული ისტორიული წარსულის მქონე ენა შედარებით-ისტორიული შესწავლისათვის გაცილებით უფრო მეტს დასაყრდენს იძლევა, ვიდრე მწერლობის არამქონე ენები.

წინ დიდი მუშაობა გვიძევს, და ამ მუშაობის პროცესში ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს შემდეგი:

1. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების სახით ჩვენს წინ არის მტკიცედ ჩამოყალიბებული საენათმეცნიერო დისკიპლინა, მკვიდრად იგებული გარკვეულ მეთოდოლოგიურ საფუძველზე: შედარებით-ისტორიული ძიების გზა ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების ის მნაპოვარია, რომელზედაც დამყარება ყოველი ენის შესწავლისას აუცილებელია; ექსპერიმენტული და ზოგადი ფონეტიკა კი ძლიერი დამხმარე საშვალებაა ამ შედარებით-ისტორიული მეთოდით მუშაობისას; ამ მხრივაც ინდო-ევროპეისტიკა ჩვენი ავტორიტეტიანი მასწავლებელი და მწვრთნელი უნდა იყოს.

მაგრამ ამის თქმა არ შეიძლება, რამდენადაც საქმე კავკასურ ენათა სინამდვილის მეცნიერულ (resp. ენათმეცნიერულ) ცნებებში აკინძვას შეეხება. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების მეთოდების უყოფანო მიღება ინდო-ევროპეისტიკის ცნებათა უკრიტიკულ გადმონერებას სრულიადაც არ ნიშნავს; ცნება სინამდვილის სქემაა;

კამისულებული სინამდვილე განსხვავებულ შინაარს აძლევს ცნებას, თუ ამას ცნებას იძლევა, თუნდაც რომ მის აღსანიშნავად ძველი ტერმინი იყოს გამოყენებული.

კავკასურ ენათა აგებულება არა ერთ შინიშვნელოვან პუნქტში კანსხუავდება ინდო-ევროპული ენების აგებულებისაგან; ეს გვავა-ლებს სათანადო დასკვნების გაეყოფებას; ჩვენ ამით არ ვამბობთ, რომ ცნებები აქ სრულიად სხვა სახით აიგება; მაგრამ იქ, სადაც ტრადიციური თავისებურება იჩენს თავს, ჩვენ მხად უნდა ვიყოთ საული შევნებით განვითავისუფლოთ თავი არსებული ტერმინოლო-გიური ტრადიციებისაგან და სინამდვილის შესაფერი ცნებებისა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების ჩამოყალიბებას არ დავერიდოთ.

2. კავკასურ ენათა შესწავლას ორმაგი ინტერესი აქვს; ჯერ თავისთავეადი, თვით ამ ენათა ბუნებისა და მათი ურთიერთობის შე-სწავლის თვალსაზრისით და მეორეც, ზოგადად, ენათმეცნიერების თვალსაზრისით: ენობრივი აზროვნების ვარიაციები ძნელად თუ არის სადმე ასეთი მრავალფეროვნებით გადაშლილი, ხოლო ამ ენა-თა ბგერითი მხარე ისეთი სიმღიდრითა და სირთულითა აქ წარმოდგე-ნილი, თითქოს ადამიანის სამეტყველო ორგანოთა საარტიკულაციო შესაძლებლობათა ამოწურვას ცდილანო.

მავრამ უდიდესი სიძნელეც ახლავს თან ამ ენების შესწავლას; ქართულს გარდა არც ერთს საკუთრივ კავკასურ ენას ისტორია, დამწერლობის ძეგლებში მოცემული, არ მოეპოვება; ამ თანდაყოლილ „ცოდვას“ ვერავითარი „მაღლი“ ვერ გამოისყიდის; ამ დანაკლისის მთლიანად ანაზღაურება შეუძლებელია; ამ ენათა ისტორიულ-შედარე-ბითი შესწავლაც სპეციფიკურ ჩარჩოებშია ამიტომაც გამომწყვდეული და პერსპექტივებიც საკმაოდ შემოტარგლული. ასეთ პირობებში არსე-ბული შესაძლებლობის ამოწურვისათვის ერთად-ერთი საშეალებაა: ენის ისტორიის ტვირთი „ენის ვეოვრაფიას“ უნდა დააწვეს... ის-ტორიის მქონე ენისათვისაც ენის ვეოვრაფია, ე. ი. დიალექტებში მოცემული ფაქტები, უდიდესი საშვალებაა ენის ისტორიის მკვდა-რი სინამდვილის გასაცოცხლებლად; ცხადია, ამ ისტორიის გარეშე იგი თავის ცხოველმყოფელ გავლენას ისე ძლიერად ვერ გამოაჩენს; ასე რომ ისტორიის ტვირთს გეოგრაფია მთლიანად ვერ ზიდავს, მავრამ თუ ვისმე შეუძლია მოგვცეს ამ ისტორიის თუნდაც ნაწილო-ბრივი კომპენსაცია, — ეს მხოლოდ მას, ამ „ვეოვრაფიას“...

ეს კი ნიშნავს: ყოველი კუთხეური თავისებურება:— ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსურ-ლექსიკური...— ყველა კავკასური ენების

მიხედვით უძღვა იქნება არჩეულობა; ეს არ არის საკმაო კავკასურ ენათა შესწავლისას, მაგრამ ეს არის აუცილებელი მინიმალი პირობა მათთვის შესწავლისათვის ეს დესკრიპტული მომენტი უსათუოდ უნდა იყოს შესწავლის პირველ რიგში.

და თუ ჩეუქ მოფიცინებთ, რომ ყველაზე უკეთ „დამუშავებულის“ კატეგორია ერთ შესწავლა ჯერ კიდევ დასაწყისშია და ქართულის კატეგორია საკმაო ოდენობა პრელიმინარად შესწავლილიც არ არის, თუ ჩეუქ მოფიცინებთ, რომ მთის კავკასურ ენათა რაოდენობის უ არ არის სათანადო ზედმიშევნილობით დადგენილი, არა თუ მათთვის შესწავლილი, — ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ რამდენი რამ გვაკლა ჩვენ, რაოდენი სამუშაოა წინასწარ გასაკეთებელი, რომ ედუქტიტარი განხოგადების მეცნიერული უფლება გვქონდეს; თაობათა მეშაობაა აქ საჭირო; ინდივიდუალურ შრომას, რაც უნდა დაიწინოს შენელოვანი იყოს იგი, ვერ ძალუძს იმის გაკეთება, რაც მთელი დასების ფართო კოლექტიური შეთანხმებული მუშაობის პროცესი უნდა იქნეს მიღწეული.

თეორიებით დაწყება ვერასოდეს მოგვცემს ჩვენ კავკასურ ენათა მეცნიერულ სახეობას, არამედ მხოლოდ მკითხაობას; ამიტომაც ამ მეშაობაში ჩვენი გზა არის და უნდა იყოს გზა მკვიდრი პოზიტიური შესწავლისა, ფაქტების შეგროვებისა და მათი ურთიერთობის თანდათანობით რკვევისა...

* * *

„წელიწდეული“-ს ბეჭდვა მეტად გაჭიანურდა; ტექნიკური პირობები წარმოუდგენლად მძიმე აღმოჩნდა; მარტო კარ-ასოს უქონლობამ რამოდენიმე თვით შეგვაწყვეტინა მუშაობა; ამიტომაც 1924 წლის აპრილს წამოწყებული ბეჭდვა მხოლოდ მიმდინარე 1925 წ. თებერვალში დასრულდა; ვერ განხორციელდა ამიტომაც საზოგადოების საბჭოს სურვილი: 1923 წლის „წელიწდეული“ გამოგვეცა 1924 წლის შემოწიგომაშდე, 1924 წლისა კა 1925 წლის დასაწყისამდე; იძულებული გავხდით ერთი წიგნი 1923 და 1924 წლის „წელიწდეული“ ჩაგვეთვალა და მასში საზოგადოების ორივე წლის სხდომათა ოქმები მოგვეთავსებია.

უურნალის ბეჭდვა რომ კიდევ უფრო არ გაჭიანურებულიყო, ხელი ივიღეთ საბიბლიოგრაფიო მასალებისა და რეცენზიების უურნალში მოთავსებაზე და მზა-მზარეული მასალა განხე გადავდევით:

კურთხული, რომ ერზალს ამით მეტად საჭირო განყოფილება აქლია, მაგრამ ეს ნაკლი გამოსწორებული იქნება შემდეგი ტომიდან.

ამავე მიზეზებისა გამო მოგვიხდა საზოგადოების სხდომათა ოქ-
მების (ზოგიერთის გარდა) ძალზე შემოკლება, თუმცა ნათლად
გვქონდა ისიც გათვალისწინებული, რომ საზოგადოების მუშაობის
ეს მხარე რაც შეიძლება მეტის სისრულით უნდა ყოფილიყო უურ-
ნალში წარმოდგენილი.

რაც შეეხება გარეგნულ მხარეს, ზოგი ნაკლი თავიდან ვერ
ავიცილეთ; კორექტურული შეცომები გაიპარა... ასოები და ნიშ-
ნები ზოგვან არაა გამოსული...

მასალათა განრიგებაში თითქოს დარღვეულია ერთგვარი შე-
უარდება: წერილებთან შედარებით სადიალექტოლოგიო მასალებს
(კვესურულის სახით) მეტად დიდი ადგილი უკავია: მაგრამ ამას არ
დავერიდეთ, ვინაიდან აღნიშნული ბასალები მეტად მნიშვნელოვან
ქართულ კილოს ეკუთვნის და მათი მთლიანად მოთავსება აუცილე-
ბელი იყო, წერილების მოთავსება კი მასალების შემდეგ ტექნიკური
მიზეზების გამო შეუძლებელი აღმოჩნდა...

რედ.

საბუნებრივი მანიქი.

რელიგიალოგიისათვის¹.

ჩვენი ახალი საზოგადოების წლიურ ორგანოს სახელიდ
წარმომადგენი დავარქვით, რომელიც წარმოადგენს სუბსტან-
ციურად გაგებულს აღიექტივს და რომელიც ნაწარმოებია წე-
ლიწადისაგან. წელიწადი კი სინონიმია წლისა.

დღევანდელ სალიტერატურო ქართულსა და ცოცხალ კუ-
ლტურულში წელი და წელიწადი თითქმის თანაბრად იქმარება ერ-
თა და იმავე მნიშვნელობით. სახელდობრ, ორივეა გამომხა-
ტველი მზის მოქცევის 365 (resp. 366) დღიანი კვინკლოსი-
სა. ეს კვინკლოსია ერთი წელი ანუ ერთი წელიწადი. ამიტომ
შეიძლება ალრიცხვის დროს ითქვას: ხუთი წელი ან ხუთი წე-
ლიწადი, ცხრა წელი ანუ ცხრა წელიწადი' და მისთანანი. ეს კია
შეოლოდ, რომ ასეთ შემთხვევებში ზოგიერთი კილო უპირა-
ტესად წელს კვართოს, ზოგიც კი წელიწადს. თუმცა, მაშასა-
დამე, წელსა და წელიწადს შორის მნიშვნელობის მერივ დღეს
განსხვავება არ მოიპოვება, მაგრამ ის კი აღსანიშნავია, რომ
არსებოთი სახელისაგან აღიექტივების წარმოების დროს წამსვე
იჩინს ხოლმე თავს განსხვავება, ვინაიდან აღიექტივები ჩვეუ-
ლებრივ წლისაგან არის ნაწარმოები: წლეული (აქედან ზმის-
ზედა წლეული resp. წრეული, წროული), წლიური, წლიანი². ად-
ვერბიც წლისაგან არის ნაწარმოები, სიტყვის მიცემით ბრუნ-
ვაში დაყენებით: წელს. ამას გარდა, ვისიმე ან რისიმე ხნოვა-
ნობის აღსანიშნავად წელი იკვარება და არა წელიწადი. მაგა-
ლითად ვამბობთ: ერთი დღისა, ორი კვირისა, სამი თვისა, ოთხი

¹⁾ წაკითხულია მოქსენებად ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების სა-
ჯარო სხდომაშე 1924 წ. 18 თებერვალს.

²⁾ ახალი წარმოებაა წლედი: შვიდ-წლედი, ცხრა-წლედი
(სკოლა).

წლისათვის. ერთი სიტყვით, წელიწადის კმარება მეტად შეზღუდვილია. იგი გამოყენებულია წლის მაგივრად ანდა მის გვერდით განსაზღვრულ შემთხვევებში, ისე კი საზოგადო ქართულისათვის ჩვეულებრივია წელი.

საზოგადო ქართულ წელ სიტყვას მოძევ ენებში შეეტკვება წანა (მეგრულში¹ და ზაქ სვანურში), მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის ისეთი ფონეტიკური სახისა, რომ სრულსა და უნაკლულო შესატყვისობას იძლეოდეს ქართ. წელისან შესადარებლიდ. მეგრული წანა არც თავისი ვოკალიზაციით უდგება მთლად ქ. წელს და არც კონსონანტებით. ხოლო რაიკა შეეხება სვანურ ზაქს, არც იგია მთლად დამაკმაყოფილებელი. მისი მეორე თემა ზაჟ, რომელიც, მაგალითად, მიცემითში იჩენს თავს, და რომელიც შემადგენელი ნაწილია ზაჟჭადელისა („ზაფხული“), ბევრს არას ჰშველის საქმის ვითარებას. მაგრამ მაინც უეპველია მათი ნათესაობრივი კავშირი. გვაკლია მხოლოდ მთელი რიგი ისტორიულად ან დიალექტებში დადასტურებული ფორმებისა, რომელთა შედარებისა და დაპირისპირების წყალობითაც შესაძლებელი იქნება მათთვის თავ-თავისი ადგილის მიჩნა საერთო გენეალოგიურ ტაბულაში. წელიწადი კი განმარტოებით დგას ქართულში. მსგავსი წარმოება არც მეგრულში მოიპოვება და არც სვანურში. იგი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ქართულის ნიდაგზეა განვითარებული.

წელიწადი რთული სიტყვაა. მისი შემადგენელი ნაწილებია: წელი + წადი. პირველი ნაწილი (წელი) ერთი შეხედვით

¹⁾ მეგრულის სახელწოდებით ჩვენ ავლიშნავთ ერთისა და იმავე ენის ორსავე კილოს: რიონის მეგრულს (რომელიც საქართველოს სახელმწიფოებრივ ფარგალშია მოქცეული, უმთავრესად რიონის მარჯვენა მეტარეს, და რომელიც საკუთრივ მეგრულის სახელით არის ცნობილი) და ჭორობის მეგრულს (რომელიც ამ უამაღ რსმალეთის საზღვრებშია მოყოლილი, უმთავრესად ჭორობის მარცხენა მეტარეს, და რომელიც ჩვეულებრივ ჭანურის ან კიდევ ლაზურის სახელით არის ცნობილი). საკუთრივ მეგრული და ჭანური ერთურთის მიმართ კილოებია და არა დამოუკიდებელი ენები.

არა შეიძლება სახელობითის ფორმა ეგონოს, მაგრამ არა. არა ამ ფორმისაგანაა მიღებული: *წელითი. მეორე ნაწილი (-წადა) შემოკლებული ფორმაა, მისი უძველესი სახე უფრო უფრო უფრო ყოფილი არადი. მაშასადამე, წელიწადი მიღებული უფრო ამ ფორმისაგან: *წელითიწლადი, რომელიც პირველ უფრო -თა დაუკარგავს და ამიტომ ერთი მარცვლით შემოკლება, ხოლო მეორეში ლასი გამოუკლია. თუ ახლა მოახველ ბოლოკიდურ ინს, რომელიც სახელობითი ბრუნვის ნიშანია, მივიღებთ წელითიწლად ფორმას, რომელიც წარმოვადება უკვე როგორც ორი სხვადასხვა ფორმა ერთისა და ასევე წელ სიტყვისა. პირველი ნაწილი (წელითი) იშვიათი უფრო კარგია, რომელიც მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში ვაჟვდება, ხოლო წლად არის მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა. სახელადამე, წელიწადი თავის წარმოშობით რთული სიტყვა უფრისა, ნაწარმოები ფუძის გაორკეცების საშუალებით.

ქართულში მოგვეპოვება მრავალი რთული სიტყვა, გა-
ძლიერებული ფუძისაგან ნაწარმოები, მაგრამ მათი წარმოება
სულ სხვანაირია. სახელდობრ, რთული სიტყვის საწარმოებ-
რად აღებულია ერთ შემთხვევაში ფლე და განმეორებულია
უფრო-უფრო უფრო უფრო, მაგალ. რაკ-რაკი, ძაგ-ძაგი, ცახ-ცახი, რახ-
ხახი, ბაჯ-ბაჯი, ბუტ-ბუტი და მისთ.¹⁾ ან არა და ძირისეული
მოვანი აბლაუტის საშუალებით შეცვლილია (ჩვეულებრივ მეო-
რე ნაწილში, იშვიათად პირველშიაც) უნად: ბაგა-ბუგი, ფაცა-
რეზი, რამე-რუმე, დაპა-დუბით, კანტი-კუნტად, ჭდავ-უდუვი, ბალან-
ხულახი, ბმშ-ბმში, ურთაერთას, ჭურჭერი (ჭურჭელი) და მისთა-
ნანი. მაგრამ წელიწადი სხვარიგად არის გაორკეცებული. ორი-
ვე მისი ნაწილი (წელითი + წლად) სხვადასხვა ბრუნვის ფორმე-

¹⁾ ამავე ჯგუფს ეკუთვნის კან-კალი, ჩურ-ჩული, ძუნ-ძული,
ადაც დისიმილაციის გზით ფუძისეული თანხმოვანი შეცვლილია. აქვე უნდა მო-
ვასტონოთ ისეთი სიტყვები, სადაც გაორკეცების დროს დაკარგულია ძირისეული
უანგელოვანი: ბიბინი, გუგუნი, დუდუნი, დუდუნი, ზუზუნი, წუ-

მის და შეფრთვების შემდეგ ფონეტიკურ ცვლილებათა ვამო გურული კვების ნიშან-კვალი საკმაოდ წაშლილი, ისე რომ იგი ჰავიტელია და შეცნობილი მიმართულებითი ბრუნვისაგან ნაწარმოვა ერთ მოლიან სიტყვად. ამიტომ იგი თავდაპირველად „დაუქტრივი“ უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში უნდა მიეღო სუბსტანტიური მნიშვნელობა¹.

წელითი წლად მარტო თეორიულად ალდგენილი ფორმა როდია. იგი გვხვდება, მაგალითად, დავითნის უძველეს კელნაწერში, სადაც ვკითხულობთ: ხუდგომას იანვარისსა წელითი წლად დაურთვის ერთი ნიადაგდ რიცხესა მას ერთ რიცხეად ეზა წელზი (უნივ. სიძველეთა მუზეუმის № 38 კელნაწერი, ფ. 239 r. ძველი პაგინაციით).

წელითი წლად[']ში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს და იქნას მოითხოვს პირველი ნაწილი (წელითი), რომლის ფორმაც არა-წელულებრივია თვით ძველი ქართულისთვისაც კი. ძველს ქართულში მსგავსივე დაბოლოვება (-ითი) მოეპოვება სხვა სიტყვებსაც, რომლებიც აგრეთვე გაორკეცებულად იქმარება, მაგალითი ჟამითი ჟამად, დღითი დღედ², ქალაქითი ქალაქად, უბუნითი უბუნისამდე, ნათესავითი ნათესავადმდე და მისთანანი და სწორეთ ამათ ჯგუფს ეკუთვნის ჩვენი წელითი წლად'იც. ამ შემთხვევებში -ითი არ არის ჩვეულებრივი ბრუნვის მაწარმოებელი სუფიქსი. იგი საზოგადოდ და საყოველთაოდ რომელსამე ბრუნვას არ ახასიათებს, მაგრამ უკეთუ ბოლოკიდურ ინს ანად შევუცვლით, მაშინ მივიღებთ -ითა სუფიქსს, რომელიც წელულეპრივ და საზოგადოდ მოქმედებითი ბრუნვის მაწარმოებელია. ამ -ითა სუფიქსს ეკვეცება ხოლმე ბოლოკიდური ანი და ძველს ქართულში კურად, ხოლო ახალს ქართულში უმთავრესად და უპირატესად -ით ჯგუფის სახით არის ხოლმე

¹⁾ შდრ. თვალადი, ტანადი, თავადი, ქმიადი, დიადი ($<$ დიდადი), პირადი, გულადი, პურადი, სულადი და მისთ.

²⁾ დღევანდელ სასაუბროსა და სალიტერატურო ენაში ეს ძველადგან ნასესხები ფორმა ბოლოკიდური დონის შეკვეცით იხმარება: დღითი - დღე (მაგალითად, „ფასები დღითი - დღე მატულობს“ - ო, იტყვიან).

წილაწიადას ეტომოლოგიასათვის. იმისათვის, მოვცემოვება ორი სუფიქსი (-ითა
და -თი), რომელებიც ერთურთისაგან განსხვავდებიან რო-
გორუ ფორმით, ისე მნიშვნელობით: ერთია (-ითა) ინსტრუ-
მენტალისა და მეორეც (-ითი) აბლატივის მაწარმოებელი.
მაგრამ რაკი ორთავე სუფიქსს თავთავიანთ განვითარების პრო-
ცესში ერთურთის განმასხვავებელი ბოლოკიდური კმოვნები
დაუკარგავთ, ამიტომ ორთავ მოუკია - ით და წარმოშობით
არი სხვადასხვა სუფიქსი ფორმალურად ერთი მეორეს და-
ქმნავსებია და ერთ ბრუნვაში გაერთიანებულა; რომელსაც
ჰამცენელობა ორივესი შეპრჩენია: ინსტრუმენტალისა და აბ-
ლატივისა. ეს ძველს ქართულში. ახალს ქართულში კი - ით
დაბოლოვება ინსტრუმენტალმა მიისაკუთრა, აბლატივისათვის
კი ბარტო - ით დაბოლოვება ვერ იქნა საკმაოდ ცნობილი
და მას დაერთო - გან თანდებული, რომლის დასაწყისში თან-
კონვანმაც წინამავალი თანი გაამჟღერა, დონად აქცია და შემ-
დევ თანდათანობით თვითონაც დაიკარგა ზოგ-ზოგ კილოში:
- ითან >- იდგან >- იდან¹.

ასეთია, ჩემის ფიქრით, - ითა და - ითი სუფიქსის ძირი-
თადი მნიშვნელობა და ურთიერთ შორის დამოკიდებულება
და განვითარების გზები. მაგრამ იქ ისიც უნდა დავსძინოთ,
რომ - ითი სუფიქსს სხვაგვარი აკსნა-განმარტებაც შეიძლება
მოექცნოს. სახელდობრ, შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ ინ-
სტრუმენტალის ფორმები ქართულში თავისთავად მატარებელ-
ნი არიან აბლატივის მნიშვნელობისაც და რომ - ითი სუფი-
ქსის ბოლოკიდური ინი ამ ერთისა, თუმცა ლა კი ორ-მნიშვ-
ნელობიანი ინსტრუმენტალი ბრუნვის ბოლო-მოკვეცილ (-ით)
სუფიქსთან ერთად შეეორცებული და ერთ დროს სრულიად
დამოუკიდებელი ნაწილაკი იყო, რომელიც პრეპოზიციულია
კუთხებოდა და რომელიც მომდევნო სიტყვას მიმართულებით

¹) აქ ჩვენთვის საჭირო არ არის ზოგიერთი წვრილმანი, მაგალითად, რომ
- ით სუფიქსი დღესაც აბლატივის მაწარმოებელია მთის კილოებში (კახე-
- ით = კახეთიდან და მისთ.).

შესრულებული ჰქონდა, მაგალითად ასე: ქალაქით ო ქალაქად. თუ აურე გავიგებდით, გაშინ ამ ინს სომხური **ի** ამოუდგებოდა ჩაუტაში. რომელიც მიმართულების აღსანიშნავად იკუზატივს მომამხვავს (მაგალ. **ի քაղաք**), ხოლო დამოუკიდებელი ნა-
ტურალუს წინამავალ სიტყვასთან შეკორცების პროცესის გასა-
უსალისწინებლად სპარსული იზაფეთის ინს დავიმოწმებდით.
გაშინ - თა სუფიქსის ბოლოკიდურ ინში გვექნებოდა ივივე
რი, რომელიც ნაშთია პრეპოზიციული წარვოებისა ქართულ-
ში რამოდენსამე მაგალითში, სადაც ოლონდ ამ პრეპოზიციულ
ინს დაუკარგავს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და შეკვირ-
ცებია მომდევნო სიტყვის ფორმას: იმრგველივ, იგურდივ, იბრ-
ტევავ. ეს ფორმები იმ მკრივაც არის საყურადღებო, რომ გა-
თი სახით ჩვენამდე მოღწეულია ნაშთი ერთი გამჭრალი ბრუნ-
ვისა. ეს ის გადავარდნილი ბრუნვაა, რომლის - აფ დაბოლო-
ვებაც დღესაც კარტულში მხოლოდ ზმნისზედათა
საწარმოებლად (და შემდეგ ზმნისზედათაგან ზედშესრულთა
საწარმოებლად): ხანგრძლივ, მუდმივ, სხვაფრივ, უეცრივ, *სწერივ
(ასწერივ, დასწერივ, გასწერივ და სხვ.), ღუთივ (< ღმრთივ),
*ქმრივ (აქედან: *ქმრივი > ქურივი), მკარ-იღლავ, უწყვეტლივ
შეგჩერებლივ, საშეუთხივ, მრთლავ, ძლივ¹ და მისთანანი.

ამ ორ აჯსნათაგან მე პირადად პირველი უფრო მაკვაყუ-
ფილებს. მაშასადამე, ირკვევა, რომ წელიწადი მიღებულია წე-
ლითი წლად'ისაგან, რომლის პირველ ნაწილში ერთი გადა-
ვარდნილი და გადაშენებული ბრუნვის ფორმაა აქამომდე მოღ-
წეული, აბლატივის მნიშვნელობით, წელ სიტყვისაგან.

აქ შეიძლებოდა წერტილის დასმა და შეჩერება. მაგრამ ერთ
გარემოებას კიდევ უნდა შევეხო გაკვრით მაინც. საქმე ის გახ-
ლავს, რომ წელითი წლად ვერ არის ყოველ-მკრივ უნაკლული
და მთლად მისაღები ფორმა. ვერ არის იმიტომ, რომ არ არის

¹⁾ ასეთი ფორმა (ძლივ) დღესაც ცოცხალია ზოგიერთ კილოში (მაგალ.
თიანეთის მიღამოებში), მაგრამ საზოგადოდ კი სანი აქვს დართული ანალოგის
წყალობით: ძლივს.

ასეთი კუთხით არაუკ ნაწილში: პირველ ნაწილში
დაწყებული კუთხით უნდა ჰქონ. მეტაზე კი არა. მოსალოდნე-
ლი ფრთხი არა უნდა მართვა არა და მისი ამოღება
უნდა მიწოდონ. მულ სალორების გარეულსა და
ასეთი უნდა მოვალეობის უძველეს პირზე ის ბრუნვებში, რო-
მე არა უნდა მოვალეობა ერთგვათ¹ (წევა, წევათა, წევადებევ),
მულ ფრთხი მეტაზე უნდოე, როცა სუფიქსი თან-
მოწოდა ასეთი (წევა, წევათა, წევნი, წელთა). ეს არის
ამავე ის ფრთხოების კანონის, რომელიც განაგებს კო-
რონის რაღატერომ საჭირო ქამესურ ენებში² და კერძოდ ქარ-
თული. ფრთხოები შეეხება ფუძისეულ კმოვნებს და გა-
მოწოდებული ბოლო პრეფიქსებისა და სუფიქსების გავლენით
და ამავე მილიანი მოვალეობის, რომ უკეთუ პრეფიქსი კმოვნით თავ-
ულ და მისამაღამე მისი მარცვალი ღიაა ბოლოში, იგი ჩვეუ-
ლებრივ ფრთხის დასაწყის თანკმოვანს მიიკრავს და მარცვალი
დამუტება, რასაც შედეგად მოჰყვება ხოლმე უმეშვეოდ მო-
მილუნი კრევნის ამოღება ფუძიდან. ხოლო როდესაც სუფიქსი
მოწოდა იწყება და მაშასადამე ღიაა თავში, მაშინ იგი წინა-
მდებარ ფრთხისეულ თანკმოვანს მიიკრავს ხოლმე და ამით წინა-
მდებარ ფრთხისეულ კმოვანს ამოიღებს ხოლმე. თვით პრეფი-
ქსის და სუფიქსის კმოვნებიც ემორჩილება რედუქციის კა-
ნონს, თუ ვინიცობა რომ ერთ პრეფიქსს მეორე პრეფიქსი
დაუდგა წინ, ან კიდევ თუ სუფიქსს სხვა სუფიქსი მოჰყვა შემ-
დგე. თუ რა წილი უდევს რედუქციის საქმეში მახვილს, ეს
უდევ საკულევია, მაგრამ ასეთი გახლავს ფაქტიური მდგომა-
რეობა და საზოგადო წესი, რომელიც ყოველგან და ყოველ-

¹⁾ სახელობითის ინი და წოდებითის ონი მხედველობაში მისაღები არაა, ასეთანაც ისინი ახალი ფორმაციისანი არიან.

²⁾ ქამესური ენებია: **ძა**(რთული), **მე**(გრული) და **ს(ე)ვნური**. ამ სახელით
დაწყებული ჩვენ იმ ჯგუფს ენებისას, რომელიც აქამომდე სხვადასხვა სახელით
ისა ცნობილი: ქართული, ივერული, სამხრეთ-კავკასური, იაფეტური (პირვან-
დათ გადაბით).

უფრო მა არის ხოლმე მკაცრად გატარებული. პრეფიქს სუფი-
ქუმის გავლენა ფუძის ქმოვნებზე, როგორც ჩანს, განსაკუთ-
არების ძლიერი უნდა ყოფილიყო ძველად, ქამესური ენების
კრიტიკის ხანაში, ხოლო ერთობის დარღვევის შემდეგ, და-
კარგვებისა და დაშორების პროცესში, თვითეულ კილოში
აუკიდებულად განვითარებულა ეს კანონი. ძველებური სახე
დავს მას უმთავრესად სვანური ენის სამს კილოში აქვს და-
ცრდი (ბალს-ზემოურსა, ბალს-ქვემოურსა და ლაშხურში), ხო-
ლო შესუსტებულა სვანურის ერთს კილოსა (ლენტეხურში)
და ქართულში და სულ უკიდურეს მოშლამდე მისულა. იგი
მეგრულში. ნათქვამის ნათელსაყოფად მოვიყვანოთ რამოდე
ნიშე მაგალითი.

შებეჭ'ი არის ერთი სვანური სოფლის სახელი ლაშხეთ-
ში. ამ სიტყვაში ორი მარცვალია და ორსავე მარცვალში
ენია ქმოვანი. ეს ქმოვნები ორივე შეიძლება ამოღებულ
იქმნეს: პირველი მაშინ, როდესაც სიტყვას მიერთვის ქმოვ-
ნით გათავებული პრეფიქსი, ხოლო მეორე მაშინ, რო-
დესაც სიტყვას მოერთვის ქმოვნით დაწყებული სუფიქსი.
ამიტომ გვაქვს მუმბეჭ („მებეცელა“) და მებეჭა („მებეც-
ლები“). მსგავსად ამისა ქაშაბ სიტყვისაგან (რომელიც ალ-
ნიშნავს „ჩერქეზეთს“) გვაქვს ასეთი ფორმები: მუშაბ („ქაშა-
ბი, ჩერქეზი“), ლეშაბუ („ქაშაგური, ჩერქეზული“) და ქაშ-
ბარ¹ („ქაშაგები, ჩერქეზები“); აგრეთვე ცინაჟ ფუძისაგან ნა-
წარმოებია: ცინეა („მოცვი“) და ლეცნაჟ („სამოცვე“); მაშარ
ფუძისაგან: მაშრი („ფართო“) და ხოშარა („უფართოესი“); ტე-
ბად ფუძისაგან: ტებდი („თბილი“), ხოტბიდა („უფრო თბი-
ლი“), მცტბიდე („უცელაზე უფრო თბილი“), სტბიდე („ათ-
ბობს“), ხსტბიდე („ათბობს“), ადტებდე („გაათბო“), ათტებიდ
(„გაათბე“); ქაშაბ ფუძისაგან: ქაშა („ლონე“), ლეშაბ („ლო-

¹⁾ იციან ბალს-ზემოურსა და ბალს-ქვემოურში.

აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ როცა სვანურში კანისა, განისა და ქანის შემ-
დგა მღვრიეული (უმღაუტიანი) ანი მოდის, მათ იმტაცია უჩნდებათ, რაიცა გრაფი.
ჩადან გამოხატული არა გვაქვს ხოლმე, ვინაიდან იგი თავისთავად იგულისხმება.

ნიუბი), ნიუბის („უმარი, დამართება“); ტეხნ ფუძისაგან, არაუგარეთ ტეხნ აქტი აღმართება შედით-პასივის საწარ- მისამად ჭრა ართობობს ჩანაცი. გვატეს: ტეხნი („მრუნ- ული“), ნიუბი ნი უკარით იქმნება სიტყვა („უბრუნდე- ბა“), ართობ ჭრა („მოდის“), მიუნდ ხავება („მოუდის“), ატენ („ატენუა“), ნიუბი დაჭრება („მეტატება“), ადგან ართობი, ნიუბი ნი დაჭრება („მეტაკვდა“) და მისთან.

უ ა მიუბრუნდება ამას, რა უკარისეული უნი და ონი მიუბრუნდება ამას უკარის რედუქციის დროს, არამედ უ მიუბრუნდება მიუბრუნდება ამ უშლის კელს), უბრუნდება ამას უკარის უკარი, რომელსაც ქვემო ნაწილი რკინისა არ ა მიუბრუნდება („მატურუნუა“), სიკურ („ზის“), დასიკურა („სა- კური“), დაჭრება („საჯდომად გამოსაყენებელი“, მაგალ. ატენის ატენი („მისა“), ანტონე („მოშალა“) და მისთ. მაგრამ უ მიუბრუნდება ალუნიშნო განსაკუთრებით ის გარემოება, რა უკარის კანონი მეტად მოდუნებულია ლენტეხურ კურონი, სადაც ქმოვნები მეტ სიმკვიდრეს, იჩენენ და იმ- კურონი არ იყრიცებიან, როგორც სხვა კილოებში. თვით სახე- ლი სუნთქოს ამ კუთხისა, რომელიც სხვა კილოებზე რედუქ- ციონი არის წარმოდგენილი (დენტა, დელტა), აქ კმოვან- ცუნამურად გამოითქმის ხოლმე: დენტა. თუ როგორია არ- სუნთქო განსხვავება ამ მკრიც ლენტეხურისა და სხვა კილოებს შორის, შეიძლება გავითვალისწინოთ შემდეგი წინადადებიდან: ტენტრეჭა მარა სამაჭირ გეზალა დათვერა („ლენტეხელ კურ“ მეტად ეზარება შვილის სწავლება“), რომელიც, თუ გა- დაუდებოთ, მაგალითად, ბალს-ზემოურ კილოზე, ასეთს სახეს მოიღოთ: მენტრეჭა მარა სამჭირ გეზალა დათვერა.

შეიძლება კიდევ მოვიყვანოთ რამოდენიმე მაგალითი:

ლენტეხურად.

გარგალა („ლაპარაკი“)
განხევა („მოკვი“)

ბალს-ზემოურად.

გარგლა.
ცინქა.

ხევახა	(„ჰევია“)	ხაფხურა.
მეტადი	(„ბედავს“)	მეტადი.
ანაზორი	(„იკრიბება“)	ანაზორი.
დაჭრება	(„სათიბი“)	დაჭრება.
დიხაუაფალ	(„შექცევა, გართობა“)	დიხაუაფალ
დაბალახ	(„საბალახო“)	დაბალახ.
ნაგაზი	(„კვირა, შვიდეული“)	ნაგაზი.
ანასუე	(„გააკეთა“)	ანასუე.
კედეხი	(„მოდის“)	კედეხი.
ხოგედენი	(„მოუდის“)	ხოგედენი.
უერხი	(„ზოგი“)	უერხი.
მაშრი	(„ფართო“)	მაშრი.
წერნი	(„წითელი“)	წერნი.
მეხუერე	(„დანგრეული“)	მეხუერე.
ტებედი	(„თბილი“)	ტებედი [აქ ფუძეა: ტე- ბედი].
მუღანი	(„მწარე“)	მუღანი.
კელათხი	(„მაღალი“)	კელათხი.
ქათაფალ, ქათაფარ	(„ქათმები“)	ქათფარ.
დაქათალ	(„საქათმე“)	დაქათალ.
მუშგვარი	(„სტუმარი“)	მუშგვარი და მისთ.

მაშასადამე, ლენტეხურში, სხვა კილოებთან შედარებით, პრეფიქს-სუფიქსების გავლენა ფუძისეულ კოვნებზე სუსტია. ამ თავისებურობის გამო ლენტეხურს ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ზოგიერთ შემთხვევებში, ვინაიდან ხანდახან კირს ხოლმე საქმე დაკარგული ფუძისეული კოვნის ოლიგენის დროს სხვა კილოების მასალების მიხედვით. ქართულში კიდევ მეტი არის მოღუნებული კოვანთა რედუქციის კანონი. ჯეო ერთი ამ კანონს ემორჩილება უმ-თავრესად ფუძისეული ანი და ენი, იშვიათად კი ონიც, რო-მელიც ჩვეულებრივ კვალს სტოვებს უბრჯგუს (resp. ვინის) სახით და მერე განსაზღვრულ შემთხვევებში, უპირატესად რაეს-თან და ლასთან (სხვა ბგერებთან იშვიათად), მერმე კიდევ სა რედუქციო ძალა უმთავრესად სუფიქსებს და აქვთ შერჩენილი, ხოლო პრეფიქსები ჩვეულებრივ ველარას აწყენენ ხოლმე

უკანასკნელ კონცენტრის. თ რამოდენიმე მაგალითი. კაჯ ფუძი-
საგან გვაძეს: ჭ-ტ-ა-ჭ, ჭ-ჭ-ა-ჭ, ჭ-ა-ჭ-ს, ჭ-ა, (მოქლა),
ჭ-ა (მოქლა), ჭ-ჭ-ა (< * კალ-ა-ჭ-ა). უკანასკნელ მაგალითში
უკანასკნელი ერთი აწმყოს თემის მაწარმოებელი (- ა) და
მუთხე პასდარის აღმნიშვნელი (- ა). - ა სუფიქსმა გამოიწვია
უკანასკნელი ანის დაკარგვა, ხოლო თვით დაკარგა თავისი
მომდევნო მეორე სუფიქსის (მასდარის) წყალობით.
უკანასკნელი: დავდებ — დადგა — დადგეს, დავგედ — დავდა — დავდეს, ვუ-
ასა — თხრთა, გავიქეც — გაქცევა, ნიგზა — ნიგზის, მინდოთა —
მინდურის, ნითრი — ნივრის, გავპსენ — გავპსნი, შევიპუარ — შეიპურა,
შევა — აშიას (< * ამბეის), მამალი — მამლის, წყალი — წყლის,
წყალური — მდვდლის და მისთანანი.

ტელად ზოგიერთ სიტყვაში რედუქცია ჰქონდა კმოვანს,
მოფარითად, დმერთი — დმრთისა (> დუთისა), მექრდი — მერდისა,
მინდური ახალმა ქართულმა კელი აილო რედუქციაზე: დღევან-
დელ სასაუბრო ენაში ჩვეულებრივია მექრდის, მექრდით, ხო-
ლო კშირია აგრეთვე დმერთის' აც. ცოცხალ კილოებში რე-
დექცია უფრო ცხოველია აღმოსავლურ ჯგუფში, ხოლო და-
სავლურში უფრო მეტად არის შესუსტებული. ქარალსა და
კართველი ჯერ კიდევ შეიძლება გაიგონოს კაცმა ისეთი ფორმა,
როგორიცაა ქართველის, მაშინ, როდესაც ლიხთ გადაღმა მხო-
ლოდ ქართველის იკმარება. დიალექტური განსხვავება ამ კანო-
ნის გამოყენების დროს, რა თქმა უნდა, ძველადაც უნდა ყო-
რილიყო და წელითი. წლად' აც მოწამეა ამისი. მისი პირველი
ნაწილი გვიჩვენებს, რომ იგი მიღებული უნდა იყოს ისეთი
კრონდან, რომელშიაც რედუქციის კანონი მოდუნებული
უმფილა და ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი კმოვანი ყვე-
ლა ბრუნვაში უნდა შენახულიყო: წელისა, წელითა, წელად. მაშა-
სალამე, ჩვენ ამ კილოზე უნდა გვქონდა წელითი წელად და არა
წერთა წლად, რომელიც, უეჭველია, მერმეა განვითარებული.

ბერძნული ჩიქობავა.

ზოგადი თვალსაზრისისათვის.

(პრინციპული შენიშვნები).

თანამედროვე ენათმეცნიერება სხვა არაფერია, თუ არ მეცნიერული გრამატიკა და საენათმეცნიერო თეორია. პირველი შეისწავლის ენის სინამდვილეს გარკვეულს მომენტში (აღწერითი გზით) ან მისი განვითარების სივრცეში შედარებითისტორიული მეთოდით; მეორე იხილავს იმ მოვლენათ, რომელნიც ენათა ცხოვრებაში ზოგადნი არიან.

ამდენადვე პირველი ინდივიდუალი ბუნებისაა: არსებობს ცალკე აღებული ენის (ან ენათა მთელი ჯგუფის) გრამატიკა, მაგრამ არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს გრამატიკა საერთოდ, ზოგადი (ასეთი რამ ან იქნებოდა ანტიმეცნიერული, თუ იგი მართლა გრამატიკად მოგვევლინებოდა, ან იქნებოდა მეცნიერული, მაგრამ მაშინ გრამატიკა არ იქნებოდა). მეორე, პირიქით, გენერალური ბუნებისაა; საკითხები, როგორიცაა: რა არის ენა, როგორი გზით წარმოიშობა და ვრცელდება ენაში თავისებურება, რა არის ფორმა, წინადაღება, არსებობს თუ არა ბგერათა ცვალებადობაში კანონზომიერება და სხვ., თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, ნაწილობრივ მაინც, მეტაფიზიკურ საკითხს ენის წარმოშობის შესახებ, ესა და მსგავსი საკითხები მნიშვნელოვანია ყოველი ენის შესწავლისას, ხოლო მათი გარკვევა ენათა ერთი ჯგუფის მიხედვითაც არ შეიძლება იქნეს უმნიშვნელო სხვათათვის.

როგორც გრამატიკის, ისე საენათმეცნიერო თეორიის თანამედროვე მდგომარეობა სავსებით განისაზღვრება თითოეული მათგანის ისტორიით და კერძოთ იმ საკვლევი მასა-

ლის სინაზდებით, რომლის მეცნიერულმა დამუშავებაშაც
უნდამდექნიერებას საფუძველი ჩაუყარა. ენათმეცნიერების ის-
ტორიულს ვითარებაში პოულობს ახსნას ის გარემოება, რომ
ფრამატების ნაწილები (ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი,
სემინოლოგია...) მეცნიერულად დამუშავების მხრით არ-
უცხოთად განსხვავდებიან ურთიერთისაგან, ხოლო მათი ურთი-
ერთობა საკმაოდ მოუწყობელია; ფონეტიკა ყველაზე უფრო
დამტკმეცვებული ნაწილია ინდო-ევროპულ ენათა გრამატიკებ-
ში, მაგრამ როდესაც სინტაქსი უძველეს ხანებში მოცემულ
უნაზდებში ტრიალებს და პირვანდელ ჩარჩოებს ვერ გაი-
აღვება. მეცნრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში წამოყენე-
ბული ფორმული გრამატიკის ლოლიკა-ფსიქოლოგიისაგან ვი-
მოვწერის ხორცებს მას თითქმის ვერ ელირსა, და Steinthalის
უკარისტით ნაგულისხმევი წამლობა დასრულებულად ვერ ჩა-
უვადა. კერძოდ, სინტაქსი დღესაც შენდება ისეთი მეცნიე-
რული მისალით, რომელიც ენის სინამდვილის წიაღში კი ორ
არის მოპოებული, არამედ სხვა სამყაროდან არის მოტანილი;
მაგრამ დღესაც ის ძირითადი ცნებანი მოიხმარებიან, რომელ-
იც მეცნიერული აზროვნების იმ ხანაში მუშავდებოდენ, რო-
დესაც ენის შესახები მოძლვრება საფუძვლიანად იყო ირეული
აზრის შესახებ მოძლვრებასთან და ცნებათა დიფერენციაციაზე
დამარაკიც არ შეიძლებოდა.

თანამედროვე ენათმეცნიერება იმ გარდახალისების შედე-
ვნა, რომელიც ტრადიციულს გრამატიკაში შედარებითმა და
სტრუქტულმა მეთოდმა შეიტანა. ამ მეთოდის გამოყენებამ გა-
მოიწვია გრამატიკის არსებითი რეკონსტრუქცია: ფონეტიკის
სახით მას შეეძინა უდიდესი საკვლევი იარაღი, თვალსაჩინოდ
უკრი იცვალა იმ ნაწილმა, რომელიც ამ უამად მორფოლო-
გიის სახელით არის ცნობილი, იშვა სემასიოლოგია. ბუნებ-
როვად ეწოდა ამიტომაც ამ მეთოდების პიონერებს Bopp-
Grimmს თანამედროვე გრამატიკისა და მით ენათმეცნიერების
მამათმთავრების საპატიო სახელი.

ინდო-ევროპულ ენათა სინამდვილე განსაკუთრებით ხელ-
საყრდელი იყო განახლებული დისციპლინის ფართო განვი-
თარებისათვის: სანსკრიტ-ავესტა-ბერძნულ-ლათინურ-გუთური
თვალუწვდენელ სარბიელს წარმოადგენდა როგორც შედარე-
ბითისა, ისე ისტორიული თვალსაზრისის გაშლისათვის: რამო-
დენიმე ათასი წლის მწერლობითი ძეგლები მოუთხრობდენ
იქ მკვლევარს თავის ისტორიულ ყოფას სხვადასხვა ეპოქაში.
Bopp-Grimmის მიერ ნაჩვენებ და ნაწილობრივ კიდეც გათე-
ლილ გზას მეცნიერთა მთელი თაობები მიჰყა: ჩამოყალიბდა
კლასიკური სახით ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი გრა-
მატიკა; ხოლო არა ნაკლებ საგულისხმო და მნიშვნელოვანი
ის არის, რომ მკვეთრი სახე მიიღო თვით მეთოდმა; მისი სა-
იმედო დასაყრდენი ფონეტიკა გახდა: შესატყვისობათა ძიები-
სას მისი სიტყვა იყო გადამწყვეტი.

ამიერიდან სხვა ენების კვლევისას სარბიელზე გამოვიდა
იგივე მეთოდი იმავე საკვლევი იარაღით ხელში.

შედარებით-ისტორიული მეთოდით მოცემულ აზროვ-
ნების ტრიუმფს ერთი ფსიქოლოგიურად ბუნებრივი, ხოლო
მეცნიერული მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით არასასურველი
შედეგი მიჰყა: ვკულისხმობთ გატაცებას შედარებით და
თვით მეთოდის გარდაფასებას (Ueberschätzung).

ენათა ისტორიის ოკვევაში გამარჯვებული მეთოდი ეთ-
ნიურ ერთეულთა, ერთა ისტორიის ბნელი საკითხების სა-
რკვევად მოიმარჯვეს: ლინგვისტური პალეონთოლოგია ამის
შედეგია. თვით ენათმე ნიერების სფეროში ამავე გატაცების
შეცეგას უნდა ჩაითვალოს პრაქნის რეკონსტრუქციის ცდა.
ინდო-ევროპულ ენათა კვლევის წიაღში გაჩენილი მისწრა-
უბა დოგმატურად იქნა გადატანილი სხვა ენათა კვლევისას.
უკვე დაისვა საკითხი სემური პიავნის შესახებ, ინდო-ევრო-
პულ და სემურ ენათა ნათესაობისათვის, ხოლო ქამური
ოჯახის წამოშველებით პრაპოაენის საკითხსაც მიაღწიეს.

შე მოვლენა წორმალურად ვერ ჩაითვლება: 1. რეკონ-
აციურების საკითხს გრამატიკა (და მით ენათმეცნიერება)
უკურნა სუეროში გადაჰყავს: საენათმეცნიერო აზროვნების
შედეგთა შორის დადებით ცოდნას სავსებით პიპოთეტური
სისისოს „ცოდნა“ ერევა; გრამატიკის ზოგადი მეცნიერული
სურცერეზისათვის ეს მხოლოდ შავნებელია, მისი მეცნიე-
რული დონის დაპამლაბლებელია; 2. პრეისტორიული
შეკითხებისათვის ზრუნვით კი ენათმეცნიერებას ეფ-
ულება ისეთი პრობლემები, რომელნიც მისი ძირითადი მიზ-
ნის გარეშე იმყოფებიან. ამ გზაზე შედგომით ენათმეცნიე-
რული შეარგვას თავისთავადი დისკიპლინის ხასიათს, იგი
ატორის ancilla ხდება.

შეარგვა, შოგადათ, სიმბოლოთა სისტემაა; ის, რისი სიმბო-
ლოც იგი არის, ცნობერების მდგომარეობაა; დანაწევრებულ
შექმნები მოცემულ სიმბოლოთა სამყარო ენათმეცნიერების
საფუძვლა. ამით უკვე განისაზღვრება ენათმეცნიერების ბუნება:
აუ თავისთავადი მეცნიერებაა; როგორც ასეთი, იგი
აუ არის ამა თუ იმ ენის სინამდვილეს, ამღმავებს ენის გრა-
მატიკას; ემყარება ენის უკვე შემუშავებულ თეორიას და
აუ დარსებული შეაქვს მასში შესწორებანი იმისღამიხედვით, თუ
ამ მდლევა პრინციპულად ახალს შესასწავლი აბიექტი.
მისი ცნებები მისი სინამდვილის სქემაა; იმიტომაც ვერ
აუ არის იგი სხვა ბუნების, ვინემ თვით სინამდვილე: გრამა-
ტიკა ვერ დაამუშავებს თავის საგანს ლოლიკისა და ფსიქო-
ლოგიკის ცნებებით ია ევე, როგორც ფიზიოლოგია ვერ დაე-
შუარება ანატომიის ცნებებს.

ამგვარად: დანაწევრებული ბერითი სინამდვილის მისივე
პუნქტირივი საზომით შესწავლა გრამატიკისა და მასთან ენათ-
მეცნიერების თავისთავადობის აუცილებელი პირობაა.
ამით ისიც არის ნათქვამი, რომ მისი მიზანი წმინდა თეორიული
პუნქტირივია: საშკოლო გრამატიკის საჭიროებათ იგი ისევე ვერ

და ეჭვემდება ოება, როგორც,—Benfeyს მოხდენილი შენიშვნის
ან იყოს¹⁾,—უმაღლესი მათემატიკა ვაჭრობა-მრეწველობაში
აუცილებელ ბუხბალტერიას.

თავისთავადობა არ ნიშნავს დამოუკიდებ-
ლობას: ენათმეცნიერება ვერ იქნება დამოუკიდებელი სხვა
შეცნიერებათაგან ისევე, როგორც ქიმია ვერ იქნება დამოუკი-
დებელი ფიზიკისაგან; ეს არც სასურველი იქნებოდა. პირ-
იქოთ, მას უფრო, ვინემ სხვა რომელსამე მეცნიერებას აქვს
მრავალი შესახები პუნქტები მეზობელ დისკიპლინებთან,
როგორიცაა ლოლიკა, ფილოლოგია, ისტორია, ეთნოგრაფია,
ფიქოლოგია, ფიზიოლოგია. ამას განსაზღვრავს მისი საგნის
ბუნება: მაშასადამე, ამ დამოუკიდებულებას იგი გვერდს ვერ
აუხვევს. მაგრამ სწორედ ამიტომ არის საჭირო, რომ მისი
მიზანი და აქედან გამომდინარე თვალსაზრისი გარკვეუ-
ლად იქნეს ჩამოყალიბებული; წინააღმდეგ შემთხვევაში რთულ
დამოუკიდებულებათა ქსელში მიიჩქმალება მისი თავის-
თავადობა.

დამოუკიდებელი თვალსაზრისით კვლეული ენობრივი სი-
ნამდვილე ამა თუ იმ ენის გრამატიკას მოგვცემს; ამით პირ-
ველი საფეხური განვლილი; ენის სქემა სათანადო გრამატი-
კულ ცნებებში მოცემულია: ენის სიმბოლიკის აზრთან ურთი-
ერთობის საკითხი ენათმეცნიერების შეორე და უფრო მნი-
შვნელოვანი საჭიროა: სხვადასხვა ენის სტრუქტურის დამა-
ხასიათებელი თავისებურებანი ერთ აღმნიშვნელთან უნდა იქ-
ნენ შეთანაბრებულნი, ერთი საზომით განზომილნი: ამა თუ იმ
ენის წყობი¹⁾; გარკვევა მის მიმართებაში აზრთან ენათმეცნიე-
რების უმაღლესი მიზანია.

კავკასიის სინამდვილის მიმართ ენათმეცნიერება ნაწი-
ლობრივ მაინც თავისებურ მდგომარეობაშია; ე. წ. კავკა-

¹⁾ შდრ. Geschichte der Sprachwissenschaft, München 1869, 83. 1.

სრუ² ენათა დიდი წილი შეტყობინებას მოკლემულია ან იყო მიუღიბული დღემდი: უმშერლობო ენა ვერასოდეს ვერ მის- კუნ შედარებით მეთოდს იმ გასაქანს, რასაც იგი ჰპოებდა ალ-ფურაბულ ენათა შესწავლისას. შედარებითი მე- თოდი ისტორიული თვალსაზრისის რეალიზა- ციას საშვალებაა და არა პირიქით. მხოლოდ ისტორი- ული პერსპექტივაში გაშლილი სინამდვილე წარმოადგენს მდგრად ნიადაგს შედარებითი მეთოდის ბრწყინვალე გამარ- ჯულამათვის. იქ, სადაც ისტორია არ მოიპოვება, შედარე- ბით მეთოდის როლი ვიწროთ განსაზღვრულია. ამიტომაც:

„თანდაყოლილ ცოდვათა“ გამო კავკასურ ენათა შესწა- ვა იმ სახით ვერასოდეს ჩამოყალიბდება, როგორც ინდო- ებრეულ ენათა შესახებ მოძლვრება, და 2. შედარებითი შემოდგრად გატაცება აქ გაცილებით უფრო საზიანო იქ- ნომით, ვინემ იმავე ინდო-ევროპულ ენათა შესწავლისას:

ამ შედლება მხოლოდ პიპოთეზათა ქსელში გავვახვიოს. მე- ქრისტიანისათვის პიპოთეზა სასარგებლოა (და ზოგგან, მიუ- კავშირი, ე. წ. სამუშაო პიპოთეზა), თუ კი უდივო თანამდების გაშუქებას ემსახურება, მაგრამ პიპოთეზებისაგან ამავე შენობა უკვე არ არის მეცნიერება, არამედ პრინ- ციცელ იგივე მეტაფიზიკა, რომლის დაძლევა საკუთარ არა- მაინც ყოველი კერძო მეცნიერების პირდაპირი ვა- ლია ეს იგივე პოეზია „ცნებებში ჩამოყალიბებული“, რო- გორც ახასიათებდა ერთი მოაზროვნე მეტაფიზიკას; ცნებებში შემოუღიბებული პოეზია მაინც პოეზია და არა მეცნიერება.

ამზე იდეალი: ინდო-ევროპულ ენათა ნიადაგზე შედარე- ბით მეთოდით გატაცება ენათმეცნიერებას თავისთა-

²) ამ საბერძოდებით ქვემოთ ყველგან აღინიშნება სპეციფიკური კავკასუ- რის კუნის გრაფიკულ-მეტრულ-სეანური, აფხაზური და ყაბარდის ანუ ჩერქეზეთის, სამხრეთ და დასუსტის ენები; კავკასიაში წარმოდგენილი სხვა ოჯახთა ენები არ აღმოჩენება.

2) მუნიციპალიტეტი. სახოგ. შელიშდეული. I. 1923.

ვადი მეცნიერული დისკიპლინის ხასიათს უკარგავს, ჩვენს სინამდვილეში იგი მას საერთოდ მეცნიერულ ხასიათს დაუკარგავდა.

კავკასიურ ენათა შესწავლას (განსაკუთრებით ეს ქართულ-მეგრულ-სვანურის შესახებ ითქმის) იმ თავითვე თან სდევდა ერთი უცნაურობა: კვლევის პირველსავე „დღეებში“ მათი „ნათლისლება“ ხდებოდა; შედეგიც დამახაიათებელი მოჰყვებოდა ხოლმე: იგი ხან ინდო-ევროპულ ოჯახს განეკუთვნებოდა, ხან თურანულს; ხან სემურთან მონათესავე ძლიერდებოდა, ხან კიდევ, სამშუხაროდ, იშვიათად, დამოუკიდებელ ერთეულად შეიმცნობოდა; ევროპის მეცნიერთა ასეთი მოჰყრობა საგნისაღმი გასაგებია: კავკასიური ენები საგანგებოდ, თავისთავად, მათი ყურადღების საგანი საერთოდ არ ყოფილა, ზოგად მიმოხილვათა დროს კი ეს მონათვლა სქემატიურობისათვის აუცილებელი იყო; არც იმის თქმა შეიძლება, რომ მაიცდამაინც ძნელი ყოფილიყოს: ყველა ჰპოულობრდა თავისი თეორიის განმამტკიცებელ საბუთებს...

როცა ერთი ენის ნიაზაგზე წამოჭრილი პრობლემის გადაწყვეტა მის ფარგლებში ვერ ხერხდება და მონათესავე ენობრივი ერთეულის დახმარებაა საჭირო, გენეტური უ-თერთობის საკითხი უსათუოდ მნიშვნელოვანია: იგი გვიჩვენებს, თუ საითკენ უნდა იქნეს მიმართული შედარებითი მეთოდის მძლე იარაღი საკითხის გამოსარკვევად; ამ უენადვე წმინდა ენათმეცნიერული თვალსაზრისით იგი, საერთოდ, ფასეულია.

მაგრამ ენათმეცნიერებისათვის უცხოა და შეუფერებელი, თუ ენათა გენეზისი ერთა ურთიერთობის კვლევას ისახავს შიზნად: ენათმეცნიერი ასეთ შემთხვევაში ისტორიკოსად უკიცევა, რომელსაც ხელში ხშირად მეტად საეჭვო იარაღი უკავია, რამდენადაც ენობრივი ნათესაობა ვერც ლოლიკურად და ვერც ფაქტიურად ეთნიური ნათესაობის აუცილებელ მხილებად ვერ ჩაითვლება.

იმ შემთხვევაშიდაც, როცა ენობრივი ურთიერთობის საკითხი საენათმეცნიერო მიზნებისათვის გამოიყენების, მეთოდოლოგიურად იუცილებელ წინნამძღვრად უნდა იქნეს მიჩნეული ფაქტი ნათესაური ურთიერთობის არსებობისა.

როცა ურთიერთობის ეს უდაო ფაქტი მოიპოვება, შეიძლება მაზე დაყრდნობა და საენათმეცნიერო ამოცანებისათვის გამოყენება. ინდო-ევროპულ ენებში ეს საკმაოდ იდვილი უკა: არ იყო საჭირო Boppის გენიალი ინტუიცია, რომ ანსკრიტის ბერძნულ-ლათინურთან ნათესაობა შეემჩნია; მაგ გაცილებით უფრო ჩვეულებრივი მოაზროვნე William Jonesიც ნათლიად ხედავდა.

არსებითად სხვაა მდგომარეობა ჩვენში; უთიერთობის საკითხი პირველი გაცნობითვე აქ არ იქრება (თუ არ მივიღებთ შედევრელობაში ქართულ-შეგრულ-სვანურის ურთიერთობას და აურეთვე აფხაზურის მიმართებას ყაბარდოს სხვა ენებთან); ბევრს უნდა დღემდი დამწერლობა არ გაიჩნდა, ენათმეცნიერება ვერა-სოდეს იხილავს მათ ისტორიულ სახეობას; მისი დღევანდელი სახის შეცნობაც თითქმის მთლიანად მომავლის საჭმეა.

ურთიერთობის¹ საკითხი აქ დასაყრდენად გამოსადევი ფაქტი კი არ არის, არამედ საკვლევი პრობლემა, და წინაშემ მისი გადაწყვეტა მხოლოდ საზიანო შეიძლება იყოს. ანუუკია, თუნდაც გენიალი მოაზროვნისა, შემცდარ აზრს წარმოშობს, თუ გარკვეული ფაქტის სახით აზროვნებას მტკიცე დასაყრდენი არ მოეპოვება. საეჭვო ლირსების მშვენიერებურიას კი კეშარიტებას პაწია მარცვალი სჯობია.

ამგვარად: ენათმეცნიერება ვერ იქნება მეზობელ დისკიპლინებისაგან დამოუკიდებელი, მაგრამ იგი უსათუოდ უნდა იყოს თავისთავიდი.

¹⁾ ჯულისბობთ, როგორც ამ ენათა ჯგუფების „შიგნი“ ურთიერთობას, ამ მით ნათესაურ დამოკიდებულებას სხვა ოჯახებთან თუ ჯგუფებთან.

მისი თავისთავადობის საფუძველი და საკმაო პირობა შისი ძირითადი მიზანია (დანაწევრებულ ბგერებში მოცემული მეტყველების ანალიზი და ამ მეტყველებს სტრუქტურის აზრისადმი მიმართების ძიება) და ამ მიზნით განსაზღვრული თვალსაზრისი.

საენათმეცნიერო კვლევათა შილწევების გამოყენება სხვა დისკიპლინათა პრობლემების სარკვევად არ უნდა იყოს ენათმეცნიერების საპროგრამო მიზანი. სადაც ეს მოხდება, იქ უკვე ენათმეცნიერება არ არის.

თავისთავადობის განმტკიცება უწინარეს ყოვლისა მის ცნებათა საკვლევი სინამდვილის ბუნებისამებრ ჩამოყალიბების აუცილებლობას გულისხმობს. ამით უნდა იქნეს დაძლეული სხვა დისკიპლინებთან მჭიდრო ურთიერთობის ნიადაგზე აღმოცენებული ცნებათა აღრევის არასასურველი მოვლენები.

ენათმეცნიერება წმინდა თეორიული დისკიპლინაა. პრაქტიკული მიზანი ვერც ერთს მის ნაბიჯს ვერ შებორკავს.

კავკასური ენების შესწავლისას ყველა ეს გარემოებანი განსაკუთრებით საგულისხმოა; მათი თავისებურება უსათუოდ მოითხოვს ამას. შედარებითი მეთოდის გამოყენებისათვის, როდენაც ენათა დიდი წილი ისტორიული თვალსაზრისით განხილვას ვერ დაექვემდებარება, აქ გაცილებით უფრო ვიწროა ასპარეზი, ვინემ, მაგალ., ინდო-ევროპულ ენათა შესწავლისას; ამ თვალსაზრისის გამოყენებაც ვერისოდეს მიგვიყვანს ისეთ შედეგებამდი, როგორიც მან ინდო-ევროპულ ენათა სფეროში მოგვცი.

• გენეტური ურთიერთობისა და მასთან დაკავშირებული საკითხები კავკასურ ენათა მიმართ მათი საფუძვლიანი პოზიტიური

შემწევებულ შემთხვევას და არაპი და არაპი იმ თავი-
თუ. სამართლო თეატრის წამოუენებით მეშაობის დაწყება ენა-
თ მუსიკურთული შემწევებულ სათვის მეთოდოლოგიურად აუცი-
ლად მუსიკული სამუდაბაც არ არის, ხოლო საკითხის სპე-
ციალური სახელის გამო წინასწარ აღიარებულ თეორიას ყალ-
ბი შემთხვევაში შექმნალა შეუძლია: „ინ დუ ქ'ცი ით-თ ეო-
როვანურ არა არა პირიქით, უნდა იყოს ჩვენი გზა, — ამას
შემთხვეული შეუძლიერული მეთოდოლოგის ანბანი.

1924 წ. 27 მარტი.

ტეატრის.

მათ. ვიორები აჩვლედიანი.

სამი „t“ ოსურში და მათი მიმართება ძველი ირა
ცულის შესაცვერ გვერდითან¹.

1. ირანული ენების მკვლევართა მიერ მიღებულია ოსურ-
ში ირი „t“-ს არსებობა²:

პირველი „t“, რომლის გადმოცემა შეიძლება ქართული
თანით, მათი აზრით განვითარებულია 1. ირანული t-სიგან
სიტყვის თავში და x, s, f,-ს შემდეგ (მაგალითად: ოსუ-
რი თარსენ „მეშინია“, ავესტის tərəsaiti „ეშინია, ძაგძაგებს“;
ოსური სთაუნ „ვაჭებ“, ავესტის staomi და სხვა) და 2. ირა-
ნული थ-საგან (მაგალ.: ოსური ფათან „სიფართოვე“, ავესტის
raθana—„ფართე“, ოსური ართა, „სამი“, ავესტის थrāyō და
სხვა). აქ არ ვეხები კომპლექსებში განვითარებულ თ-ს.

მეორე „t“ უდრის ქართულ ტარს. მკვლევარნიმას უწოდე-
ბენ „კავკასურ“ ბგერას (კპწ ჭ-სთან ერთად) და პოულობენ
შემდეგ ოსურ სიტყვებში: ტესსენ „შეჩრა, შეტენა“, ტაფსნ
„ბრტყელი“, ტარს „ქვა კერასთან“, ტანგ „შიგნეული, ნაწლე-
ვი“, ტავქსნენ „ტყაბ, გასკდომა“ (ხმის მიმბაძველობითი სიტ-
ყვაა), მატალ „მოდუნებული, სუსტი“ და სტალ „ვარსკვლავი“.

მაგრამ ზემოთ მოყვანილი შესატყვისობის დადგენა სუსტი
აღმოჩნდება, როგორც კი ტ-ს მქონე სიტყვებს ეტიმოლოგიუ-
რად განვიხილავთ. მართალია, ყველა მათგანის ეტიმოლოგია
ჯერჯერობით ცნობილი არ არის, მაგრამ ოსური სტალ რომ

¹⁾ წაკითხულია მოხსენებად ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯა-
რო სტდომაზე 1924 წ. 11 მარტს.

²⁾ H. Hübschmann n. Etyinologie und Lautlehre der ossetischen Sprache, Strassb. 1887. გვ. 95 და შემ.

W. Miller. Die Sprache der Osseten, Strassb. 1903, გვ. 27 და შემ.

თესტის starს ესატყვისება¹, ეს უეპველია, და ოსური ტენიენ
რომ არიული tud-ძირიდანაა (შეად. სანსკრ. tudáti „სცემს“),
ქვეც საფიქრებელია². ამიტომ, დანარჩენი ეტიმოლოგიურად
უსაკული სიტყვები რომ მხედველობაში არ მივიღოთ, ამ თუ
ასეთ სიტყვაში ჩვენ მოველოდით თ-ს ირანული t-საგან, მა-
ნამდაშე, სთალე-ს და თენიენ-ს.

2. განვიხილოთ, თუ როგორაა წარმოდგენილი „t“ ოსურ
ლიტერებში. მხედველობაში გვექნება როგორც ქართული, ისე
ჟურული ასოებით ნაბეჭდი ისური ტექსტები, და აგრეთვე ჩემ
შემდეგ 1923 წ. ზაფხულში სამხრეთ-ისეთში ჩაწერილი, მაგრამ
კუთხით დაუბეჭდავი ტექსტები.

ა. ფრანგულში (სთელა ჩინგ ქანს ფსალტირ. C.-P.B.
1842), სახარებასა (სელდაგ ევანგელიე, თიფლის 1864) და
კურულს ენაში (ხალადთა თიფლის 1908 და ავდანე ზარაგ
და სამართა, თიფლის 1908, თარგმანია ი. გოგებაშვილის „იავ-
ნიან რა წმინდა“), რომლებიც რუსული ასოებითაა დაბეჭდი-
ლი. კუთხით ურთიერთისაგან ორი „t“:

ა) ის ნიშნი, რომელიც ქართული თანით შეგვიძლია
გადასახა, ხმაურებულია სახელთა მრავლობითის სუფიქსად,
მაგ ამავე ლიტოს 2 პირის მრავლობითის სუფიქსად და
უკავშირდება სატექსტო:

კუთხით მომართებული პირი „დაღუნი“, სდევითს „ძვილ-
ი“ (20.24), ჭრილი „დაღადუმდეთ“, ჭესეთ „პმონებ-
ეთ“ (22.1.), უკავშირ „ტუ“ (48.5), წარაგ „მწყებისი“ (47.15)
და შემდეგ მეტა:

ნახატები მომართ „პთვერნი“ (პარ. 20.25),
უკავშირ „პარალენი“ (პარ. 21.5.), ზედუთ „არქტო“,
(პარ. 21.5), ტრით (პარ. 20.31) და მრ. სხვა.

¹ W. Miller. Indogermanische Forschungen XXI B. 1907, გვ. 331.

² H. Hübschmann. Op. c. გვ. 96, W. Miller. Op. c. 30.

³ პარალელური რეკტო აღნიშნავს თავს, მეორე—მუხლს.

გ. ოხვლედიანი

უოცითე-ს ენაში: უუდეთა ამა აშიარისნთა „აზრი და ფიქტები“ (გოგება შვილი გვ. 22), პახულარ ქსნეთ „და-მითმეთ“ (გოგება შვილი გვ. 12), აჭთა „ასე“, მათთვა „ჯავრისაგან“ (გოგება შვილი, გვ. 20) და მრავალი სხვები.

В) ხოლო მეორე ნიშანი, რომელიც შეთანხმებით შევიძლია გამოვხატოთ ქართული ტარით („ტ“), ხმარებულია partic. perf. pass. ში, imperf. ში, futur. ში, შემწეობითი ზმის ღმენის მრავლობითში და მრავალ ძირისეულ სიტყვაში—ყოველგან უმთავრესად ს და ხ-ს შემდეგ:

ფსალმუნ ში: უა სნეჟუსტ ნა უძნ „იგი არ შეიძრას“ (45.5), ასასტა ამა... ბასესტა „შემუსროს და... დასწვას“ (45.10), აცვდესტ „მოვიდენ“ (47.5), სქოდტ „ქმნა“ (45.10), ხტირად „დიდება“ (45.12), ხტივ „ქებულ“ (47.2) და სხვები.

ამგვარივე ნიშნითაა წარმოდგენილი სტალი: სტალი-თამ (8.5); სტალითან (146.4).

სახარები ში: ახურსტ „conductus“ (მათ. 20.9), არცვდესტ „მოვიდეს“ (20.10), უქსტ „erunt“ (20.16), ესრქსნენ კახტო „რათა დადუმნეს“ (20.31), ზახტოი „ჭრეს“ (20.33), ბასიდტი სრმ „მოუწოდა მათ“ (20.32), ხისტ „primus“ (20.27), ცსხტითა „თვალთა“ (20.24).

აქც ამგვარივე ნიშნითაა გაღმოცემული სტალი (მათ. 2.2, 9).

უოცითე-ს ენაში: არსტ გრესტ „მიმართული იყვნენ“ (გოგება შვ. 22), სტუთ „ხართ“ (იქვე 23), ცვდესტ „მოვიდენ“ (იქვე 23), ბასტ „ქვეყანა“ (იქვე 20), სცსტად „ადგა“ (იქვე 24), ცსხტითა „თვალები“ (იქვე), აქ დ-სთან არის არა ტ, როგორც ფსალმუნსა და სახა-რებაში, არამედ თ: ქოდთა „ქმნა“ და სხვა. „კავკასური“ ტ-ს მქონე სიტყვები უოცითე-ს ენაში არ გვხვდება, მაგრამ ცხადია, რომ მის მიმართ მდგომარეობა ისეთი იქნებოდა, როგორც

თელი და სახურავის (იმ. ანთონ ჩერნ) ¹. ტექსტების
შემდეგ თელი სიტყვის თავის დროისათვის შე-
სწორებული კრიტიკული არჩევა კურა, das ist Osse-
tische Grammatik Petersburg, 1844², რომელსაც დღე-
საც არ გამოიყენება მატერიალი, და „Русско-осетинский
словарь“ კრისტიან სიტყვისათვის ვარა და ვარ ველისა, ვლა-
დიმი 1874 წელს შემო დამტკიცილია რუსული ასოციათ.
ამ თუ კრიტიკული შედარებით ჩვენი საკითხისათვის ახალი
შემდეგ Sjöstrand ის, რომ ტ-ს ხმარობს ზოგ ისეთ სიტ-
ყვის, სადაც ჩვეულებრივ დღეს თ იხმარება, მაგ. ტარუჯი-
ს კრიტიკული. ტექსტი და რამდენიმე სხვა, გვ. 439.
ამ შემთხვევაში ისე ისების შრომას, იგი განსხვავდება ამ
კრიტიკული მით, რომ „კავკასური“ ტ-ს ადგილზე
არის და ტრანსლიტერაციის (იმ. ზემოთ) იხმარება თ: ბათუსსენ
(ს. 66) და თანამდებობის „ნაწლევები“ (გვ. 178).

პ. მეორე რიგის ტექსტებშიც ² ორი ნიშანია, მა-
გრა მათ წესით ხმარებული, ვიდრე პირველი რიგისაში,
ამასთან ტ-ს იხმარება მხოლოდ იმ რამოდენსამე სიტყვაში,
რომ „კავკასური“ ტ-ს დაულივებათ, ხოლო უველი დანარჩენ
შემთხვევაში ხმარებულია ნიშანი, რომელიც თავისი ბერითი
კრიტიკული უდრის ქართულ ტ-ს.

მ. კრისტიკული აღსანიშნავია ქართული ასოციათ ნა-
მუშა ასეთი ტექსტები. იალლუ ზიძისა (ანბანი, A., B.
და C.-ტექსტები)³, რომელთაგან ამ ჩვენი საკითხისათვის

¹ მათ კრიტიკისა და კრიტიკების მიერ შეგროვები და აკად. ში ჭ ნ ე-
როვანი გამოცემა „Осетинские тексты“-დან მაგალითები არ მომყავს, რად-
გან ამ კრიტიკული მატერიალი არა არაური შეატყოს. ეს შრომა ეკუთვნის ამავე
კრიტიკის ტექსტების მიმმართ.

² ა. ჩავთვა. იმავე ასოცია, I, II, III და მისგვე Die Sprache
der Oseten. E. Erichschw. u. a. op. cit.

³ W. Müller und R. Stuckenberg. Fünf ossetische Erzählungen, 1891
არაური ტექსტები. ჩავთვა. ბათუ, 1920 (დამტკიცილია რუსული ასოციათ).

⁴ ა. მარტინ. არაური ტექსტები. Datus praedicativus ისტორია, ტფილ.
კრიტიკული მომსახური, 1923 წ. კვ. 127.

უმავრესობად ვისარგებლებ C.-ტექსტით, რადგანაც მასში
მართვის საერთოდ გაუმჯობესებულია A. და B.-ტექსტებ-
ათ შედარებით¹⁾:

ა) თ იხმარება მრავლობითის სუფიქსად სიხელებში, ზონის
აუტო დროის 2 პ. მრავლ. სუფიქსად და მრავალ ძირისეულ
სატყვაში:

ბონთი „დღეთა“ (5.15), აფხმანთი „ძმათა“ (51.19),
ქსერთი „რომელთა“ (83.13), უსდეთი „ცოლნი“ (77.7),
მომთან „ქმართა“ (77.8).

შენიშვნა 1. ფუძისეული და შემდეგ თ არა
ჩანს: ზედე „ანგელოსთა“ (9.13), მარდე „მკვდართა“ (13.15).
A. და B.-ტექსტებში კი ფუძისეული და შემდეგ თ
მოგვევლინება და სახით: უდღე „სულთა“ (A. 97.18),
თარიღადღე „ცოდრათა“ (B. 67.8).

ბახენწეთ „შერაცხენით“ (45.15), აცხუთ „წარვე-
დით“ (47.15), ამთხუთ „ასწავებდით“ (47.19), ჭრთ
„ძე“ (5.18), მალეთ „სიკვდილი“ (33.20), თასაც „შიში-
თა“ (19.9), ართ „სამი“ (31.5), აფთ „ეგრეთ“ (79.17).

ბ) იმ შემთხვევებში, სადაც პირველი რიგის ტექსტებში
შეთანხმებით ქართული ტ ვიხმარეთ, იალლუზიდე იქ სისტემა-
ტიურად და ხმარობს:

ახდესდე „წარვიდეს“ (47.9), სესდადი „იღდგა“ (43.18),
უსრასდი „განმართლებულ არს“ (45.7), ზასდა „უბრძანა“
(47.10), უჩერდესდ „მას უამსა“ (47.7), ამართსდ „თანანერგ“
(33.19), ქარგესდი „ქრისტე“ (35.12), ჭიდედე „იქოს“ (B.
87.2), ბაივესდა „ისმინა“ (B. 87.23).

შენიშვნა 2. გვაქვს შემთხვევები, სადაც imperf.ის
ფორმებში ეს და არა ჩანს: ჭრდა (13.2, მოველოდით
ჭრდდა), ზედა (83.1, მოველოდით ზედდა), უსქოდოდ (41.5,

¹⁾ პროფ. გ. ა წ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი. პროფესიული ხმოვნის საკითხისათვის ოსურ-
ში, „ჩვენი მეცნიერება“, 1923 წ. № 4, გვ. 66.

მოვლენა კუთხიდონ) და სხვა. ეს აიხსნება იმით, რომ
ც-ში საფრთხოდ გაორკეცებული თანხმოვანი სრულიად
ა აქტობა. სამაგიეროდ A. და B.-ში გვაქვს ქოდდონ
(A. 33.2), გადა ფაჯურდდონ (იქვე 21), ქოდდა (B. 81.5)
და შეადგინე ამ მოვლენას ზემოთ (შენიშვნა 1) ალ-
მარკული: როგორც იქ, ისე აქაც ადგილი აქვს ასიმი-
ურობის: შედევი ერთი და იგივეა, მაგრამ პროცესი გან-
ასაყველულია: იქ ფუძისეულ და ემსგავსებოდა მრავლო-
ბობის სუფრაქსი თ, ხოლო აქ, imperf. ში, და ემსგავსე-
ბოდა ის ბგერა, რომელსაც იალლუზიდე დონით გამო-
ხატავდა, მაგრამ ჩვენის აზრით იგი და ბგერა არ შეიძლე-
ბოდა ყოფილიყო (იხ. ქვემოთ).

ც) იალლუზიძის ტექსტებში ტ ძალიან იშვიათადაა ხმარე-
ბული. ერთადერთი ოსური სიტყვა, რომელშიც იგი იხმარება.
ამ ფაქტურაზონ „შევძრწუნდე“ (C. 43 7.). იხმარება ტ უც-
ხა სატექსტო, მაგ. მიტროპოლიტი (19.16), იმპერატორი (21.14),
მცხოვრი (47.4), ქანსტატიინე (23.18) და სხვა.

დ. შეოთხე რიგის ტექსტებს წარმოალგენს ჩემ მიერ სამ-
არა ისეთში—კუდაროსა და ჯავისხეობაში—ჩაწერილები. ამ
რიგებისთვის დადასტურებული და გამართლებულია იალლუზი-
ძის თ და ტ. რაც შეეხება მის სდ და ხდ კომპლექსებს, იქ
შემოხა უფრო სტ და ხტ (სტაგ, სისტა, ბაიუსტა, ზასტა...),
უფრო ხთ და ხთ ან სდ და ხდ; ასე რომ იძულებული ვიყა-
ვა ჩატერერა სტ და ხტ, თუმც ვგრძნობდი, რომ აქ ქართული
ტ ბგერა არ ისმოდა. ძირისეულ სიტყვაში ამ კომპლექსს
გამოიწევ ასეთი ბგერა მესმოდა ტროქსნენ-ში „pēdere“. (ჩაწე-
რალი ჭლაპარში № 34, სოფ. სოჭიყუ-ში: ატირთქოდთა
„pēpedēt“, აგრეთვე სოფ. სკაცხურში სხვა ფორმებში,
რომ № 30), სინტაგ-ში „სარეცელი“ (ზღაპ. № 30)¹ და რამ-

¹ ეს უკანასკნელი სიტყვა ამგვარადვე აქვს გადმოცემული ეპისკ. იო-
ანება, ი. მისი ციფარა. გვ. 184, სახარებაში კი სუნთავ, (ლუკ. 8.19).

დენსამე სხვაში. აქვე უნდა დავუმატო, რომ ჩემს ტექსტებში და-
დასტურებულია უეპეველი ტ-ც: სტალინი (ჩირწინა, ამოცანა
№ 7), ბატისტი და ატისტი (ზღაპ. № 30), ცავ (ზღაპ. № 23).

ასეთია ფაქტიური მასალა, „t-ს“ საკითხისათვის არსებუ-
ლი ტექსტების და, ნაწილობრივ, ცოცხალი გამოთქმის მი-
ხედვით.

3. სრულიად მართებული იქნება, თუ ჩვენი საკითხისა-
თვის გამოსავალ წერტილად მივიღებთ იალღუზიძის ტექს-
ტებს (იხ. ზემოთ მესამე გ. რიგი), საღაც ჩვენის აზრით ურ-
თიერთისაგან გარჩეულია სამი „t“ ამა თუ იმ სახით, სახელ-
დობრ თ, „დ“ და ტ. თუ ამას დავუმატებთ ჩემს დაკვირვე-
ბას ცოცხალ გამოთქმაზე (იხ. ზემოთ მეოთხე დ. რიგი), სა-
კითხი გარკვეულად შეიძლება ჩაითვალოს. გამოსარკვევი იქნე-
ბა მხოლოდ ამ სამი „t-ს“ მიმართება ირანულის შესაფერ
ბერებთან ანუ მათი წარმოშობა...

იალღუზიძის ტექსტებისა და ჩემი დაკვირვების მიხე-
დვით საკითხის გადაწყვეტის საწინააღმდეგოდ შეიძლება მხო-
ლოდ ერთი რისამე თქმა: ეს ხომ სამხრეთ ოსურის ენაა! მაგ-
რამ ამას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. ჯერ ერთი ის,
რომ მარტივ ხშულთა განსხვავება არ არსებობს ჩრდილო და
სამხრეთ ოსურში. ეს ჯერ არავის გამოუთქვამს და არც შეი-
ძლება ვინმემგამოთქვას. მეორე და უმთავრესი არის ისევ დაბე-
ჭდილი ტექსტები, რომელთა მოწმობანი უკვე წარმოდგენილია
ზემოთ. მხედველობაში გვაქვს ა. რიგის ტექსტები: თუ გამო-
ვრიცხავთ იმ რამოდენსამე სიტყვას, საღაც უეპეველი ტ არსე-
ბობს (სტალინი და სხვა), დავინახავთ, რომ ა. რიგის ტექსტებ-
შიც გარჩეულია ორი „t“ (თ და „ტ“, იხ. ზემოთ) ისე, რო-
გორც იალღუზიძისაში; განსხვავება მხოლოდ ისა, რომ
იალღუზიძეს არ ქონდა ნიშანი ამ „ტ“ს გამოსახატავად
და სწერდა „დ“ს (იხ. ზემოთ), ხოლო ა. რიგის ტექსტე-
ბის ავტორებს არ ქონდათ ნიშანი ნამდვილი ტსათვის (სტალინი

და შევაძე) და გამოიყენეს ამ შემთხვევისათვისაც ის ნიშანი (ჩუ. T), რომლითაც ისინი „ტ“-ს გამოხატავდენ¹. ი ღლ-დარჩიდეს რომ სდ და ხდ კომპლექსში არც თ ესმოდა და არც ტ, ეს თავისთავად აშკარაა; მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ამ კომპლექსებში არც და არსებობდა: ამის მოწამეა ყველა ლინგუისტი ტექსტები. შეიძლება აქ ს და ხ-ს მეზობლობას რა-სუ პიშვნელობა ქონდეს, ე. ი. ის ბგერა, რომელსაც ჩვენ კურაისხმობთ იალღუზიძის „დ“-ში, სახელდობრ „ტ“, აუტუ ნამდვილ დ-დ ს და ხ-ს გავლენით? ეს შესაძლებელია და ამით დადასტურდებოდა ჩვენი მოსაზრება, რადგანაც არც მ და არც ტ არ განიცდის ასეთ გავლენას, ე. ი. არ გადა-დის დ-დ ასეთ მეზობლობაში. მაგალითად, ჩვენ გვაქვს: ნი ჩსსთა „თანანადებნი ჩვენნი“ (C. 101.7 და A. 5.21), ფე-ტოდონ „შევძრწუნდე“ (C. 47.7).

რაც შეეხება მეორე (ბ.) რიგის ტექსტებს, ისინი „ტ“-ს ფარმხატვაში ჩამორჩებიან ყველა სხვა ტექსტებს, რადგანაც შე-ტრინარებელია ერთი და იმავე ნიშნით გამოიხატოს „ტ“ ჩსს-ში და სესტადი-ში, თუ არ შეთანხმებით.

4. ზემოთ მოყვანილი მასალებისა და მსჯელობის მიხედ-ვა უნდა დავასკვნათ, რომ ოსურში არსებობს სამი „ტ“:

1) თ—სახელის მრავლობ. სუფიქსად, აწმუნს 2 3. მრავლობითის სუფიქსად და მრავალ ძირისეულ სი-ტყვაში.

2) ტ—მხოლოდ რამდენსამე ძირისეულ სიტყვა-ში (იხ. ზემოთ); ამათ შეიძლება მივუმატოთ კიდევ შემ-დეგი: სტანდარტულ „კრთომა“ (ი ღლ. C. 43.7, ლუკა 1.44, მილპე. ისეტინსკიе этюды I, 112.5,), რატუზებ „გა-

¹⁾ აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ რუსული ტ მართლაც ძალიან რამდენდება ოსურ „ტ“-ს თვისი ბგერითი მნიშვნელობით. რუს. ტ შესახებ იხ. ზემოთ გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი. მევეთრი ხშულნი ქართულში, ტფილ, უნივერსიტეტის მუზე № 2.

ხვრეტა, გაგმირვა“ (Miller, Die Spr. d. Osseten, გვ. 61), ტაფსნაგ „კასრი“ და სტალა, ან „წინწყლი, წერტილი“ (ეს ორი სიტყვა მომაწოდა სტუდენტმა ნ. გ ძასოხოვმა).

3) „ტ“—partic. perf. pass ის, imperf. ის, შემწეობითი ზმნის აწმყოს ფორმებში და რამოდენსამე ძირისეულ სიტყვაში (იხ. ზემოთ).

„ტ“ განსხვავდება თ-საგან მით, რომ აკლია მისი მფულინაობა, ხოლო ტ-საგან მით, რომ აკლია მისი მკვეთრობა. იგი ძლიერ უახლოვდება რუს. ტ-ს.

5. რა მიმართებაში იმყოფება ეს სამი „ტ“ ირანულის შესაფერ ბგერებთან, როგორია მათი წარმოშობა? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ **Миллерის** და **Hübschmannის** მიერ დადგენილი შესატყვისობა ირანულის ბგერებთან (იხ. ზემოთ გვ. 22) ძირითადად უნდა შეიცვალოს, სახელდობრ: რაღანაც ტ-ს მქონე სიტყვები ოსურში მხოლოდ რამოდენიმეა, ამიტომ ამ ბგერას ჩვენ ვერ ჩავთვლით ოსური ენის ძირითად ბგერად. მაგრამ რაღანაც ეს ბგერა ოსურში გვხვდება არა მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებში, არამედ წმინდა ოსურშიდაც, ამიტომ უნდა არსებულიყო თვით ოსურ „ტ-ში“ იმ უკანასკნელის ტ-დ გარდაქმნის შესაძლებლობა. ასეთ შასაძლებლობას ვხედავთ ჩვენ „ტ“-ს აოსებობაში.

1) ოსური ენის თ ს განვითარებას ვგულისხმობთ მხოლოდ ირანულის ზ-საგან. (შეად. ზემოთ გვ. 22)¹.

2) ირანულის ტ-ს კი ოსურში უნდა მოეცა „ტ“, რომელიც უკვლელად შენახულია განსაზღვრულ შემთხვევებში (იხ. ზემოთ); რამდენსამე სიტყვაში იგი იქცა ტ-დ, ხოლო დანარჩენ შემთხვევებში იქცა თ-დ. იმას უნდა დავუმატოთ ის გარემოება, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ჩვენ დღესაც ამ რყევის

¹⁾ ამიტომ ჩვენ არ ვიშიარებთ **Миллерის** შეხედულებას, თითქოს მრავლობითის თ წარმოშობილიყოს ირანული ნაცვალსახელის მრავლობ. სუფიქსის—taɪ-საგან: **Die Sprache der. Osseten.** გვ. 42.

თუ ვართ (ნ. გვ. 25), რამდენადაც ეს ჩანს ტექსტებიდან და ცოცხალი გამოთქმის დაკვირვებიდანაც. ასე, რომ მოყვარული „ტ“-ს ცვალებისა თ-დ ან ტ-დ დღესაც ძალაშია.

ამავ ცვალებათა ფიზოლოგიური შესაძლებლობა გამომ-ცვალებას „t“ ბერათა ბუნებისაგან:

- 1) თ-ს ახასიათებს ფშვინვითი გათავება (gehauchter Absatz).
- 2) ტ-ს — სიმთა დაკეტილობა და მაგარი გათავება (fester Absatz).
- 3) ტ“-ს — მაგარი გათავება.

ამავდან ჩანს, თუ რომელი ცვალებაა უფრო შესაძლებე-
ლი ტ-დ (მილლერის), თუ „ტ“-სა ტ-დ (ჩვენი). ამით
გვიპოვთ გრამატიკის დღემდე აუხსნელ ზოგიერთ ოსურ სი-
სის აუმჯოდ, და ოსური „ტ“-ს მიმართება ირანულის შე-
მცირებას — საერთოდ.

თუ ეს აუმჯოდან
მომდინარეობს.

ბენედიქტე ჩიქობავა.

ეს ნაწილაკი ვერეადნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით¹⁾.

- ეს ნაწილაკი ფერედნულში ორი სრულებით განსხვავებული მნიშვნელობის მატარებელია. ერთს შემთხვევაში იგი წარმოადგენს თანდებულს, ომელიც მოითხოვს ნათესაობითსა ან მიცემით ბრუნვას და მნიშვნელობით უდრის თანამედროვე სამწერლო ქართულის-გან (resp.-დან) თანდებულს (უფრო ხშირად), ხანდისხან კი-კენ თანდებულს; უკანასკნელს შემთხვევაში იგი გენეტურად უკავშირდება გარე-კახურისა და ინგილოურის-ჟეჟენ თანდებულს, ომელიც თავის მხრით საპრერლო ქართულის -კენ თანდებულის შესატყვისია, ომგორც ფონეტიკურად, ისე მორფოლოგიურ-სინტაქსურადაც.

მაგალით.: I. - ეს ფერედნულში: ნათეს. ბრ. (= -გან, -დან): 1. გამართათ—ჩადუქარიათ (= საჩუქარი) ემას კელისაუეთ; 2. ისპანისაუე ქადაზი მოგვიდა; 3. თოვის ქმა მოდითდა ბიჭებისაუეთ; 4. თავრთბისაუე რაჭთენი (= რამოდენიმე) უახავი მუგვიდეს; 5. გერივაც (= კვლავაც) ქართველობისაუე კედლები ვიღებთ...

II. - ეს—ფერედნ. მიცემ. ბრ. (= -დან). 1. მადიებშა (= ავაზაკებმა) დოკუმენტი თოვი სანგარებისაუე; 2. ერთი ქართველი თბილისაუენათ ჩამოსული; 3. მამწენი (= მაღლობელი) ვარ შიწასაუე თა ასიმანამდი (= ცამდი); 4. ჩაფიქა, ამოიდე ჯიბესაუე უკული; 5. ხეთი საათი რთ დამესაუე გაფათ...

¹⁾ წაკითხულია მოხსენებად ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საკარო სტდომაზე 1924 წ. 8 იანვარს.

**III. - ეს ფერებდნ.: მიც. ბრ. (= კენ): ცხორები გა-
ნებუს ბაჟებმა, რო თებსაც გავარნეთუე...**

**IV. - ეს თანდებული გარე-კახურსა და ონგილო-
სი: ნათეს. ბრ. (= კენ): გარე-კახურში: 1. ბაზრისეუენ
შედარებარ? 2. იმერელი კიდე ამბობს: მე შენუე ვართ; 3. ბახეთი-
სულ ივაჭით? 4. გოგლა საგარეჯოსაც წავიდა; 5. გზა სოფელისაც
მოდის; 6. აწყურისაცენ რო თმი იყო¹...**

**ონგილ.: ამქათუენ წავალ (იხ. მ. ჯანა შვილი, „საინ-
ტერა“, ძველი საქართველო, ტ. II, გვ. 183).**

მეორე შემთხვევაში კი - ეს სპეციფიკური ნაწილა-
კი, რომელიც დაერთვის ზმნებს და იქვს გარევეული სინტაქ-
სული პნიშვნელობა. იგ ნიმუშიც: 1. თა (= ვიღრე) სადიდობა-
ვაშვდლეთ (= ვიომეთ, ვიჩხუბეთ) და დავიწირეთუე მაღა-
ვი 2. მოვნახეთუე² მეთოვები; 3. იმას უბან ის გარები ადარ-
ებულება. 4. სემების ავერითუე და გვრებოთუე თქენ მამულებისაცე; 5.
წამოხტევს ჯერნები, წამოუდებითუე, დავაკარეთუე, თრი მოვბა-
ლი; 6. იმათაც იცოდეს, რომ იმ დამით დევეცემითუე; 8. ტო-
რმ ქადაგა წევდოუე. ზოგის, ტუმარა; 8. ჩონ, ქროვედება ცო-
რმ ცენეს თა ჯარი მექსიროე სიბაქსაცე; 9. ქურთების რო დურ-
ნებავასე (= დურბინით დაწყოთ ყურება), სითუდის მეთო-
ვაშვნახვაცე, ეთქოფე...

სულიქსად ამ ნაწილაკის ჩათვლა ძნელია; უნდა მოვილოთ
პნიშვნელობაში რომ: I. ცოცხალ კილო თქმათა მთელს რიგ-
ი საგალ. ქართლურსა, გურულსა და თუშ-თუშავ-სევსურულ-
სა და სამწერლო ენაში შესატყვისს შემთხვევაში იგი არ იხ-
ისება; II. თანაბარ პირობებში თვით ფერებდნულისათვის
მის ჩარება სავალდებულო არ არის; მაგალით:

¹) გარე-კახურის მაგალითები მომყავს ჩემ მიერ 1923 წლის ზაფხულს გა-
ნებული ჩანაწერის ჩანაწერის ჩანაწერის გა-
ნებული ჩანაწერის გა-
ნებული ჩანაწერის გა-

²) მოვნახეთუე... ვინი აქ უფრო ბილაბიალია, ვინემ დენტო-ლაბიალი, მრა-
ვიალის თავიდან ასაცილებლად ორივე სარის ბგერა ფერებდნულის მა-
რავად ვინით იქნება გადმოცემული; მათ ვანსხვავებაზე ფერებდ ფონეტიკური
მიმართ მეცნიერდებით.

1. ცხენებია გამოაუყანეთ (ჩვენ), სოფლის ქუჩებზე გაშესხა-
მეთა; 2. მუშები შააქუჩე და დააუენებე მეშათბაზე; 3. ანგარიში
მაჟავა და დავაუენე მეშათბაზეთ; 4. ერთ რეალსაც (= აბაზსაც)
ნე მისცემთ და გარეპენითუეთ; 5. შემთუდებით, დავიჭირეთუე
ადაები; 6. ცხენების შოუწერით, გარბინეთუე; 7. ცხენმა თავი
აიღის და გააძირისუე; 8. ემებმა იურიანენე; 9. ვერმინ ვერ გაია-
რისე იქებია; 10. ფული დააქუჩიან და მასციან...

ორივე ზემოხსენებული გარემოება განსაკუთრებით ააღვი-
ლებს ამ ნაწილაკის შემცველი კომპლექსის დაშლას და მისი
ამ კომპლექსიდან გამოცალკევებას; ამიტომაც ცნობიერებაში
იგი განვითარება, როგორც საკმიოდ თავისთავადი ნაწილაკი,
რომელიც ზმნას ორგანიულად კი არ შესისხლხორცებია, არა-
მედ მექანიკურად ეკვრის, და რომელიც ზმნის აგებულების
აუცილებელ ელემენტს არ წარმოადგენს.

ამასთანავე მის თავისთავადობას ისიც უწყობს ხელს, რომ
ეს ნაწილაკი ფერედნულში მთელს მარცვალს შეადგენს; სა-
კმარისია შევადაროთ ფერედნულის მაგალითები ინგილოუ-
რისას, სადაც -უ, საფიქრებელია, მახვილის ზეგავლენით, შე-
ჩვეცილია და უარის სახითლაა წარმოდგენილი, რომ ნათელი
გახდეს, თუ რა როლს თამაშობს თავისთავადობის ელფერის
შენარჩუნებაში ის გარემოება, რომ ფერედნულში იგი მთე-
ლი მარცვალის სახით არის წარმოდგენილი.

მაგალ.: ინგილოურიდან: 1. აი რას გირჩევშ, კადემ და-
ოწეთ მთნადირემ (ქ. ჯანაშვილი, op. cit. გვ. 161);
2. ზუზუებით ზეს მოგიტანე (ibid., 141); 3. რადღა ჰუმ ექნასე!
გაჭირებიაუ თავ, პატარზალ მიუცია (ibid., გვ. 147).

ფერედნულიდან: 1. რო მიხოდთ საქართველოჩი, უნდა
გომთორთოთუე და მისცეთუე ცემ ჩონ კაცებს; 2. თო-სამა ცხენი
სიბაქელთი წევევანაუე ქურთებს...

ფერედნულის გარდა -უ ნაწილაკი მოეპოვება: დასავ-
ლურ კილო-თქმათაგან: რაჭულს, ლეჩესულსა და იმერულს
-უს სახით (ქვემო იმერულში -კეს სახით უფრო!); აღმოსავ-

მაგ.: ვუთხარიყ, я сказал им; ვუთხარით — мы сказали ему; ვუთხარითу — мы сказали им.¹

ასეთსავე განმარტებას აძლევდა პროფ. ა. შანიძე² ამ ნაწილაკს საუნივერსიტეტო ლექციებზე.

სხვა შეხედულებათაგან შემდეგს აღვნიშნავთ: ნაწილაკების მიმოხილვისას, აკად. მარი ბროსეს -ყეც აქვს მოხსენებული; იგი მას მიაჩნია -კი ნაწილაკის ვულგარ ფორმად; ახალს აღთქმაში იგი სრულებით არ იჩხარებათ, ხოლო ძველში მისი მაგალითები მოიპოვება თუ არა, არ ვიციო; მისთვის ცნობილი ყოფილა მხოლოდ ანტონ კათალიკოზის გრამატიკაში ხმარებული ორიოდე შემთხვევა და აგრეთვე გოდ. ფირალოვის თვით-მასწავლებლიდან ერთი შემთხვევა (ამაზე იხ. ბოლოს); ორივედან სათანადო ფრაზებიც აქვს მოყვანილი³.

დაახლოვებით, ასეთივეა პროფ. დ. ჩუბინოვის განმარტება, რომელსაც იგი თავის ლექსიკონში იძლევა: „ყე, ზ. ზ. დიალ, რასაკვირველია, და, კონечно (იხ. ქართ.-რუსული ლექსიკონი, გვ. 1374).

ორივე განმარტება შეუფერებელია.

„ვეფხის-ტყაოსნის“ გამომცემელნი ბ. იუსტ. აბულაძე და ბ. დავ. კარი ჭავილი ტექსტისთვის დართულს ლექსიკონში შემდეგნაირად განმარტავენ ამ ნაწილაკს³. ბ. იუსტ. აბულაძე წერს: „ყე არის ნაწილაკი, რომელიც იხმარება ზმნის ფორმის შემდეგ მიცემითი ბრუნვის არსის ნაცვალთა —

¹⁾ იხ. „სიტუაციების კონკრეტულ და რაკულ თქმათა „Материалы по яфетическому языкоznанию“, VI. СПБ. 1912, გვ. 54.

²⁾ კი, vulg. ყე, n'est pas employé une seule fois dans le N. T., je ne sais s'il y en a des exemples dans la Bible; pour ყე, il me paroît plus vulgaire, et je n'en ai vu des exemples que dans Phiralof et Antoni. (იხ. L'Art Libéral ou Grammaire Géorgienne, p. 278, Paris, 1834, ლითოგრ. გამოც.—მაგალითები -ყე ნაწილაკის ხმარებისა იქვე, გვ. 279).

³⁾ მათთვის ეს საჭირო იყო, ვინაიდან „ვეფხის-ტყაოსნის“ ორჯერ გვხვდება ამ ნაწილაკის ხმარება; ეს ადგილები იხ. ბოლოს.

„თქვენ+ „მათ“-ის ნაცვლად, ასე რომ ყე ამ ორის(?) პიროვნებით არსის ნაცვლის ნამდვილი ექვივალენტია. „მონა-
რიუ მოართმიდეს“ მონანი მათ მოართმევდენ ისრებს; წა-
მოლუე პოგიტანდეს (თქვენ) — ისინი წამალს მოგიტანდნენ. —
უ ჩატრობენ ზმის ისეთ ფორმაში, რომელიც მოითხოვს
ასეს ნაცვალთა „თქვენ“, „მათ“ მიცემითი ბრუნვეს მნი-
შვნელით. მოგწერყე — თქვენ (გწერ-მე!). (იხ. „ვეფხის-
ტუასანი“, ი. აბულაძის რედაქტორობით, ლექსიკონი,
ტარისი, 1914 გვ. 223).

ბ. დ. კარიჭაშვილი წერს: „ეს სიტყვა (ე. ი -ყე ბ. ჩ.),
ამცველაც ცალკე მნიშვნელობა არა აქვს, იხმარება ზმიასთან,
ამცველაც ქვემდებარე მრავლობითს რიცხვშია“ (იხ. „ვეფხის-
ტუასანი“, დ. კარიჭაშვილის რედაქტორობით, ტფი-
ლი 1920, გვ. 315).

ბ. ი. აბულაძე თუმცა -ყე ნაწილაკის ფუნქციის ნა-
წილს აღნიშნავს (მიგვითითებს მრავ. რიცხ. მიცემ. ბრუნ-
ვაში დასმულ არსის ნაცვალზე), მაგრამ სავსებით მართებუ-
ლად, ბ. დ. კარიჭაშვილის განმარტება კი სრულიად შეუ-
ფრიენდელია: არც კილოებში, საღაც ეს ნაწილაკი ამ ეამაღ
ამჟარება, არც დამწერლობის ძეგლებში (მე XI საუკუნიდან
მოყოლებული) ეს ნაწილაკი ქვემდებარის მრავლობითობას
ასახულ არ აღნიშნავს¹.

ამ ნაწილაკის ის განმარტება, რომელსაც ბ. ვუკ. ბერი-
ძე იძლევა, არსებითად სავსებით სწორად უნდა იქნეს მიჩ-
ნეული: ასეთი მნიშვნელობა აქვს ამ ნაწილაკს რაჭულში,
გარეკანურსა და ქიზიყურში, აგრეთვე ინგილოურში (ვებ-
ურები ბ. ბ. ჯანაშვილის მასალებს. იხ. ზემოხსენებული
ნაშრომი).

¹⁾ როგორც პროფ. ა. შანიძემ გადმომცა „Melanges Charles de Har-
rissé-ში ყოფილა მოთავსებული ცნობილი რომანისტის Hugo Schuchardtის
შემოხვევა სათაურით „Georgische-ყე“ (pp. 278—280); სამწუხაროდ, ტფილისში იგი
არ აღმოჩენდა, და ამ საკითხზე მუშაობისას მით ვერ ვისარგვებლეთ.

ფერედნულისათვისაც ასეთი გაგება ძირითადად უნდა ჩაითვალოს, მხოლოდ აქ კანონზომიერ ხმარებასთან ერთად შეუსაბამოსაც ვხვდებით.

სათანადო მასალების კლასიფიკაციას ჩვენ მართებულად ხმარების შემთხვევებიდან ვიწყებთ, ე. ი. ისეთებიდან, სადაც ეს ნაწილაკი მიგვითითებს მრავლობითი რიცხვის სახელობითი ან მიცემითი ბრუნვით გადმოცემულ ობექტზე.

მოვლენათა ანალიზისას ჩვენ შეგნებულად გაურბით „და-მატება“-ტერმინის ხმარებას: ზმის სპეციფიკურ თვისებათა გამო ართულში დამატება არც ასე აღვილი გამოსაცნობია და საკაონდ ძნელია მისი გარჩევა ქვემდებარისაგან. მოვლენა-ში გარკვევისას ისეთ ტერმინზე დამყარება, რომელიც ad hoc თვით გამოსარკვევია, ისედაც რთულ საკითხს მხოლოდ ბუნ-დოვანებას შესძენდა.

ამიტომ მეთოდოლოგიურად მიზან შეწონილი და აუცილებე-ლი არის მოვლენის კვალიფიკაციამდი ისეთ რასმე დავეძყაროთ, რაც უფრო გარკვეული სახის მქონეა და ჩამოყალიბებული; ასეთ დასაყრდენიდ გვაქვს გამოყენებული ტერმინები: ობექ-ტი, სუბექტი აზრის თვალსაზრისით; მათ ვუწოდებთ: ლოლიკურ ობექტსა და ლოლიკურ სუბექტს (სიმოკლისა-თვის პირველს იღვნიშნავთ LO, მეორეს: LS).

ამას ორი უხერხულობა სდევს. ერთი: ცნება ობექტისა ფორმალ ლოლიკას არ გააჩნია; გნოსეოლოგიაში კი მით აღი-ნიშნება — აზრის საგანი და არა ის ობექტი, რომლისაკენაც მიმართულია მოქმედება; და მათც, ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩ-ნია ვიხმაროთ LSის გვერდით LOი. ვგულისხმობთ: პირველში: „მოქმედების შესაძლებლობათა და ყოფის მოდიფიკაციათა ერთობლივობას“, ხოლო მეორეში: ამ „სუბექტის მოქმედე-ბის კორელაცის, რისკენაც ეს მოქმედება მიმართება, სუბექ-ტის აქტივობის საბოლოო მიზანს“.

ზოგს შემთხვევაში აზრის თვალსაზრისითაც კი ძნელია იმის გარკვევა, რა არის Si და რა არის O (მაგალითად,

ფერედნულისათვისაც ასეთი გაგება ძირითადად უნდა ჩაითვალოს, მხოლოდ აქ კანონზომიერ ხმარებასთან ერთად შეუსაბამოსაც ვხვდებით.

სათანადო მასალების კლისიფიკაციას ჩვენ მართებულიად ხმარების შემთხვევებიდან ვიწყებთ, ე. ი. ისეთებიდან, საღაცეს ნაწილაკი მიგვითითებს მრავლობითი რიცხვის სახელობითი ან მიცემითი ბრუნვით გადმოცემულ ობექტზე.

მოვლენათა ანალიზისას ჩვენ შეგნებულიად გაუტბით „დამატება“-ტერმინის ხმარებას: ზმნის სპეციფიკურ თვისებათა გამო ართულში დამატება არც ასე ადვილი გამოსაცნობია და საკათად ძნელია მისი გარჩევა ქვემდებარისაგან. მოვლენაზი გარკვევისას ისეთ ტერმინზე დამყარება, რომელიც ad hoc თვით გამოსარკვევია, ისედაც რთულ საკითხს მხოლოდ ბუნდოვანებას შესძენდა.

ამიტომ მეთოდოლოგიურად მიზანშეწონილი და აუცილებელი არის მოვლენის კვალიფიკაციამდი ისეთ რასმე დავემყაროთ, რაც უფრო გარკვეული სახის მქონეა და ჩამოყალიბებული; ასეთ დასაყრდენად გვაქვს გამოყენებული ტერმინები: ობექტი, სუბექტი აზრის თვალსაზრისით; მათ ვუწოდებთ: ლოღიკურ ობექტსა და ლოღიკურ სუბექტს (სიმოკლისა-თვის პირველს აღვნიშნავთ LO, მეორეს: LS).

ამას ორი უხერხულობა სდევს. ერთი: ცნება ობექტისა ფორმალ ლოღიკას არ გააჩნია; გნოსეოლოგიაში კი მით აღინიშნება — აზრის საგანი და არა ის ობექტი, რომლისაკენაც მიმართულია მოქმედება; და მაინც, ჩვენ შესაძლებლიად მიგვაჩნია ვიხმაროთ LS-ის გვერდით LO-ი. ვგულისხმობთ: პირველში: „მოქმედების შესაძლებლობათა და ყოფის მოდიფიკაციათა ერთობლივობას“, ხოლო მეორეში: ამ „სუბექტის მოქმედების კორელაცის, რისკენაც ეს მოქმედება მიმართება, სუბექტის აქტივობის საბოლოო მიზანს“.

ზოგს შემთხვევაში აზრის თვალსაზრისითაც კი ძნელია იმის გარკვევა, რა არის Si და რა არის Oi (მაგალითად,

ასეთ წინადადებაში: ექიმს ავადმიუმობა შეეჭარა; მედას ტურა შე-
მოუწოდა...): ამაშია მეორე უხერხულობა. იქ ენობრივი კონ-
სტრუქტურით განსაზღვრულ წარმოდგენათა ურთიერთობა აზ-
ნოს ფიქოლოგიას იმდენად თავისებურ ხასიათს ძლიერს, რომ
ჩატარებული იყო, ამას მიუწოდება.

მაგრამ შემთხვევათა, აბსოლუტურ უმრავლესობაში აზრის
კონტაქტით შეუდარებლად მკაფიო და მყარია, ვინემ მისი
კონტაქტი გამოხატულება; ეს კი გამოწვეულია იმით, რომ აზ-
ნოს დასაყრდენი რეალობაა, სინამდვილე, ენისა-კი
კონტაქტი.—წარმოდგენები.

ამ გვარად, ჩვენი გამოსავალი იქნება Sი და Oი აზრის
კონტაქტისათ, რომელსაც აღვნიშნავთ LSისა და LOის
კონტაქტით. (კვემდებარესა და დამატებს კი ავრეთვე სი-
სისტემურ კველგან აღვნიშნავთ: GrS, GrO.)

ამ კონტაქტისათ: I. -**ცე** ნაწილაკი ფერედნულში აღ-
ვნიშნავთ LOს, რომელიც მრავლობითი რიცხვის სახელო-
ბრივი არის გადმოცემული. მაგალ.: 1. იმაშინ
მდგრადი და წამოვედრით დარანს (ავიყვანეთყე—ვინ?
ავალისას ჩონც დაჭქუჩით და ესენი კი გავრე-
ვინ? ესენი). 2. ქავაუვანეთყე ბიჭება... 4.
წერილები (=მოხუცები) აჭაუვანეთყე და წაგა-
ნებან... 5. ორი ესები და ორი ჩონ გავ-
6. შენა ცხენები შაგმაზე და მაიუვაჟე... 7.
ადავისა, თხევთმეტნა იუნეს... 8. მე-
გავაზადეთყე...

ამ კონტაქტში აღნიშნავს LOს, რო-
მელი მომატების მიცემითი ბრუნვით არის გად-
ანის აზრისათვის: 1. კუთხით მაღალ გამამხანაგდეს; ამთაღე

კუთხით, კუთხით გამოსინ. კუთხით აღდ ნ. მარ-
ტინის ტერმინი XIX, XX...). პროფ. ა. კირიბაძის
კუთხით გამოსინ, კუთხით, ნ. 85; მარტინიძე, რო-

ერთა ნაშავ (=კარგი) წინდა, ვაძატივებე (= ვაჩუქე), მივევე (მივეუე - ვის? მათ). 2. დოურაბებე ფქილის პატარებებს (დოურეუე - ვის? პატრონებს). 3. თქენებ მამნური (= მაღლობელი) ეპროც - ხალათს მოგრემებე... 4. მეთოვებებს მიგაბარებე... 5. ანგარიშა მიმებე (მუშებს), რო ბარები აბეთონდა... 6. ცაბა, მოუტაებე ერთი ნაერი ხილით... 7. ესეები, ხამთაღენ ისფაანსა თუ არა, რაჭოენა ფული გამართიებე... 8. შეჩ უნდა შართა შისტებე, რო გულათ დაზიენ... 9. იქით თოვი გაუსწორაებე: თუ არ გა-
დეთ დაგრემოება... 10. ამადო რაჭოენა ფული - ჩოუგარაებე
ემები... 11. ბადრა ერები (= ქალიშვილები) მასრაუე ეაზირ -
ვთზარებს. . 12. რაც რო შავბავლებუე: გარი გაადეთო, არ გუ-
ლებდეს... 13. ჩონც ექათ გამოდმასაებე დავაუკეთებე (მათ)... 14.
ჩონც ის ცხოვები და ბაცება ვაძატივეთებე... 15. რო მიხოდო
საქართველოჩი, უნდა გომიარეთოთთებე და მასტეთებე ცემ ჩონ გაცებს...
16. დავანახეთ, რო ანქით თოვები დაუკარესებე (მათ)... 17. წამა-
ჯევნახებე მჟაფირებებსაც (= ყაჩალებს), ვერ მიღეომიანებე... და
სხვა მრავალი.

ზემოაღნიშნულ ორ კატეგორიას¹ გარდა ფერედინულ-
ში შემთხვევათი საქმაო რიცხვი გვაქვს, სადაც უე ნაწილაკს
თავისი ძარითადი მნიშვნელობა იღარ გააჩნია: აზრის მიხედ-
ვით იგი იღნიშნავს „ხოლმე“-ს; ასეთია, მაგალითად:
1. იმითი ჭასალები (= დიკები) თოვლის ქეშ მაჟიებებისებე (= მოვ-
ყვება ხოლმე); 2. გიან ავდექიუე (= ვდგებოდი ხოლმე); 3. ჩონ
ვატეათებე (ვიტყვით ხოლმე); 4. დამათ მიხისხისებისებე (= მიხი-
სხისებს ხოლმე)...

-უ ნაწილაკის მნიშვნელობის დაბნელების მომასწავე-
ბელ შემთხვევათი კატეგორიაში უფრო საგულისხმოა მეორე

¹⁾ - უ ნაწილაკის მნიშვნელობის განწილვა დავიწყეთ ამ ორი კატეგო-
რიიდან არა იმიტომ, რომ ისტორიულადაც ასეთი გამოყენება იყოს უწინა-
რები. არამედ მხოლოდ სისტემატიურობისათვის; ისტორიულად, პირი-
ქით, საფიქრებელია, იგი პირველად მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით
გადმოცემულ LS_n აღნიშნავდა (იხ. ბოლოს-დამწერლობის ძეგლებიდან მაგალი-
ოცვის საბელობითი ბრუნვით აღნიშნულ LO_n, და, დასასრულ, მრავლობითი

ტერიტო პირველი: 1. იქ (ს)მარსევთში თერიაქი (=ოპიუმი) მთაზიდაუე; 2. იქ დიჭას სხე დავდივიუე; 3. (ცხენმა) თავი ა დას და გაიქცისე; 4. ვერმინ ვერ გაიარისე იქებჩი; 5. სამჯედ ავდგიუე, რომ წავიდე, არ გამიშისე... 6. ემებმა იფიციანე, რო ებეთ გაფი (=ამბავი) ჩონ არ გუბუბიათ... 7. იმებმაც თქაანებ რო... 8. იმ დღეს თაჯერმა (=ვაკარმა) რო ჰარ (-დღიური გასამრჯელო) მისცისე, დღეს თრი იქთენი მისცა. 9. ცოტ-ცოტა ქადაზებჩი ეკარა, ჩავიუარიუე პირჩი, წელი მუაღევნიუე და ცოტა მომდაშე იუგის; 10. რაძა რო დედაქაცი იუვისე, მახნეციანე და წავიდიანე; 11. ჯერზე ათასი თოფის კმა მოიდისე; 12. ძალით გაგზავნისე სამუშაოთ (ქმარი), ...სადილზე შამოიდისე და უთხრისე უეანის უთრისა: დღეს საქმე არ ჩამივარდათ; ზოგს დღეს რო ემუშავნისე, სადომია: ემ უეანის (=ხელმწიფის) ეთრმა ჰქითხასე... ემამ უამბისე... რო შაიტებისე, მაიპარისე რო... 13. ესებბი მოიდიანე პირველად ჯაუჭაუს, დამით დადგიანე, დიდობით ჩამოიდიანე სიბაქს, მეორე დღეს გადგიდიანე ჩუღრუთს, ათ ვერსზე სამი სადილი და ვახშამი ქამიანე და წავიდიანე...
II. პერმანსივი პრეტერიტი მეორე: ეს უეანის უთრი ასწავლიდისე, რო...

თუ რით აიხსნება უპირატესად ამ ფორმებთან -უ ნაწილაკის უმართებულოდ ხმარება, ძნელი სათქმელია; შევნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს: პერმანსივებში რელატიურ ზმებს სავსებით ეგუება დამატება სახელობითსა თუ მიცემითში¹; რაკი -უ ნაწილაკი ფერედულულში არა მარტო მიცემითი ბრუნვით გაღმოცემულ LOზე მიგვითითებს, არამედ სახელობითის საშვალებითაც გადმოცემულზე, ეს უსათუოდ ხელს შეუწყობდა, რომ პერმანსივთან -უ ნაწილაკი ხშირად ხმარებულიყო ხშირად ხმარებული მართებული შემთხვევების მიხედვით ხმარების წესის განზოგადება, ე. ი. სხვა შემთხვევებისთვის გამოყენება

¹⁾ ისევე, როგორც შესატყვისს ნამყო სრულსა ან უსრულში; თუ ზონა თვითი აგებულებით მოითხოვს ობექტს, თავისთვად ცხადია, არც რიცხვს, არც სარეს შესი შეცვლა არ ძალუდს.

თუმ ანალიგიურ წარმოებად არის ცნობილი. ენობრივ ფრანგითა მრავალგვარობის ერთგვარობამდი და- გვანაში ანალიგიის როლი განსაკუთრებულია. ამ შემთხვევაშიაც მისი როლი შეუძლებელია უგულებელ- უფრო იქნეს. მართლაც, პერმანენტი ჩვენ მოგვეპოება ამ ნაწილაკის მართებული და ხმარების შემთხვევები. მაგ.: 1. წყალის, მიჭხედისეუ ამაჯებს (= მუშებს)... 2. უთხრიანებე (იმათ) ფრა კა იუაბუდეთთ... 3. ადები (= ჯოხები) ჩოუეარიანებე იმ კა- ფის... 4. რომელმაც რო ნამა (= კარგად) ვერ აჭამასებ (იმათ), წყალის, შავჩივალის იმ თრი უფროსის, წიმათ გამოგზავნიანებე ხე- ლი ცხენიანი, გადასდევინიანებე ას თუმანი, დაბლა, მეტი... 5. მა- შევები დააკირავიანებე, ბეჭი ჩააგდიანებე და მისციან... 6. კარები უგვისეუ გამოუშებიანებე, გაუიდიანებე¹.

ამგვარად, -**ცე ნაწილაკი** ფერედნულში ცოცხალია; უმე- ტეს შემთხვევაში გარკვეული სინტაქსური მნიშვნელობის მა- რტებელია; მიგვითითებს LOზე მრავლობითი რიცხვის სახე- ლითისა ან მიცემითში²; მაგრამ მისი ხმარების აღრევა უკვი- დაწყებულა და მნიშვნელობით იგი ჩამოქვეიოებული „ხოლ-

¹) საინტერესოა, რომ მთიულურშიც -**ცე ნაწილაკის** ნაშთები -**კეს** სახით მომავალ ბშირად შენახულა პერმანივ პრეტერიტ პირელთან. ჩემ მიერ შეკრე- ბილ მასალებში აღმოჩნდა სულ 11 შემთხვევა -**კეს** ხმარებისა. მათში მხოლოდ ერთს შემთხვევაში მოეპოვება მას გამართლება, დანარჩენებში იგი „ხოლ მე“-ს მოშენელობის მატარებელილა. ამ ათიდან მას ხუთს შემთხვევაში, ე. ი. ცველა შემთხვევათა თითქმის 50%-ში, პერმანივთან ვხვდებით. თუ გავითვალისწინებთ, რომ პერმანივი თვისი შინაურისით „ხოლ მე“-ს აზრსაც იტევს (ააშენის=აშენებ- და ბალმე, მიუტანის=მიუტანდა ხოლმე) ცხადი ზდება, რომ =ყერცე საკუთრით მიუღებულია ასეთ შემთხვევებში ყოველგვარ სინტაქსურ ფუნქციას.

²) საჭიროა აღინიშნოს, რომ ხშირად მრავლობითად აღიარებულია „კრე- ბილ“ სტრუქტები: აქ აზრის მიხედვით, და არა გრამატიკულად, არის გამართ- ლებული -**ცეს** ხმარება; მაგალ.: 1. წაველ თავრობასთან, წევეშულ- ლებულ, რო თუ გინდოდაყე.. 2. აძლივაყე (ხალხს) ერთი გირ- განქა. ფშატი თრი ლირაზე... 3. მაჲხედნეს თავის ქულ ფათ- ხა (=თვალმა, შინაურებმა), რო მამა ცოცხალი მოუვიდაყე (აქ მრავ- ლობითად გაგებულ სიტყვას შემასმენელიც მრავლობითში აქვს: მაჭხედნეს ქულ- ლობა); 4. მუშა შეაქუჩა და დააყენაყე ფეის თხრაზე...

მე-მდი: ეს უკანასკნელი მისი მნიშვნელობა პერმანენტურია სრულებით იჩქმალება, ვინაიდან „ხოლმე“-ს მნიშვნელობა თან ახლავს უკვე პერმანენტს.

- უ ნაწილაკი LSის ოღმნიშვნელის როლში. ზემოთ -უს ნიმუშები რომ მოგვყავდა, შეკნებულად ავტორეთ გვერდი მაგალითების ერთს კატეგორიას; მათი ნიმუშებია:

1. ხალხა გავირდა, რო ცემათ როგორ ჩამოჰურებავე ცხორით, გზაჩი ჩადიებს რო არ წოურთოშეუფ; 2. ჩონებს თრ-საში ტეივა უკრავე, ძალა მეეტანაუე იმათ ჩადრებთან (= კარვებთან), როი ჩონან ცხორი წევრთუე. თერთმეტი ბახტარი დექტირაუე გზაჩი და მშეაუგანაუე; 4. გემეავადაუე ზირტებალის ეარა-უურუთი, უედედაუე, ისი დევდვაუე თავზე, თავი რო შეეპრაუე, იმაშინ თოდები ემეხი-და, ჭუშე (= გონზე) მოსულვაიავ; 4. დაშით ბიჭებს არა ჭქონიერე ზური, ცემეაღოუე ხუთი ლიტრა ფქილი, წევდოუე წეართზე სუფრამო და მეეზილაუე, მეეტანაუე, ცემნოუე (ცეცხლი), ჩასან-გება („ოთხი ქვა“)¹⁾, დევნედაუე, ფათორი (= კმიადი) დემკრაუე, ის ეჭიმაუე...

სანიმუშოდ ესეც კმარა. LOი მრავლობითი რიცხვის სახელობითსა თუ მიცემითს ბრუნვაში ამართლებდა - უს ხმარებას იმ შემთხვევაში, სადაც იგი მართებულად იყო ნახმარი. სიდ არის აქ მოყვანილ მაგალითებში ეს LOი მრავლობითი რიცხვისა? „ბიჭებს არა ჭქონიერე ზური = ბიჭებს არა პქონლათ პური; აქ, მაგალითად, LOი „პური“ მხოლობითს რიცხვშია, მრავლობითს რიცხვში კი LSია: არ პქონლათ პური - ვის? — ბიჭებს. „ცემეაღოუე ხუთი ლიტრა ფქილი, წევდოუე წეართზე სუფრამო და მეეზილაუე, მეეტანაუე...“ = ამოელოთ (ბიჭებს) ხუთი ლიტრა ფქილი, წაელოთ წყალზე, მოეზილათ, მოეტანათ... აქ ყველგან LOი მხოლობითი რიცხვშია, LSი კი-მრავლობითში: ვის ექნა ეს? — ბიჭებს მსგავსი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლებოდა; ზოგიერთებს კიდევ მოვიყვანთ ქვემოთ.

1) პურის გამოსაცხობად იხმარება.

ორში ერთი: ან - უ ნაწილაკის ხმარება აქ უმართებულია და ეს ნაწილაკი მხოლოდ გარკვეული სახის ლოლიკურ ობჟექტზე მიგვითითებს, ან იგი მართებულია და მაშინ უ ნაწილაკი ლოლიკური ობჟექტის გარდა ლოლიკური სუბჟექტის გარკვეული სახეების აღსანიშნავადაც იხმარება.

ამ ნაწილაკის ხმარება აქ უმართებული არ არის; იმას კადყოფს დამწერლობის ძეგლებში შენახული - უ ნაწილაკის ხმარებას შემთხვევები: იქ თითქმის მხოლოდ ასეთ შემთხვევებში ვხვდებით მის ხმარებას; მაგალითებში, როგორიცაა, ჭეშუე (მათ), ჭირვაშუე (მათ), ებუღებაშუე (მათ), არა (= აძლევ მათ), ედვაუე, ექმნაუე და სხვ.¹, ეს ნაწილაკი მიგვითითებს ლოლიკურ სუბჟექტზე, რომელიც მრავლობრივი იცხვის მიცემითი ბრუნვით არის გადმოცემული.

ეს გვათიქრებინებს, რომ ფერედინულის ზემოაღნიშნულია და მსგავსი მაგალითებში - უ მართებულად არის ხვარენული; მაშასადამე ეს ნაწილაკი იხმარება ლოლიკური სუბჟექტის აღსანიშნავადაც, როცა იგი მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით არის გადმოცემული. ეს კი ნიშნავს: მიცემითი ბრუნვით გადმოცემული ლოლიკური სუბჟექტი ენობრივად (resp. გრამატიკულად) სუბჟექტი კი არ არის, არამედ ობჟექტი² ანუ: L0ი და LSი ზემოაღნიშნულს შემთხვევაში ენის თვალსაზრისით ურთიერთს ეთანაბრება, თანაბრად განთასდება. ეს დებულება ძალის მქონეა იმ შემთხვევაშიაც, როცა L0ი თუ LSი გადმოცემულია არა მრავლობითი, არამედ მხოლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით: სინტაქსურიკუნსტრუქცია არ იცვლება რიცხვების მიხედვით.

¹⁾ ესა და მსგავსი მაგალითები იხ. ბოლოს. — ინგილისურშიდაც, ვემყარებით პ. პ. ჯანაშეილის დასახელებულ ნაშრომს. — LSის აღსანიშნავად - უ ნაწილიკის მარება გაცილებით უფრო ხშირია, ვინემ L0ის აღსანიშნავად.

²⁾ უფრო სწორად რომ ვთქვათ, იგი განთასებულია ისევე, როგორც ლოდიკური ტაბექტის აღმნიშვნელი სიტყვა.

შემდეგს მაგალითებში ერთსა და იმავე ზმნასთან გვაქვს ეს ნიშილაკი: ერთს შემთხვევაში იგი LOით არის გამოწვეული, მეორეში LSით; ორივე მრავლობითი რიცხვის მაცემითი ბრუნვით არის გადმოცემული.

LO.

1. მე უთხარუ ამხანაგებს.
უთხარყე—ვის? მათ (ამ-
ხანაგებს) = LO.

2. იმათ დოუწერავე, რო ნე
ადონებენვე.
დოუწერავე—ვის?
მათ = LO.

3. ჭართველებმა ეს ფული
არ მისცესებ ჩან გაბ-
ზავნილებს.
მისცესე—ვის? მათ (გა-
ზავნილებს) = LO.

4. ჩონც პირობა გოუბზავ-
ნეთებ.
გოუბზავნეთე—ვის?
მათ = LO.

5. ერთი ბატქანიც დოუპ-
ლავე (სტუმრებს).
დოუპლავე—ვის? მათ
(სტუმრებს) = LO.

6. წემათ საუზმე აჭამავე.
აჭამავე—ვის? „წე-
მათ“ = LO.

LS.

1. გაშიგიათ სხილ ხადღებ-
სავე, რო უთქომევ.
უთქომე—ვის? მათ
(ხალლებს) = LS.

2. თაღიაფანთ დეეწერავე,
რო დღესვე დომოცდაათი
უზადი წავიდეს სოფელსათი.
დეეწერავე—ვის?
იმათ = LS.

3. ცხენიანი და მეთოვეც
მემცავ (ფერდნელთ).
მეეცავე—ვის? მათ (ფე-
რედნელთ) = LS.

4. კაციც ბეჭებზავნაუე მარ-
ტეფოჩი (ქურთებს).
გემეეგზავნაუე—ვის? მათ
(ქურთებს) = LS.

5. ჩონებსაც ერთი იმათი
მემბლავე.
მეეკლავე—ვის? მათ
(ჩონებს) = LS.

6. (ბიჭებს) ფათარი ეჭამავ
ეჭამავე—ვის? მათ
(ბიჭებს) = LS.

7. ქართველების ფული გა-
მოერთმისეულ.

გამოერთმისყელ ვის?
მათ (ქართველებს) = LO.

8. ურციავი არ უგავითებ
(მეოთხეებს).
უკავითყე—ვის? მათ (მე-
ოთხეებს) = LO.

7. ჩემთა ბეჭეროლე ბახ-
ტიარების ათასი თუმანი.
გემეროლე—ვის? მათ
(ბახტიარებს) = LS.

8. ქართველების... ვაჟა-ცობა
უძნიაყე.
უქნიაყე—ვის? მათ (ქარ-
თველებს) = LS.

აქ გოყვანილი მაგალითებიდან ნათელია, რომ ყოველ
რეალური „იმათ“ = სიტყვა აზრის თვალსაზრისით პოლარია:
რეალური იგი რეალ ობექტის. აღნიშნავს, რეალი სუბექტის
მიზნების შემწყნარებელია, მეორეგან კი თვით ამ მოქმედე-
ბის წყრის, თუ შეიძლება ითქვას, causa efficiensია, ენობრი-
ლი კა იგი თანაბრად არის განთვასებული ცნობიერების მიერ,
თანაბრად თანაბრად ობექტია: - ყე ნაწილაკის განუჩევლად
უკავითხვევაში ამის საუკეთესო დამამტკიცებელია.
ამის და მისი აღმნიშვნელი სიმბოლოს, მეტყველე-
ბის განმარტებით შორს მიღის უკანასკ-
რის მიმართ: ამ კა ა უფასოს (ჩონ—მათ) = LOი
— კა უმარტებელი ამაღებით, კორელატ ფრაზაში
— კა უმარტებელი უკავითხვე—ვის? მათ (ქართ-
ველების უკავითხველი, მოუქცეულად იმისა,
რომ მიმართ მისად იმარტებით, რომ იგი
უკავითხვები: „უქნია“ - ზონის
კა უკავითხვების სუბექტობაზე მიგვითი-
ონ, მა უკავითხვე—უკავითხვე: „უქნია“ - ზონის
კა უკავითხვების უკავითხვეს კამინიცხვას, ფორ-
მა კა უკავითხვების!

LS-ის ერთი პილოტის საჭირო განელებულია ზო-
გობით, ამ მიზან საჭირო სისტემის შემთხვევაში; მაგ.:
1. აუქტონი შე მოვალეობა შექ აუქ წაგავანენო (გარე-კახუ-

რიდან) ან 2. უნდა მევეკალიუე ავაზაკების (იქიდანვე); პირველს მაგალითში LSი არის „მათ“: მივყვანდიყე—ვის? მათ; LOი—მე; მეორეში LSი არის „ავაზაკებს“: მევეკალიყე—ვის? ავაზაკებს; ვინ?—მე = LOი. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში, განსაკუთრებით მეორეში, LSის სუბდექტობა, აქტივობა მკრთალია: ცხადია, ეს გამოწვეულია სათანადო ზმნის თავისებური აგებულებით: მისი საშვალებით ისეთი შთაბეჭდილება იქნება, თითქოს LSი თვითონ კი არ არის აქტიური, არამედ მას განეკუთვნება მოქმედება, „უკავშირდება თითქოს გარედან“. LSის ასეთი დასუსტება აზრის მხრით უსათუოდ ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო, რომ ასეთი სუბდექტის გრამატიკული აბდექტოდ გაგება, გაადვილებულიყო.

- უ ნაწილი კი პრინციპული მნიშვნელობა. ფაქტი LSის გრამატიკულ აბდექტოდ მოვლენისა მეტად საგულისხმოა. მას აქვს პრინციპული და მეთოდოლოგიური მნიშვნელობა არა მარტო ფერედინულისა და საზოგადოდ ქართულისათვის, არამედ „ზოგადი ენათმეცნიერების“ ზოგიერთი ძირითადი საკითხების თვალსაზრისითაც.

„მეცნიერებათა წინსვლა მათს გამიჯვნაშია მიზნისა და სიშვალების მხრივო“, — ამ ელემენტითი კეშმარიტების შესახებ დღეს აღარავინ დაობს. ვითარება ნორმას, მას ყველა აღიარებს; მაგრამ მასში მოცემული პრინციპის ხორციელება მეცნიერულ სინამდვილეში გატილებით უფრო ძნელია, ვინემ პრინციპის აღიარება, და იქ, სადაც ეს ყველაზე უფრო საჭიროა, საუკუნეთა მემკვიდრეობა დასტორიულად განმტკიციურებული ინერცია უფრო ძალუმია, ვინემ საჭირო თვალსაზრისის რეალიზაციის ცდა.

გრამატიკა და ლოღიკა დასაბამითვე ძნელი დასაცილებელი „თანამეინაკენი“ აღმოჩნდენ. ამას ლრმა მიზეზები ჰქონდა. აზრის, როგორც ლოღიკის შესასწავლი საგნის მხილება, მეტყველებაა. ამიტომაც აზრის ანალიზის დროს მეტყველებას ემყარებოდენ; ამით დასაბამი მიეცა ლოღიკის კატეგორიათა გრამატიკულ ინტენპრეტაციას.

და, წინაუკმო, გრამატიკაში თავი წამოყო „ლოგისტიკა“. ენობრივი სინამდვილის სქემატიზაცია და გრამატიკის შენობის აგება ლოლიკის ცნებებით იწყეს.

ამ აღრევას უსათუოდ შეუწყო ხელი იმ ისტორიულმა ფაქტმაც, რომ ლოლიკის და გრამატიკის დისკიპლინა ისეთ უნიკალურ მოლაპარაკე ერთა წიაღში წარმოიშვა და ვითარდებოდა, სადაც „ენობრივი აზროვნება“ ყველაზე ნაკლებ წინააღმდეგება ხოლმე ლოლიკის სტრუქტურას, ყველაზე უფრო ცუცუება მას. ამ დისკიპლინათა წარმომშობი წიაღი თუნდაც ერთ-ერთ სემურსა ან რომელსამე კავკასურ ენაზე მოსაუბრე უნი რომ ყოფილიყო, მეტად საეჭვოა; რომ ლოლიკა-გრამატიკის გამიჯვნა (თუ კი, საერთოდ, ეს ორი დისკიპლინა ჩამოყალიბდებოდა) ასე ძნელი ყოფილიყო...

უსათუოდ გაზვიადებულიად, მაგრამ კეშმარიტებასთან ნაწილობრივ მაინც ახლო მყოფად უნდა მივიჩნიოთ Mauthnerის აზრი, როცა იგი ამბობს: „არისტოტელეს ლოლიკა სხვა არა-უერთა, თუ არ ბერძნული ენის ერთი საინტერესო თვალსაზრისით განხილვა. არისტოტელეს სასაუბრო ენა ჩინური ან ლაკოტაური რომ ყოფილიყო, ის იძულებული იქნებოდა შევქმნა სრულებით სხვა ლოლიკათ“¹.

თანამედროვე ლოლიკოსი ასეთ აზრს უსათუოდ უარ-უაფს; ლოლიკა ენის მიხედვით არ იცვლება: ჩინური და დაკოტაური ენით იგივე სინამდვილე აღინიშნება, რასაც ყოველი სხვა ენა გადმოგვცემს. თვით გადმომცემი საშვალებისდაკალთაზე შეიძლება მმეტყველის ცნობიერებაში სხვადასხვა პროცესს ექმნეს ადგილი, მაგრამ ეს მეტყველების, თუ გნებული, აზროვნების ფსიქოლოგიას შეეხება, და ამა თუ იმ შე-

¹) „Die ganze Logik des Aristoteles ist nichts, als eine Betrachtung der griechischen Sprache von einem interessanten Standpunkte aus. Hätte Aristoteles Chinesisch oder Dakotaisch gesprochen, er hätte zu einer ganz anderen Logik gelangen müssen“. Mauthner, „Beiträge zu einer Kritik der Sprache.“ Stuttgart—Berlin. 1902. Bd. III, S. 4.

პახვევაში მის თავისებურებას იწვევს, მაგრამ აზრი ერთი და იგივე იქნება: მას განსაზღვრავს ერთი და იგივე სინამდვილე. ამგვარად: თანამედროვე ლოლიკა ვერ გაიზიარებს Mauthnerის აზრს, მაგრამ ლოლიკის ისტორია ნაწილობრივ მაინც უსათუოდ გაამართლებს მას.

საშვალო საუკუნეთა სქოლასტიკის ბრძმედში გატარებულ ევროპულ აზროვნებას ძვალ-რბილში გაუჯდა აზროვნების ის ცოდვები, რომელიც მეცნიერებამ ჩაიდინა მაშინ, როცა იგი ჯერ კიდევ ნორჩი იყო.

და რაზომ დიდი იყო აღრევა აზრის (როგორც ლოლიკის ობექტის) წინადადებასთან (როგორც მის აღმნიშვნელ სიმბოლოსთან) ჩანს იქიდან, რომ ჩვენს დროშიაც კი, როგორც Wundtის სიტყვებიდან ჩანს, ზოგიერთ ლოლიკოსს მსჯელობაში სუბექტისა და პრედიკატს გარდა — კავშირი (Kopula) მსჯელობის მესამე შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია¹.

იგივე Wundtი შენიშნავს, რომ არისტოტელე კიდევ არჩევდა მსჯელობათი ორ სახეს: ისეთებს, რომელნიც მხოლოდ სუბექტისა და პრედიკატისაგან შედგებოდა, ისეთებისგან, რომელთაც მესამე შემადგენელ ნაწილად კავშირი უჩნდებოდათ, — მაშინ, როდესაც Boëthiusიდან დაწყებული საშვალო ლოლიკა სუბექტს, პრედიკატსა და Kopulას მსჯელობის არსებით შემადგენელ ნაწილად თვლიდათ² ... ასეთ შემთხვევა-

¹⁾ „Manche Logiker betrachten die Kopula neben Subjekt und Prädikat als einen dritten Bestandtheil des Urtheils“. Wundt, Logik, Bd. I, Dritte Auflage 1906, Stuttgart, §3. 153.

²⁾ „Wenn auch Aristoteles selbst noch zwei Arten der Urtheile unterschied, solche, die nur aus Subjekt und Prädikat bestehen, und solche, bei denen als dritter Bestandtheil die Kopula hinzutrete, so hat doch die Schullogik mindestens seit Boëthius begonnen Subjekt, Prädikat und Kopula, als die drei wesentlichen Bestandtheile hinzustellen“, ob. Wundt, op. cit. §3. 154.

ასეთი Schullogikის მშვენიერ ილუსტრაციად უნდა ჩაითვალოს გ. სტრუვის „ლოლიკა“, სადაც ვკითხულობთ: „Суждение (judicium) есть обозначе-

თა მსჯელობის ტიპიურ მაგალითად ცნობილი ყოფილი ინთენ-
და justus est (Homo—Subject; justus—Praedicat; est—Copula)¹. ცხადია აქ წინადადების ანალიზი აზრის ანალიზის მა-
თვერ გვევლინება: ლოლიკა—მეცნიერება, ამით ცხადია, ვერა-
ულს მოიგებდა.

იმავე სინამდვილის მეორედ უნდა იქნეს მიჩნეუ-
ლი ის არასანუგეშო სურათი, რომელსაც გრამატიკა წარმო-
ადგენდა და ნაწილობრივ ახლაც წარმოადგენს. წინადადების
ნაწილების აღსანიშნავად ლოლიკის ცნებათა Subjectის და
Praedicativის (ქვემდებარე-შემასმენლის) ხმარება იქაც კი, სა-
დაც ეს საკლასიფიკაციო ფაქტების მიმართ აშკარა ძალადო-
ბას წარმოადგენს, ბრუნვათა მონათვლა მნიშვნელობის მიხედ-
ვით—აი ორიოდე სანიმუშო უბედურება იმ მრავალ უბედუ-
რებათაგან, რომელიც გრამატიკას ლოლიკასთან აღრევის გამო
შემკვიდრეობად ერგო ისტორიისგან².

- უს ხმარების წესმა ცხადუთ, რამდენად შეუფერებელია
ლოლიკის ცნებები გრამატიკის შენობის ასაგებად: ლოლი-
კი ხედავს სუბდენქტის იქ, სადაც ენისთვის გხო-

ას признаковъ данного предмета. Въ суждении три составные части или члены (partes constitutivae): во-первыхъ, предметъ, признакъ котораго обозна-
чается; во-вторыхъ, признакъ данного предмета, и, наконецъ въ третьихъ, от-
ношеніе между признакомъ и предметомъ. Первая часть суждения называется подлежащимъ или субъектомъ суждения (subjectum judicij). Вторая—ска-
зываемымъ суждения (praedicatum judicij). Третья, наконецъ, связкою или от-
ношениемъ (copula sive relatio judicij).⁴ „Элементарная логика“,
55. 37. გამოსულია ეს სახელმძღვანელო 1904 წ. (С.-П.Б.), ხოლო მისი ავტორი
სახელმძღვანელოს უბრალო შემდგენელი კი არ არის, არამედ, როგორც წიგნებ
რამერიდან ჩანს: „докторъ философіи Іенскаго и Московскаго Университе-
татъ, заслуж. ордин. Профессоръ Императорскаго Варшавскаго Университе-
та, почетный членъ Московскаго Психологическаго Общества“.

¹) რომ Kopulas არსებობა აქ ლათინური ენის თვისებით აიხსნება და
არ აზრის ბუნებით, აშკარავდება არაბულით, სადაც იგივე აზრი ორი სიტყვით
გვდაგენა: **الرجل عدل**: „კაცი სამართლიანი“:

²) არ არის გამორიცხული აგრეთვე შესაძლებლობა, რომ ფსიქოლოგიური
კრიტერიუმი ენთბრივი სინამდვილის შესწავლის ცდა გრამატიკას ახალ საფრთხეებს
ანუსარებოდა.

ლოდ ობეგქტია. უკეთ რომ ვთქვათ, ობეგქტი კი არა, არავედ ლოლიკური ობეგქტის ექვივალენტი ფორმა! ინდო-ევროპულ ენებში ლოლიკის და გრამატიკის ცნებათა შორის, დიდ წილ შემთხვევაში მაინც, პარალელიზმი არსებობს. ეს ქვეყნის შესაძლებლობას ერთს სინამდვილეში გამომუშავებული ცნების შესწავლისას გადატანილი: ლოლიკის გრამატიკულება—მეორეში იქნეს გადატანილი: ლოლიკის გრამატიკული ინტერპრეტაცია, გრამატიკის ლოლიკური გაგება ამ ნიადაგზე აღმოცენდება.

ჩვენში ეს პარალელიზმი მეტად არსებით პუნქტებში ირლვევა: ვგულისხმობ ე. წ. ქვემდებარის და LSის ურთიერთობა: ამით ცხადი ხდება პარალელისტურ ნიადაგზე აღმოცენებულ ცნებათა ჩვენი ენის შესწავლისას გადმონერგვის უვარესობა: —ამ გარემოების მხილებაში — უმ ნაწილაკის მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისისით.

აქვე ირკვევა მეორე გარემოებაც. მიუხედავათ იმისა, რომ მეტყველება—აზრის სიმბოლოა (და გაშასალაშე დამოუკიდებელი არ არის: აზრის გარეშე იგი წარმოუდგენელია—ნორმა-ლურს პირობებში, რასაკვირველია!), ამ სიმბოლოს სალურის პირობებში, აზრის ლოლიკისაგან კუთარი ლოლიკი აქვს, აზრის ლოლიკისაგან განსხვავებული, იგი რამდენადმე მაინც თავის-განსხვავებული, იგი რამდენადმე მაინც თავის-განსხვავებული ყოფის მატარებელია. ამ თავადი, იმანენტური ყოფის მატარებელია, აზრის თვალიმანენტური ყოფის დასაყრდენი არის ფორმა: აზრის თვალიმანენტური ყოფის მატარებელი არის ფორმის იმასაზრისით მოქმედი, აკტივი, როგორც ვნახეთ, ფორმის იმასაზრისით მოქმედი, აკტივი, როგორც ვნახეთ, ფორმის იმანენტურმა ლოლიკამ შემწყნარებელ საგანს—პასივს, გაუთანანენტურმა ლოლიკამ შემწყნარებელი ფორმის შესწორა! Ergo: იმანენტური ყოფის მატარებელი ფორმის შესწავლის დროს ცნების აგებას საკლასიფიკაციო პრინციპალ ფორმალი მომენტი უნდა დაედოს¹.

¹⁾ ამით რიგი პრინციპული საკითხებისა ისმება, მაგრამ მათ განჩილვაში აქვერ შევალთ; მათ სხვა დროს დაუბრუნდებით. აქვერ შევალთ; მათ სხვა დროს დაუბრუნდებით. ინდო-ევროპულთან შედარებით მშვე-კართული ზმნების თავისებურებათ ინდო-ევროპულთან შედარებით მშვე-კართული ზმნებით ახასიათებს პროფ. ა. ჭანიძე (შდრ. „პრეფიქსები ქართულ ნიერი შენიშვნებით ახასიათებს პროფ. ა. ჭანიძე“).

ცე ნაწილაკი და მისი მნიშვნელობა.

როცა -ცე ნაწილაკი LOs აღნიშნავს — მისი შესატყვისი არც კილოებს (იგულისხმება ისეთები, რომელთაც ეს ნაწილაკი არ გააჩნიათ), არც სამწერლობო ენას არ მოეპოება. მაგალითად: ფერედი.: 1. მე ოქა-ხანის კაცებს უთხარუე ცირ. ლიტერატ.: „მე ოქა-ხანის კაცებს ვუთხარი“); 2. თა ას იურ, ქართველებს ვერ აწესებდენ“ (= „სანამ იგი იყო, ქართველებს ვერ აწესებდენ“) ¹.

ხოლო როცა ეს ნაწილაკი LSით არის გამოწვეული, მის შესატყვისად თან-სუფიქსი გვევლინება. მაგალით.: ფერედი. 1. ნე გეშინააუე, დედაკაცებთან საქმე არა გრე (—ნუ გეშინიათ...); 2. ტანისამოსი გემეუცვალაუე (—ტანისამოსი გამოეცვალათ); 3. რაძა რთ ჭერნდაუე მაღიებს, ისიც ჭაქიმა მაიტანა (—რაც რომ ჭერნდათ მაღიებს...)

ამას თავისი ისტორია აქვს; ცნობილია, რომ ძველს ქართულს შესატყვისს შემთხვევაში თან-სუფიქსი არ მოეპოება. მაგალით.: 1. ვითარცა იხილეს სარკინზთა მათ. ცეცხლი. ივ. შეეშინა შიშითა დიდითა (იხ. Keimena, გამოც. პროფ. ჭ- კეკელიძის მიერ, ტფილ. 1918, გვ. 29): სარკინზთ შეეშინდა! 2. გხედავ თქუენ რ. გნებავს სმენად (ib. გვ. 35): თქუენ გნებავს! 3. თანა ჭუვანდა მათ. ერთი. მენავეთაგანი (ib. გვ. 38): ჭუვანდა მათ! 4. და უპრდა უღმრთოთა მათ. სიმენტ იგი (ib. გვ. 38.): უპრდა მათ! 5. მტერთა მათ. ღმრთისათა შეუეუარდა იგი (ib. გვ. 40): მტერთა შეუეუარდა!

„სამარტინი“, გვ. 69 და შემდ.), თუმცა გასაგები მიშეხების გამო ამაზე დიდხანს არ ჰქონდება (ეს არც იყო საჭირო მისი მთავარი მიზნისთვის!). მხოლოდ სათანადო შემთხვევებში LOi მკვეთრად არ არის გამოცალკევებული იმ შემთხვევებში, როცა ისა წინამდებრივადაც ობიექტია: განსხვავებას მაშინ ექცევა ყურადღება, როცა ლილითა და ენის ურთიერთობაში კოლიზია იქნება თავს: ე. ი. როცა LSი— შემთხვევად „ობიექტად“ არის განფასებული. მაგრამ ეს გადმოცემას უფრო შეეძლო, უნდეს აზრს, რომელიც უდავოდ უნდა იქნეს მიჩნეული.

2) გამონაკლის შეადგენს ის შემთხვევები, როცა LOi არის თქვენ სი- ცირ მაგალით.: „უნდა გითხრა შენ“, მაგრამ: უნდა გითხრათ თქვენ; ასევე: უნდა გადმოცემა, მოგიტანოთ, გაუწყოთ .. (შდრ. ძველი ქართულის: „ხოლო მე უათ წით თქვენ“, Keimena, გვ. 32). ამას ქვემოთ კიდევ დავუბრუნდებით.

და ეს გასაგებიცაა: თანი სუბჟექტური სუფიქსია მრავალობითი რიცხვის პირველისა და მეორე პირის, ხოლო აღნიშნულ შემთხვევებში, როგორიცაა: გნებავს თქუენ, ჭეავდა მ-თ, უპკრდა მათ, შეუუკარდა მტერთა — „თქუენ“, „მათ“, „მტერთა“, ენობრივად სუბჟექტი კი არ არის, არამედ ობჟექტი.

მაშასადამე, კითხვა იბადება: რას უნდა მიეწეროს თანამედროვე სამწერლობო ქართულში თან-სუფიქსის ხმარება მრავლობითს რიცხვში იქ, სადაც იგი ძველს ქართულში არ იხმარება? ორი შესაძლებლობაა: I. ან გამოიცვალა კონსტრუქცია: LSი გრამატიკულადაც სუბჟექტად იქმნა მიჩნეული ევროპული ენის ზეგავლენითა თუ სხვა მიზეზების გამო, და მაშინ ეს ენის ყოფაში თვალსაჩინო გარდატეხაა: თანი უწინდებურად სუბჟექტურ სუფიქსად რჩება, მხოლოდ სუბჟექტის გაგება შეიცვალა: სუბჟექტად ის არის მიჩნეული, რაც ძველი ქართულისათვის ობჟექტი იყო. ან არადა II: თან-სუფიქსს მიეცა ახალი მნიშვნელობა: ის ობჟექტური სუფიქსის ფუნქციით აღიჭურვა, წინადადების ელემენტის გაგება კი უცვლელად დარჩა.

ამ საკითხის გადაწყვეტა ამეამად ძნელია: მას სჭირდება ისტორიული განხილვა და გენეტურად გამოწვლილვა; ქართულ სამწერლობო ენასა და კოცხალ თანამედროვე კილოებში თუ სამისო მასალის შეგროვება-დამუშავებამდი ამ ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტა ნაადრევი იქნებოდა.

ამ თავითვე ერთი რისამე აღნიშვნა შეგვიძლია და საჭიროც არის: გარე-კახურში ჩვენ გვაქვს უტყუარი ნიშნება იმისა, რომ თან-სუფიქსი—ობჟექტური სუფიქსის ფუნქციის იძენს: არამარტო იქ იქვს მას ადგილი, სადაც მას ქციას იძენს: არამარტო იქ იქვს მიცემითი ბრუნვით არის გადვად Oი, მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით არის გადმოცემული), არამედ იქაც, სადაც ენობრივადაც და ლომცემული), არამედ ობჟექტი მრავლობ. რიცხვის მიცემითი ბრუნვით ღიკურადაც ობჟექტი მრავლობ. რიცხვის მიცემითი ბრუნვით გადმოიცემა; მაგალითად: 1. იმათ ეუბნებათ, ძმებს ეუბნებათ ის

დევი; 2. მემრე უთხრათ იმათ...; 3. მიგამევე ხანგალი და მოგ-
ჭადით, [იგი] იმათ ატეუებთ, ამხანაგებს...; 4. ჩამაგდი ძირსა და
დაუძახათ იმათ ნაცარქექიამ...; 5. ერთ აფაგას... ცხრა ძმანი დე-
ვებია — იმათ გაუამხანაგდათ ნაცარქექია...; 6. რო დაინახა ჩახჩახ
— ხემწითებამ ანთებული თივი ძირები, იქ მოვიდა: მელიას ჩირადდნებია!
შერე დაუხვდათ (იმათ) მელია თავმოწინებული...; 7. იმან ჰეითხათ
ჩიტებს: რისი გამოსადეგიათ...; 8. ახლა პატარაშ უთხრათ (ძმებს):
მოდი... მეც წაგალო...; 9. მაინც ახში დამძალათ იმ პატარა ძმაშ
ზიდ ძმებს, კიდე აუიდინათ...; 10. ჰეითხულობს და იპოვნა და
უთხრათ (მათ, ძმებს) რო სად არი თქვენი უმცროსი ძმათ; იმათ
უთხრეს: სადაა, არა გმეავ, მოგზიგვდათ; უთხრათ რო (ძმებს) არა
საფლავი მაჩვენეთო....

ყველა ამ შემთხვევებში თანის ნაცვლად-უ შეგვიძლია
ერთპაროთ: იმათ ეუბნებათ — იმათ ეუბნებაუ; იმათ უთხრათ — იმათ
უთხრაუ; იმათ დაუძახათ — იმათ დაუძახაუ; იმათ გაუამხანაგდათ
— იმათ გაუამხანაგდაუ; იმათ დახვდათ მელია = იმათ დახვდაუ მე-
ლია... და სხვ.

გარე-კახურში გრამატ. Oის, ხოლო LSის აღსანიშნავად,
ისევე, როგორც სამწერლობო ენაში თან სუფიქსი იხმარება:
უწერათ, უგზავნათ, უკეთებიათ... ასეთ შემთხვევებში თანი
-რეს მაგიერლობას ეწევა უკელვან; იმავე გარე-კახურში თანი
-რეს ფრენტის იძენს მაშინაც, როცა ეს უკანასკნელი LOის
მაცემი. ბრუნვაში აღნიშნავს... მას -უ ნაწილაკის ორივე ფუნ-
ქცა მოეპოვება: აღნიშვნა GrOისა, ხოლო LSისა (მიცემით-
ში) და GrOისა=LOისა იმავე ბრუნვაში.

ამ შემთხვევაში შეიძლებოდა ეს მოვლენა იმ ტენდენციის
გამოყენებულ მოვლენით, რომელსაც სამწერლობო ქართულ-
ში უწერათ სპორადულად (ჭრა გათხრათ, გაუწეოთ, გიჩიგ-
დათ... ა. შტ.), სადაც თანი LO=GrOზე მიგვითითებს...

კარგი გამოყენებულ ამ მოვლენის მასნა აღვილია, თუ მო-
ვლენისთვის, რომ უკეთებია იქ კუტანია და იხმარება,
აუმჯობესობა, მიუჩნდობა კუნთხუმიერობა. მას მნიშვნელო-

ბა შეუნახავს, ხმარება კი იშვიათი გამხდარა; უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი საკუთარი უძლურებისა და „გახუნების“, ე. ი. შინაგანი მიზეზებისა გამო კი არ ისპობა, არამედ სხვა გარეშე პირობების ზეგავლენით.

საფიქრებელია, რომ ქართლურის ზეგავლენამ მოუსწოდა მას სიცოცხლე და უღებს მას ბოლოს.

არ არის ამიტომ გასაკვირი, თუ ამ ობექტურ ნაწილაკს შეჩვეულმა ფსიქიკურ მოსპობის გზაზე დამდგარი ნაწილაკის ფუნქცია თან-სუფიქსს გადაულოცა იქაც კი, სადაც ქართლური ან სამწერლობო ენა ჯერ კი დევ არ მოიხმარს ამ უკანასკნელს.

ასე რომ თან-სუფიქსის გაობექტურება გარე-კახურში ადვილი გასაგებია, მაგრამ რას ემყარება სამწერლობო ქართულით მოსაუბრე, როცა იგი LS და Gr ულ ობექტთან იმავე თანს მოიხმარს (უნდა გითხრათ, გაუწეოთ...): ხომ არ თამაშობს აქ რაიმე როლს ის ფაქტი, რომ ქართულ კილოთა შორის -ცე ნაწილაკის მქონე კილოთა ტერიტორია არა ნაკლებ ვრცელია, ვინემ იმ კილოების, რომელთაც იგი არ გააჩნიათ?

ამ საკითხს აქ ლიად ვტოვებთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ სუბექტური თან-სუფიქსის ხმარება სცილდება „წესიერ“ ფარგლებს. 1. იგი უკვე ყველგან გვხვდება იქ, სადაც LS ხოლო Gr On მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვითაა აღნიშნული, რასაც ძველს ქართულში ადგილი არ ქონდა, და 2. სამწერლობო ენის ზოგიერთს შემთხვევაში („თქვენ“ ობექტთან), ხოლო გარე-კახურში სხვაგანაც იგი მიუთითებს LOis (= Gr Ons) აღმნიშვნელ მიცემით ბრუნვიზე მრავლობით რიცხვში: აქ უკვე მისი ფუნქციები პრინციპულად -ცე ნაწილაკის ფუნქციებს ჰქონავს.

ამასთან დაკავშირებით, რაკი ობექტური ფუნქციების მიღებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, არ შეგვიძლია არაღვნიშნოთ, რომ ქართული სამწერლობო ენისებრ მოვლენას სვანურში-დაც ვხვდებით; მაგალითად:

{ ნიშვრა = ჩვენ გვიყურთხე- ნა ნაშვრა = ჩვენ გვიშრია გურიაშვრა	{ ნიშვრა = ჩვენ გვიშრია გურიაშვრა
სგა ჯიშვრახ = თქვენ გიყურ- თხებიათ	სგა ჭითრახ = თქვენ გიშრიათ ეფიანს ხოთრახ = იმათ უშრიათ ¹
უფასას ხოშვრახ = იმათ უკურ- თხებიათ	

ფრიად საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ორც სვანურში, ორც
კართულში მრავლობითი რიცხვის პირველ პირთან თ-სუ-
კავში (ან მისი როლის შემსრულებელი ხ-სვანურში) ორ იხ-
უაქსი (ან მისი როლის შემსრულებელი გ-სვანურში) არ იხ-
უაქსი: გვიგურთხებია, გვიშრია... გვიწერია, გვიკითხავს (შდრ.:
მარება: გვიგურთხებია, გვიშრია... გვიწერია, გვიკითხავს, გვითხავს, გვი-
უაქსი... უგურთხებიათ; გიშრიათ, უშრიათ... გვითხავს, გვი-
უაქსი...). ყვი ნაწილაკიც ორ იხმარება, როცა GrOი = LSი,
შემთხვევაში რიცხვის პირველ პირში დასმული: „ჩო გუბუ-
შემთხვევაში რიცხვის პირველ პირში დასმული: „ჩო გუბუ-
შე... (=გავიგია), გუწერია—და ორა: გუბუბაუე, გუწერაუე...
უს ასეც უნდა იყოს: როგორც ქართულში, ისე სვანურში რე-
ალურუ ზენებში მრავლ. რიცხვის პირველ პირში—სათანა-
ლო პრეცისი („გუ“, „ნი“) ოღნიშნავს მრავლობითო-
ბის მიურაობას მე—გვიგურთხებია წევნ, მაშვრა მი—გუშვრა
(მაშვრა) ნი, — ას რომ ამ პირში ობევქტის მრავლობითობის
აღმართვა სურავს სრულებით არ არის საჭირო.

სამართლიან, მრავლობითი რიცხვის მეორე და მესამე პი-
რველ პრეცისის მიზან მოლოდინითი რიცხვისაგან არ გა-
ნიხურთვა და ას კი ენის ურთვებს შესაძლებლობას გამოიყე-
ნს სურავს წინაშე:

მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (წევნ)
მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (თქვენ)
მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (მათ)
მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (ნაშვრა) ნაშვ
მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (სგა)
მიურაობა (წევნ)	მიურაობა (ეჯიარს)

გუბუშრაობა (წევნ)	გუბუშრაობა (თქვენ)
გუბუშრაობა (მათ)	გუბუშრაობა (ნაშვრა) ნაშვ
გუბუშრაობა (სგა)	გუბუშრაობა (ეჯიარს)

რომ სუფიქსალი წარმოება სათანადო პირებში პრე-
ფიქსების განსხვავებულობაზეა დამყარებული, ცხადი ხდე-
ბა მეგრულის შემწეობით: იქ ობექტური პრეფიქსის მხრით
(რელატ. ზმნებში) მხოლოდითის პირველი პირი არ განირ-
ჩევა მრავლობითისაგან, ამიტომაც ობექტის მრავლობითობას
სუფიქსი აღნიშნავს, (ისევე, როგორც მრავლ. რიცხვის
მეორესა და მესამე პირში): პირველი პირი—მეორე და მესა-
მისაგან არაფრით განსხვავდება:

მა მიკურთხებუ	(მე მიკურთხებია)
სი გიკურთხებუ	(შენ გიკურთხებია)
თის. უკურთხებუ	(მას უკურთხებია)
ჩქი მიკურთხებუნა	(ჩვენ გვიკურთხებია)
თქვა გიკურთხებუნა	(თქვენ გიკურთხებიათ)
თინენს უკურთხებუნა	(იმათ უკურთხებიათ).

(მეგრულის შესახებ იხ. ქვემოთ). სვანურში სხვა გარე-
მოებათ ახლა ვერ გამოუდგებით, მხოლოდ ერთს თავისებუ-
რებას მივაქცევთ ყურადღებას: ობექტური ნაწილაკის ფუნ-
ქციებს იქ მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის სუბექტური
სუფიქსი ხანი იღებს (და არა პირველისა და მეორე პირის
სუფიქსი შეასებ იხ. ქვემოთ). თვითონ სვანურში ამ
დონი, როგორც ქართულში თანი). თვითონ სვანურში ამ
სუფიქსის ბუნებისათვის ეს დამატიქრებელი მოვლენაა და კით-
ხვას ჰბაჟებს: როგორია ამ ხან-სუფიქსის გენეზისი?—

ამ საკითხის განხილვაში იქ ვერ შევალთ.

ორიოდე სიტუა მეგრულის შესახებაც.

აქ: A) LS=Gr Oთან მრავლობით რიცხვში სუბექტუ-

რი სუფიქსი ყველა პირში გვაქვს:

მა მიჭარუ (მე მიწერია) —ჩქი მიჭარუნა(ნ) (გვიწერია)

სი გიჭარუ (შენ გიწერია) —თქვა გიჭარუნა(ნ) (გიწერიათ)

თის უჭარუ (მას უწერია) —თინენს უჭარუნა(ნ) (უწერიათ¹).

¹⁾ შდრ. Проф. И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (ивер-
ского) языка. СПб. 1914. гл. 80, 85, 87...

აქაც, ოოგორც სვანურში, მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის სუფიქსია გამოყენებული (და არა პირველისა და მეორესი): ამ მხრივ მეგრული და სვანური ერთ ჯგუფს ჰქმნის.

B) LOo (=Gr Oo) სუფიქსით აღინიშნება იმ შემთხვევაში, როცა მას ქართულ სამწერლობო ენაშიც ვხვდებით:

1. გირაგადუქ სი, (გეუბნები შენ)
გირაგადუთ თქვა (გეუბნებით თქვენ)
2. ჟიარუნქ სი (გწერ შენ)
ჟიარუნთ თქვა (გწერთ თქვენ) და სხვა.

-**ყე** ნაწილაკი და კილოები. ჩვენ უკვე გვქონდა შემთხვევა აღგვენიშნა, რომ -**ყე** ნაწილაკი დამახასიათებელია კილო-თქმითა მთელი წყებისათვის. ენის აგებულებაში ასეთი ნაწილაკის არსებობა იმდენად დამახასიათებელია, რომ შეიძლებოდა ყველა ცოცხალი ქართული თქმა-კილოები დაგვეუყნონ მას გვინედ და არამეონედ¹; საინტერესო ის არის, რომ ამ უკანასკნელთა შორის ერთ წრეს ქმნიან: ქართლური და თურქურის კუთხის ურთისებული-აღმოსავლეთში, გურული—დასავლეთში, ხორვა-კუთხე მხარეზე დგანან: რაჭულ-ლეჩებურულ-იმერული (დასავლეთი) და ფერედინული, ინგილოური, კახურ-ქიზიყურ-მაკედონური.

თუ ამ გვაუიქრებინებს ეს, რომ -**ყე** ნაწილაკების მქონე კუთხის კუთხი-ტერიტორიიდან უწყვეტ ზოლს წარმოადგენს და ამ ზოლში შემოიკრა ქართლური, (მაშინ, როდესაც კუთხი-ტერიტორული -**ყე** კილოთა ჩრდილოეთით დარჩა მოქმედი გვაუიქრების მასში).

ეს (და მისი!) ხევითები უწინარეს ყოვლისა ისტორიულ სამეცნიერო მიხედვით უნდა წყდებოდეს: ენობრივი ენერგეტიკური მეცნიერების მიხედვით უნდა წყდებოდეს:

1. მაგრამ მარტინ სტოლპენის კლასიფიკაცია შეიძლება ყოველი მარტინის მიერთონ: მარტინ სტოლპენი და ქართველი იქტება იტი მოსალიდი ის უკანასკნელი, თუ ადგინდება კლასიფიკაცია მარტინ არამეტი და არა მეორე ბარის მოვანი უკანასკნელი. მაგრამ მარტინი არა უკანასკნელი და უკანასკნელი უკანასკნელი მეორე მოვანი უკანასკნელი არა უკანასკნელი და უკანასკნელი.

რავი არგუმენტი აქ გადამჭრელი ვერ იქნება, (თუმცა ასეთი საკითხის დასმა ისტორიის მიმართ—ენობრივ მოვლენასაც შეუძლია); ამ შემთხვევაში ასეთ შესაძლებლობაზე მიუთითეთ მხოლოდ იმისთვის, რომ მის ნიაღაგზე გასაგები იქნებოდა, როთ აიხსნება ის, რომ ერთი და იგივე ენობრივად მნიშვნელოვანი მოვლენა თავს იჩენს ისეთ დაშორებულ კუთხეებში, როგორიცაა საინგილო და რაჭა, მაშინ როდესაც კახეთის მეზობელ ქართლს იგი არ გააჩნია¹.

* * *

დასასრულ: ერთი გარემოებაც. -უე ნაწილაკი დადასტურებულია ლიტერატურაში მე-XI საუკუნიდან; იგი გვხვდება დავით ალმაშენებლის მიერ შიო მღვიმისადმი ბოძებულ ანდერძში: შემდეგ მე-XIII საუკუნეში—დავით ნარინის სიგელში; ნერსე დიდი მთავარ ეპისკოპოსის წინასწარმეტყველებაში (XIII ს.); „ვისრამიანში,“ „ვეფხის-ტყაოსანში,“ დაბეჭდილ ბიბლიაში და სხვ.; ყველგან სპორადიულად (გარდა დავით ნარინის სიგელის (:ერთ გვერდზე ვ ჯერ); ხოლო უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავის ხელნაწერში №52, რომელიც XII—XIII საუკუნისა უნდა იყოს, იგი საკმაოდ ხშირია, შეიძლება ითქვას, სისტემატიურადაც იხმარება².

მაგალითები: 1) ...თუ ადრითგან მამათბისა ეწერა უე საებისკონსოდ, (დავით ალმაშენებლის ანდერძი შიო-მღვიმის მონასტრისადმი, —თ. ეორდანია, ისტორ. საბუთები, გვ. 186).

2) ...„ჭაგრებე მიუბოძე დაუღუდი და რისაც ნადირობაი გამოაჩნდეს უე და მოკლევაი ესე ...მისი ნადირობაი არ ჰქონდეს უე, მას ტყისა მცველთა უ]ხუცესი და ტყის მცველი

1) კერძოდ — ქართლურისა და კახურის მიმართ მთიულურის ორიენტაციის გარევენისას სხვა გარემოებათა გვერდით -უე ნაწილაკის ვითარებაც უმნიშვნელო არ იქნება, რაზედაც თავის დროზე გვექნება ლაპარაკი.

2) ეს გარემოება აღნიშნული აქვს პროფ. კორნ. კრ' ჭ ი ძ ე ს (იხ. მისი: „ქართული ლიტერატურის ისტორია“. ტ. I, ტფილისი, 1923. გვ. 325).

გითა წესია [ისე გადა] კდევდენ გარეთ, შიგა ნე ჩაუდგებიან და იგი დაუურკებლობასა ნე იყადრებუნ თუ კაცი მოკლან, ცეცხლის შეუდებლობა და მოურბევლობა, ფითა გითრგი მეფისა-გან ბოძებულსა სიგელსა შიგან უწერია უე, ჭარე იუთს... (სიგელი მეფისა დავით IV რუსულანის ძისა ნარინალ წოდებულისა, — საქართვ. სიძველენი, ტ. II, გვ. 6).

3) ...განხვიდეთ სარწმუნოებისაგან და მამათმთავარნი თქეცნი არღარა გესვას უე ჟამთა გრძელთა... (წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა სომეხთა ჭეშმარიტისა მის მთავარეპისკოპოზისა, “თ. ეორდანია, ქრონიკები, წ. I, გვ. 341.)

4) „ჭქონდა უე ხეაშიადი მთაბადისი დიდებულთა და იტუდეს“... „ვისრამიანი“, გვ. 25.

5) „რამეთუ ისრაელი ცხოვნდების უფლისა მიერ მაცხოვარებითა საუკუნთა, არა ჭრცხეტნეს უე, არცადა ჭკდემეს ვი-ღე საუკუნედმდე მერმე რამეთუ არღა მერმე ჭედემეს უე, დაღა-უ საცდერისათვს გერბთასა ჭკდემა უე ბირველ... (ლაბეჭდ. ლამაღება, ესაია, თავი 8, 17—18, ტფილისი, 1884)

6) - ცხენთა მათთა ნატერთუალნი მზესა შექთა წაუხმიდეს, მიმკოდეს და მთესროდეს, მინდონს სისხლსა მთასხმიდეს,

„ ასარნი დაელივნეს, მთხანიუე მთართმიდეს... (ლაბეჭდ. ტცაოსანი“ ხანა 42, გამოც. ი. აბულა-ზი, 1914).

— ადგი ჭავ ჭავ ზშიდა ცრემლნი შენი ველთა
ჭიანდეს

— ჭურული და დატეტანი წამიდის უე მოგორანდეს... (ლაბეჭდ. ხანა 446).

7) — აუზებუ ალად უმოსა ასთა მექონთა სახელ-თა... (ლაბეჭდ. ანტონ კავალიკოზისა, გვ. 9, სტრ. 8, 2).

... „ზმნათა ... ერთისაგან ეწარმოებისუე ძირისა, (ibid, გვ.
135 d, სტ. 24, ზ.)

... „დაეგუშტებისუე კიდურთა კმოვანთა ჭიშობადა... (ibid.
გვ. 134, a, სტრ, 18, ზ.)¹.

„შემსუე“: ... „ზეპირ სწავლად უკმსუე მთწაფეთა“ ...
„ზეპირ უკმსუე გამოხატვად გონიერის სწავლის შანსათას“ ...
ანტონ კათალიკოზის გრამატიკიდან — 1754 წლისეული
ვერსიით — (იხ. A. ცაგარელი: Օ გრამმატ. ლითერა-
ტურებ ერთობის ენაზე 1873. გვ. 24, 25).

8) ერთ ფრაგმენტალ ხელნაწერში — არა უადრეს მე — 18
საუკუნისა, რომელიც სულ 17 გვერდს შეიცავს და სა-
თაურად აქვს „ანდერძი“, ხოლო შინაარსით სახარების თარ-
გმანებას წარმოადგენს, რამოდენიმეჯერ გვხვდება -უე ნაწილაკი:
მაგალითად: ააქუსუე (ოთხჯერ), აქუნდაუე (ერთხელ) აქუნდესუე
(ორჯერ), გრწამსუე, (ორჯერ), ჭრწმენაუე (ორჯერ), და თითო-
ჯერ: ჭრწამსუე, გესმისუე, გესმაუე, გიძღავსუე, ენებაუე².

საინტერესოა ორი ფორმა, რომელსაც იქვე ვხვდებით:
გიხილავსთ, გენებოსთ...

¹⁾ აქვე აღვნიშნავთ, სხვათა შორის, რომ ანტონ კათალიკოზი თავის „ღრა-
მატიკაში“ ორ ადგილას იხსენიებს -უე ნაწილაკებს: ერთხელ იმ ნაწილაკების გვერ-
დით, რომელიც „ზმნისა ზედა დაიდებიან;“ ასეთებია: წარ-, უკუ-, შე-, მი-,
აღ-, შთა-, ... -ცა, -მცა, -ღა, -სამე და სხვა. მათ რიგშია -უეც; მაგალი-
თისათვის ნაჩვენებია: დავიწყებიერს — დავიწყებიერს ყველაზე; განმარტება მოცე-
მული არაა (იხ. ქართული დრამატიკა, თბილისი 1885, გვ. 98—99) მო-
რეგან — „მამრავლე“ ფორმანტთა შორის -უეც არის ნახსენები — ან, კნ' ს გვერ-
დით; მაგალითისთვის მოყვანილია „უყურარსუე“ (ibid გვ. 171)

ფრიდ საყურადღებოა, რომ ინგილოურში -უე ნაწილაკის შესახებ H.
Schuchardtი შენიშნავს: თანისა და ნარის გვერდით ინგილოურს მე-2 და
მე-3 პირის ობექტის მრავლობითობის აღსანიშნავად ჭარიცა აქვსო; მაგალ. მო-გ-
ცა-ყ, მი-სცა-ყ... (იხ. მისი: „Ueber den passiven Charakter des Transi-
tivs in den kaukasischen Sprachen, Wien, 1895, S. 86). სამწუხაროდ, ეს გა-
მოკვლევა ხელში ჩაგვივარდა მაშინ, როცა წერილის სათანადო ადგილი დაბეჭდი-
ლი იყო და ამიტომ იგი შესაფერ ადგილას ვერ გამოვიყენეთ.

²⁾ ეს ხელნაწერი გადმომიცეს სტუდ. სტუდ. სოლ. იორდანიშვილმა
და ნიკ. ბერძენიშვილმა, რისთვისაც მათ მადლობას ვუძღვნი.

დასასრულ, ზემოხსენებულ ხელნაწერში, № 52, გვ. 34 გვ. 52
შემდეგი შემთხვევები:

1) აქცეულ: 14b, გ. 14¹⁾; 47b, ქ. 9; 64a, ქ. 1; 78a,
გ. 16; 81b, ქ. 6; 100b, ქ. 2; 118a, გ. 7; 119b, ქ. 7;
126b, ქ. 10; 154a, ქ. 3; — გაქცეულ: 40a, გ. 18; 40b, გ.
6; ქ. 16; 41a, გ. 1; 42b, ქ. 9; 47a, ქ. 2; 75a, ქ. 11;
96b, ქ. 17, 13; 102b, გ. 12; 119a, გ. 8; 121b, გ. 17;
123b, გ. 8. — გაქცენულ: 132a, ქ. 7; — გაქცნდაულ: 119a, ქ.
14; 132a, ქ. 7; — გაქცეულ: 92b, გ. 9, ქ. 14; — აქცნდაულ:
8b, ქ. 13; 13a, გ. 11; 57b, ქ. 13; 59a, გ. 14; 93b, გ.
3; 114a, გ. 2; 117b, ქ. 11, 8; 138a, გ. 17; ქ. 7; 146a,
გ. 10. — აქცნდესულ: 64b, გ. 18, 19; 75a, ქ. 1; 77b, ქ.
14; 78a, გ. 2, 13; 97b, გ. 2; 118a, ქ. 15; 126a, ქ. 5,
გ. 15; — გაქცნდაულ: 75a, გ. 10; 75b, ქ. 5; — გაქცნდესულ: 84a,
ქ. 7; 106a, ქ. 10, 6; 123b, ქ. 18, 2; — გაქცნდენულ: — 84a,
ქ. 7; გაქცნდაულ — (გ): 61a, გ. 15.

2) ჭრწმუნეულ: 41a, ქ. 12; 51b, ქ. 11, გ. 14; 119b,
ქ. 14, 10; 141b, ქ. 13; — გრწმუნეულ: 20a, გ. 4; 33a, გ.
12; 33b, გ. 3; 40a, გ. 19; 40b, გ. 10, ქ. 13; 41a, ქ.
12; 65b, ქ. 15; 80a, ქ. 4, 7, 8; 80b, ქ. 11; გ. 1;
123a, გ. 13, ქ. 11; — ჭრწმენაულ: 72a, ქ. 7; 125a, ქ. 17;
126a, ქ. 17; — ჭრწმენესულ: 88a, ქ. 17; — გრწმენაულ: 41a, გ.
10; 73b, გ. 14; 82b, ქ. 5; — გრწმენანულ: 20a, ქ. 19;
— გრწმენესულ: 46a, ქ. 17; 86a, ქ. 10; 114a, გ. 6, 8;
— გრწმენინულ: 98b, გ. 9; 107a, ქ. 10; 109a, ქ. 15; — გრ-
წმენულ: 110b, გ. 5.

3) ეგუღებისულ: 106b, გ. 14; — გეგუღებისულ: 107b, ქ.
15; 116a, ქ. 13; 119a, გ. 3; 122a, გ. 3; 122b, გ. 10;
123a, ქ. 6; — ეგუღებოდაულ: 102b, ქ. 14; 105b, ქ. 5;

¹⁾ ციფრი პირველი აღნიშნავს — ხელნაწერის ფურცელს, ა — პირველ გვ. რდს,
ს — მეორე გვ. რდს, მეორე ციფრი — სტრიქონს, ზ. — ზევიდან, ქ. — ქვევიდან.

120b, ქ. 6; — ეპლუაჟ: 63b, ხ. 8; 116a, ხ. 18; — ჰელიკ-
აჟ: 44a, ხ. 10; 127b, ქ. 17.

4) ჰებაგებე: 54b, ქ. 12; 134b, ქ. 18; — გებაგებე: 40b, ხ. 15, ქ. 10; 52a, ქ. 8; 65b, ქ. 10, ხ. 19; 73a, ქ. 15; — ენებაჟ: 12a, ქ. 18; 43a, ხ. 9; 121b, ხ. 10; 141a, ქ. 8; 147a, ხ. 2; — ენებოსე: 25a, ხ. 10.

5) ტევ (— აძლევ): 116b, ხ. 3; — გატევ (— გაძლევ): 102a, ქ. 3; — გატევ (— გაძლევ): 58b, ქ. 3; 59b, ქ. 2; 61a, ქ. 12, 10, 7; 65b, ხ. 18; 66a, ქ. 18; 98a, ხ. 19; 105b, ქ. 8; 106a, ხ. 9; 106b, ქ. 9; 116b, ქ. 6; 120a, ქ. 3; 150a, ქ. 11.

6) ებმაჟ: 9a, ხ. 9; 65a, ქ. 10; 121a, ხ. 3; — გებმა-
ჟ: 40a, ხ. 17; 40b, ხ. 4; 116a, ხ. 7; 113b, ხ. 13; 118b, ხ. 14; — გებმაჟ: 112a, ქ. 14.

7) გაპროსე: 37b, ხ. 13, ქ. 5, 3; 38b, ხ. 16; 39a, ხ. 2, ქ. 3; 57a, ხ. 5, 12; 122a, ხ. 3; — უპრდაჟ: 55b, ქ. 2;

8) ედგაჟ: 48a, ქ. 1; 87a, ხ. 15; 129b, ხ. 17; 136a, ქ. 13.

9) გაუგარე: 110a, ხ. 10; — გაუგარდოჟ: 65a, ქ. 1. 65b, ხ. 10.

10) ექნაჟ; 38b, ხ. 13.

11) კიძლაგე: 120a, ქ. 10.

12) გადინე: 84a, ქ. 9. — გადიოდაჟ: 113b, ქ. 12.

13) უპდაჟ: 12a, ხ. 16.

14) გეცნაჟ: 108a, ქ. 9; (ორჯერ).

15) გიხილაგე: 108a, ქ. 6.

16) ჟნენდაჟ: 44a, ხ. 13.

17) ბეჭნებისე: 113a, ქ. 4; — ეპნოე: 61b, ხ. 5.

18) გეშინინე: 44a, ქ. 10; — ბეშინე: 44a, ქ. 11.

19) დაგემთხვესე: 84a, ქ. 10.

20) დაგიშერობე: 123a, ქ. 6.

21) გიხარდენე: 146a, ხ. 9.

ეს დამწერლობაში დადასტურებული შემთხვევები - უნაწილაკის ფუნქციის გარკვევისათვის არაფერს ახალს არ იძლევა; მხოლოდ ერთი რამ ირკვევა: - უეს გამოყენება LS=GrOის მრავლობითობის აღსანიშნავად წინ უსწრებს მის გამოყენებას LO=GrOის მრავლობითობის აღსანიშნავად; ეს უკანასკნელი სახე პირველისაგან უნდა იყოს განვითარებული: გარდამავალ საფეხურებად ამ მხრივ უსათუოდ გამოსაღევი უნდა ყოფილიყო მაგალითები, როგორიცაა: გეშინინება, გიზართდენება, დაგემთხოვებები, დაგიპურობებები...

სამაგიეროდ, ამ ნაწილაკის ხშირი ხმარება საგულისხმოა სხვამხრივ: მისი საშვალებით შეიძლება ითქვას, გადამწერი თუ-ავტორი რომელ კილოთა წარმომაღენელი ვერ იქნებოდა, და თუ ამას დაუმატებთ, რომ გადამწერთაც კი (არა იუ ავტორებს) ნაწარმოებში შეჰქონდათ მათი თქმისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, უსაფუძვლო არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ასეთ ძეგლებს ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიამთვალი გარკვეული მნიშვნელობა შეიძლება ქონდეთ.

დამწერლება—ლასკვნები. 1. ფერედნულში ორი განმარტებული უნაწილაკია: ერთი-უ თანდებულია; როგორც მეტა რიტუალური იმპარატორია: ჩნიშვნელობით უდრის - გან თანდებული, რომელიც მოისახება ნათესავისა ან მიცემითს მოუწოდ. მეორე-უ უნაწილაკი იმპარატორია და აქც სპეციფიკური სამარტინო ურთესობა.

2. ჩრდილო უნაწილაკი მასიათებს ფერედნულს გარდა: ანუ მარტინი, ჭრილური, კახური, მთიულურისა და მოხეურის, ერთის მარტინ, პლიური იმერულ-რაჭულ-ლეჩუმურს — მეორე მარტინ; იგი წარმოადგენდლია იქ ზოგინ - კე'ს სახითაც.

3. ფერედნულში ამ ნაწილაკის ხმარება შემთხვევათა მთელს რეგიონ მოჰყვდა; მაშინ მისი მნიშვნელობა „ხოლმე“ — თი განისაზღვრება; სადაც მართებულად იხმარება, მიგვითითებს კართ. საქართველოს სახაფაჯ წელიწლები

მრავლობითი რიცხვის სახელობითისა ან მიცემითი ბრუნვით გადმოცემულ ლოლიკურ ობექტზე.

4. მართებულად ხმარების შემთხვევებში ზემოაღნი-
ულს გარდა მას იწვევს ლოლიკური სუბდექტი, რომა იგი
მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით არის აღნიშნული;
ამ ნაწილაკის ხმარება ამტკიცებს, რომ ასეთი ლოლიკური სუ-
ბდექტი ენობრივად განფასებულია, როგორც ობექტი.

5. ლოლიკური სუბდექტის გრამატიკულ ობექტად გან-
ფასების ფაქტი მნიშვნელოვანია ლოლიკა—გრამატიკის ურთი-
ერთობის თვალსაზრისით; ამით ისიც ირკვევა, თუ რამდენად
შეუფერებელია ქართულის და მისი ტიპის ენათა შესწივლი-
სას გრამატიკული შენობის იგება ლოლიკის ცნებებით.

6. ლოლიკური სუბიექტის=გრამატიკული ობექტის მი-
ერ გამოწვეული -უ ნაწილაკის შესატყვისად თანამედროვე სა-
მწერლობო ქართულში თან-სუფიქსი გვაქვს; სათანადო შემ-
თხვევებში ძველი ქართული ამ სუფიქსს არ ხმარობს, რადგა-
ნაც იგი მრავლობითი რიცხვის პირველისა და მეორე პირის
სუბდექტური სუფიქსია და, როგორც ასეთი, ძველს ქართულ-
ში კანონზომიერად მიგვითითებს გრამატიკული სუბდექტის და
არა ობექტის მრავლობითობაზე.

თანამედროვე სამწერლობო ქართულში თან-სუფიქსის
ასეთი გამოყენება ან იმის მაჩვენებელია, რომ 1. ლოლიკუ-
რად სუბდექტი, ხოლო გრამატიკულად ობექტი, ენამ გრა-
მატიკულადაც სუბდექტად მიიჩნია, რაც თვალსაჩინო გარდა-
ტეხა იქნებოდა ენობრივს აზროვნებაში, ენდა იმის, რომ 2. სუ-
ბდექტური თან-სუფიქსი ობექტური სუფიქსის ფუნქციებს
იღებს.

7. ისტორიულისა და შედარებით-დიალექტოლოგიური
ძიების გარეშე ამ საკითხის გადაჭრა ნააღრევია; საფიქრებელია
კი, რომ აქ სუბდექტური სუფიქსის გაობდექტივებასთან უფრო
გვაქვს საქმე, ვინემ გრამატიკული სუბდექტის გაგების შეც-
ვლისთან. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს: а) ის რომ, გარე-

კახურში თან-სუფიქსით LOის=GrOის მრავლობითობის აღნიშვნის შემთხვევები გვაქვს, და b) აგრეთვე ის გარემოება, რომ სამწერლობო ენაშიდაც ისევე, როგორც მეგრულში, თუნდაც ერთს შემთხვევაში, მაგრამ მაინც სუბჟექტური სუფიქსი აღნიშნავს ლოლიკურადაც და გრამატიკულადაც ობჟექტის მრავლობითობას.

8. GrOის მრავლობითობას სვანური აღნიშნავს მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის სუბჟექტური ხან-სუფიქსით, ხოლო მეგრული იმავე რიცხვისა და პირის ა(ნ)-სუფიქსით.

9. -ყე ნაწილაკის, როგორც ენობრივად მნიშვნელოვანი მოვლენის ხმარება, ქართულ თქმათა კლასიფიკაციისას ფრიად საგულისხმოა; ამასთან ავე იგი საქართველოში დაშვიდრებისას ქართველ ტომთა ტერიტორიალური განწესრიგების საკითხი, სვამის.

10. -ყე ნაწილაკი მე-XI—XII საუკუნიდან დამწერლობის ძეგლებშიც დადასტურებულია; ამ მხრივ იგი ამ არის უმნიშვნელო ჭართული ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის.

III წ. ვ. ავტორის კონკრეტული

PS. წერილი უკვე მუკამილი იყო, როგორც პეტროვის უნიკატურული თანამემონის ბ. კარპეტ დონდურასახოვ მოყვარუ Hugo Schuchardtის პატარა წერილი სახურით: „Georgische -ებ,”¹ რომელიც ჩვენი ისტორიის პერიოდულ კ. ლომდარაშ მიღლიანიდან გაღმოეწერია.²

Schuchardt მოყვარული ამ ნაწილაკის შესახებ არსებული შეტყობინებანი პროც. დ. ჩუბინოვის, აკად. პ. ბროსე-

¹, ამ წერილის უტირლობა, როგორც მარწერაზო გარემოება, ჩვენ სათანა-დო ადგილო აღვრინეთ (იმ. წემოთ გვ. 37, შემსწერა 1).

², ამისახვევის ბ. კარპ. დონდეტას დიდ მაფლობას ეფილვნი.

სი, შანშოვანის და საბა-სულხან ორბელიანისა, რომელნიც -ყე ნაწილაკს დამადასტურებელი ნაწილაკის მნიშვნელობას აძლევენ და სამართლიანი შენიშნავს: რომ -ყე ნაწილაკს სრულიად სხვა მნიშვნელობაც აქვს, ვინემ დამადასტურებელ ნაწილაკს და არც ის არის შეუძლებელი, რომ მას ასეთი მნიშვნელობა ინამდვილეში არასოდეს ქონოდეს, და მისი ასე გავება შემდეგი დროის გაუგებრობის ნაყოფი იყოს¹.

Schuchardti ეხება ამ ნაწილაკის გავებას ერთ ხელონაშერ ქართულ გრამატიკაში, რომელიც „გასული სიუკუნის“ (XVIII?) შეორე ნახევარს ეკუთვნის, შედგენელი კაპუცინთა მისიონერის მიერ და ვერა Emilio Tezal, რომელსაც Schuchardtiსთვის გადაუცია; Schuchardti შენიშნავს, რომ ეტალი ელს -ყე ნაწილაკი ვერ გაუგია.

იმ მაგალითების მოყვანის შემდეგ, რომელიც „ქილილადა დამანაში“, აგრეთვე „ვისრამიანსა“ და ანტონ კათალიკონის გრამატიკაშია მოყვანილი, Schuchardti დაასკვნის: ეს -ყე იგივე ნიშანი უნდა იყოს მრავლობითისა, რომელიც ინგილოურში დავადასტურეთ; აქვს თუ არა მას გენეტური კავშირი სვანურის მრავლობითობის ხ-ნიშანთან, მრავლობითის ნომინალ და ვერბალ ხე-ნიშანთან ჩერქეზულში და აბხაზურის ნომინალ-khua და ვერბალ -kh—ნიშანთან,—ამის გადაწყვეტას მე ვერ ვბედავო.²

ბ. ჩ.

¹⁾ „Es steht mir nun fest dass -qe noch eine ganz andere Bedeutung hat, als diese affirmative, ja ich halte es nicht für unmöglich, dass es die etztere überhaupt nicht wirklich besessen hat, sondern nur einem alten Missverständiss verdankt.“ „Melanges Charles de Harlez“ 83. 279.

²⁾ „Dieses-qe ist gewiss nichts anderes, als jenes Pluralzeichen -q' welches ich in der ingilioischen Mundart nachgewiesen habe (Ueber den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen S. 86). Ob es mit dem swanischen Pluralzeichen -χ (s. ebenda S. 41. 42. 49. 55) und dies etwa wiederum mit dem beim Nomen und Verb sich findenden tscherkessischen Pluralzeichen-χε (s. ebenda S. 7) und dem nominalen-khua-verbalen-kh-des abchasischen (s. ebend S. 4) verwandt ist, wage ich nicht zu entscheiden“. ibid. 83. 280:

სეიმონ ჭანაშია.

უზენაესი ღვთაების აცხაზური სახელწოდების ფორმისათვის¹.

ჯერ კიდევ უსლირმა აღნიშნა², რომ უცხენაესი ღვთაების აუხაზურ სახელწოდებას მრავლობითი როტენის ცორჩი აქვს. მას მოჰყავს კიდევც ასეთი მაგალითი თავისი აზრის დასასამუთებლად; ანუ ღვთება = ღმერჩნი ღალა, საბაც ჟერსა-რთავის მოვლენა პრავდობითი როტენის ცორჩის ცალდად მოწმობს, რომ მთელის უნიძიებებაში ჯერ კალვ უკუცა-ლი იყო მკელი რელიგიური წარმოდგენება, რომელთა მიხედ-ვით ღმერჩნი მრავლადა, ასე ფაქტით, და ამა მხოლოდ მისამართულ აკტუარი მინიჭინავდა, რომ „ასე ამისმართ მხოლოდ წარმოდგენ აუქამინა“, წრისატრაქ და მისალიტ აუქამინებს კი ღმერ-ჩნ უძრავი მუს წარმოდგენება, როგორც მთლიანი და უძრავი მუს ამისმართ.

ამ აუქამინა, ფა მიუკაუშა შეკულობა იყო ნიკიერი ენათ-უკარისტია მისა. აუქამინ ფრთხოა „შესანდობარიც“ ორ-ცოდა-ქია, კონტაქ სამწმინდობრივი შეგნების თვალსაზრი-

¹) წილის მისამართული კურთული საენათმეცნიერო საზოგადოების სა-კურთულო მისამართი 1883 წ. 6 ნოემბერი.

²) ნედ. მ. ე. უსლავა, აბხაზიური ენის ანალიზი, 1887, გვ. 78.

აუქამინ სიტუაციის ტრანსკრიფცია ამ წერილში პირობითია; ამასთან კურთული უნდა აღტიშნოთ, როგორც სამწუხარო ფაქტი, რომ აუხაზურისა-ფრთხო საკუთრებული ჩიმოსმეტლი შრიოფტის უქონლობის გამო იძულებული გავხდით შეტან. ა გამოკვეთებინა, აგრეთვე ლაბიალლობის აღსანიშნავად ი გვეხმარა, მაგ. აუქამინ აღტიშნაშია. ა აღნიშნავს წინამორბედი ასოთი აღნიშნული ბგერის ლაბიალლობის რაც საკუთრებულია აუხაზურისთვის. აგრეთვე შინის დარბილება „მარ-შენა“ - სიტუაციი ნიშნის უქონლობის გამო აღუნიშვნელი დარჩა.

სით აფხაზების ასეთ ჯგუფებად გათოშვა შეუძლებელია, მიუ-
ხედავად იმისა, რომ ფორმალურად ისინი ან ქრისტიანულ
ეკლესიას ეკუთვნიან, ან ისლამს. უსლარის მაგალითი კი
აღმართ იმ ბეღნიერ შემთხვევათა კატეგორიიდან არის, როცა
ჩვეულებრივი სიტყვახმარების დროს, უეცრად ამოტივტივა-
ბა გარდასულ საუკუნეთა სილრმეში წარმოებული ეროვნული
სულიერი შემოქმედების ნაციონალურობის გადასაცემი.

შემდეგში იგივე აზრი (ფორმის შესახებ) გამოთქვეს პ.
ჭარაიამ¹ და ნ. ჯანაშიამ². მხოლოდ ესენი ფიქრობდენ,
რომ მოცემული სიტყვა ნაყარი უნდა იყოს იმავე -ან- ძირი-
სა, რომელიც აფხაზურში დედა-ცნების აღნიშნავს.

ვრომ. ნ. მარტინი ამ შეხედულების მხოლოდ პირველ
ნაწილს იზიარებს და წერს: „...მეტად საინტერესოა სიტყვა
ან—„ლმერთი“—, რომელიც აფხაზურში გვევლინება ჩვეულე-
ბრივად, როგორც plurale tantum ანტა ლმერთი, უფრო სწო-
რედ „ლმერთები“³.

საკითხის გარკვევისათვის, ეხლა ჩვენ გვინდა წარმოვალ-
გინოთ ის მცირეოდენი მასალა, რომელიც საშვალება გვქონ-
და შეგვეკრიბა 1921 წლის ზაფხულს აფხაზეთში, სოფ. აძ-
ვიბუაში (აბულა, კოდორის მაზრა), ტფილ. სახელმწ. უნივერ-
ტის მიერ დაკისრებული საენათმეცნიერო მუშაობის დროს.

უპირველეს, ჩვენთვის საინტერესო სიტყვის ფორმის სრული
კანონიერება დამტკიცდა ანალოგიური წარმოების აღმოჩენით ჭ-
ძირიან (= გაჩენა, შექმნა; აქედან სახელზმნა : შარქ) სიტყვაში აშ-
ცვა, რომელიც ლვთაების ეპიტეტს წარმოადგენს და უდრის

¹⁾ П. Чарая, Объ отношении абхазского языка къ яфетическимъ [—Материалы по Яфетическому Языкоизнанию, IV]. СПБ, 1912, § 10 стр. 31—32—33.

²⁾ Н. Джанашія, Религіозныя вѣрованія абхазовъ, ХВ. т. IV, вып. I, стр. 74—75 (სამი, 1915).

³⁾ Н. Марръ, Изъ лингвистической поездки въ Абхазию. Изв. Имп.
Ак. Н. 1913, стр. 315. აგრეთვე მისივე „Кавказовѣдѣніе и абхазскій языкъ“,
გვ. 25, ცალკე ამონაბეჭდი Ж. М. Н. П.-იდან. Зეტროგრ. 1916.

ქართულ გამჩენს. დამოუკიდებლივ ეს სიტყვა მე არ გამიგონია. ამ ძირისაგან ჩვეულებრივად იხმარება ნამყო ღროვის მიმდება: აფხაზის საყვარელი თქმა არის ანცად-ჭარბი გამჩენილერთი. მაგრამ იმავე ღროვის ხშირია თქმებიც; აშაცაა რიშაზ-აგამჩენთა (გამჩენის) გაჩენილი“ (მოსაწონ რასმეზე ოტყვიან) და „აშაცაა რიშაზ— „გამჩენთა (გამჩენის) გაუჩენელი“ (ცუდ რასმე-აშაცაა რიშაზ), რომელშიაც აშაცაა, უკვე სახელისებრის ფორმა, გაგებულია როგორც მრავლობითი რიცხვი, რასაც უეჭველობით მომატადადაკარგულ, გაკვავებულ, მორთვემად მივიჩნიოთ, შემდეგს ფრაზაში: „ნას აშაცაა ირშამა ართ“ („=განა გამჩენებმა გააჩინეს ესენი“-თ, საქონელზე იყო ნათქვამი), - აშაცაა წარმოდგენილია პირდაპირ, როგორც ქვემდებარე მრავლობით რიცხვში. ამავე პირდაპირ, როგორც ქვემდებარე მრავლობით რიცხვში. ამავე ღროვის, ამ სიტყვას და მასში გამოსახულ ცნებასაც, უნდა კომპიუტორით იგივე მეტაპორტოზა, რომელიც, გამოიარა თვით განეცადათ იგივე მეტაპორტოზა— აშაცაა-ძარი „გამ-ჩენის მსხვერპლი, ზვარაკი,“ სადაც, აფხაზური სიტყვათ შეულ-ვლების წესების თანახმად უნდა გვქონოდა აშაცაა-ძარი. და ერთგვარი საზვარაკე პირუტყვის სა-ლო plur. tantum-დ; მაგ. ერთგვარი საზვარაკე პირუტყვის სა-ლო plur. tantum-დ; ასეთი ფორმა იხმარება კიდევაც პარალელურად.

ცხალია, ამ შემთხვევაში ძველსა და ახალს წარმოდგენებს შორის, და გათთან დაკავშირებით, მკვდარსა და ცოც-

¹⁾ მეგრულად თდაბაზე. იხ. Н. Джанашіა, Абхазский культъ и бытъ, ХВ. т. V, вып. 3, стр. 168. აგრეთვე, Н. Марръ, О религиозныхъ вѣрованіяхъ абхазовъ, ХВ. т. IV вып 1, стр. 132.

ხალ ფორმაციებს შორისაც, გაჩაღებული ბრძოლის შედეგს გაცილებით ნაკლებ გარკვეული შეხედულება აქვს, ვიდრე მა-შინ, როცა საქმე შეეხება თვით ანცადა. ამ უკანასკნელის მიერ განვლილი პროცესი უფრო სწრაფი იყო. მაგრამ მიუ-ხედავად ამისა, აქაც, ენობრივი ინერციის წყალობით, ზოგ-ჯერ ხელში გვეძლევა ისეთი ფაქტები, რომელნიც სიტყვის ანაგობის თავდაპირველ მნიშვნელობას ამჟღავნებენ. ერთი ასე-თი ფაქტი, უსლარის მაგალითი, ზემოთ მოვიყვანეთ. არა ნაკლებ საინტერესოა, ჩვენის აზრით, ჩვენი შემთხვევა: ერთი ჩვენ მიერ ჩაწერილი ზღაპრის „მზეთუნახავი“ ატარებს შემ-დეგნაირ სახელს—ანცად რთვული ხანგულა, ე. ი. „ღმერთი (ღმერ-თი (|| ღმერთები) - მათი-ასული ხაკულა“ = ღმერთის ასული ხაკულა (ხაკულა = ქალის სახელია). იგივე ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკი რ (რ-თვული) კატეგორიულად იღნიშნავს, რომ მთქ-მელის შორეული წინაპრებისათვის ღმერთი მრავალ ძალთა კრებულს წარმოადგენდა. ¹

დასასრულ, სათანადო ლიტერატურაში უკვე აღნიშნუ-ლი იყო,² რომ ეს თავისებური რელიგიური კონცეფცია,—რომ-ლის თანახმად არა მარტო უზენაესი წევრნი ნაციონალური პანთეონისა, არამედ ბუნების სტიქიონნიც,—რა თქმა უნდა, განსახიერებულნი,—მრავალწილოვანი ძალიანი არიან, თვითეულ არსისადმი თავისი განკურძოებული მხრით, განცალკევებული ნაწილით განკუთვნილნი,—საკუთრივ ქართველ ტომთათვისაც პირვანდელი და მშობლიური უნდა ყოფილიყო. ასე, მაგ. 1922 წლის ზაფხულში გორის მაზრის სოფელ ერედვში

1) იხ. აგრეთვე პ. ჭარაიას დასახ. თხზულება, § 10, გვ. 32.

2) Н. Джанашія, Религозныя вѣрованія абхазовъ, ХВ, т. IV, вып. 1, стр. 75. ისეთი თქმები, როგორც „ჩემი წილი ღმერთისა“, „ჩემი წილი ხატისა“, აფხაზისათვის ჩვეულებრივია. ამ მხრით საინტერესოა წყველა უმცა-ხე ცვაარ = ჩაქრეს შენი წილი ცეცხლისა-ო. მ. ა. მარტანიას (მაან) გადმოცემით აგრეთვე აბუუაში მთაში წასული მწყემსები მარშანიების წილ ღმერთს („მარშანა რენცვახუე“) ევედრებიან მშვიდობას, რადგან იმ მთების მფარველი სწორედ ამ გვარის ღმერთი (თუ დვორის წილი) არისო.

ლუთაების აფხაზური სახელშოდების ფორმისათვის.

73

მე გავიგონე: „მაშინ გაგვიწერა ჩვენი წილი დმერთი“-ო, წელს
კიდევ ტფილის ში, შემთხვევით ქუჩაში: „...ბნელაში ვერ
ვიცანი, აი, ისე ვენაცვალე ჩემ წილ დმერთსა“-ო.

1923 წ. 3 მაისი.

ტფილისი.

უარლაშ თოფურია.

ორმაგი უარყოფა მართლად უარისით ქართული

ენის დამახასიათებელი და საგულისხმიერო სინტაქსური მოვლენაა. იგი, როგორც ენის ევოლუციის პროცესში მიღებული ფაქტი, აზროვნების ფსიქოლოგიისა და ევოლუციისათვის საკმაოდ საყურადღებო მაგალითს წარმოადგენს. მისი გენეზის და განვითარება, როგორც ამაზე ქვევით გვექნება ლაპარაკი, დამოკიდებულია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ფსიქიურ—ენობრივი ფაქტორის ზეგავლენა-მოქმედებისაგან. აგრეთვე იგი ეჭვმიუტანელი და ცხადლივი დამადასტურებელია იმ ფაქტისაც, რომ ფონეტიკა-მორფოლოგია-სტურებელია იმ ფაქტისაც, რომ ფონეტიკა-მორფოლოგია-ტო უცხო (მეზობელი) ენის გავლენით (რაც მორფოლოგია-სინტაქსში იშვიათად ხდება), არამედ იმანენტურად, შინაგანი ცვლა-განვითარებით.

მეორე მხრით, ორმაგი უარყოფის პრობლემა ფართო პერსპექტივის გვიშლის თვალწინ ქართული ენის სრულებით არა მონათესავე, ინდო-ევროპული ოჯახის ზოგიერთი წევრის, სახელდობრ, ბერძნულისა და განსაკუთრებით რუსული ენის მიმართ საერთო საკითხის დასასმელიდ: აღნიშნულ ენებში გავრცელებული ორმაგი უარყოფა რა მიმართებაშია ქართულში ხმარებულ მსგავსსავე ფორმასთან: არის თუ არა მათ შორის წარმოშობა-განვითარების მხრით რაიმე პრინციპული განსხვავება, თუ ერთი და იმავე ბუნებისაა და თანაბარ პირობებსა

¹⁾ წაკითხულია მოხსენებად ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე 1923 წლ. + დეკემბერს.

და გარემოებაში აღმოცენებული? და თუ მათი ბუნებისა და გენეზისის სრული იდენტობა აღმოჩნდა, ცხადია, თუ რამდენად საინტერესო მოვლენა იქნება ენის ფსიქიკის გამოსაწვლილავად ზოგადი ენაომეცნიერების თვალსაზრისით... მაგრამ ასეთი რისამე დადგენა არც ისე ადვილია: ქართულ ენაში ორჩიგი უარყოფის დასაბამის ასეთუ ისე გამორკვევა და ტემპორალურად განსაზღვრულ ეპოქისთან დაკავშირება თუ შესაძლებელი შეიქნა, ეს უნდა მიეწეროს მისი მოკლე ხნის ისტორიას, რადგანაც დასაწყისიცა და ცვლაც თითქოს ჩვენს თვალწინ მოხდა, და პროცესი ამ შემთხვევაში დღესაც არ დამთავრებულია; ამას ხომ ვერ ვიტყვით იმ ენათა მიმართ, რომელთა ორმაგი უარყოფის არამც თუ დასაბამი, არამედ დასასრულიც დროთა წყვდიადში გვეკარგება. ამიტომ ქართული ამ მხრივ არსებითად უკეთესს მდგომარეობაშია.

საკითხი ეხება ორჩიგ უარყოფას წინადადებაში.

სრული და მარტივი წინადადება ჩვეულებრივ შედგება ორი ელემენტისაგან: ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან. ერთერთი მათგანის გამოკლებით წინადადება იქცევა არასრულად, უკეთ უსრულად. თუ წინადადების შემადგენელი ნაწილები ორს წევრს აღემატება, მაშინ გვექნება ე.წ. გავრცელ ებული წინადადება¹. ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთი მიმართება შეიძლება გამოიხატოს დადებითად და უარყოფითად.

წინადადების სხვადასხვა სახის საწარმოებლად ენა მიმართავს სათანადო ნაწილაკებს, რომელიც ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის აღსანიშნავად სპეციალურად იხმარებიან ენაში. ნაწილაკების ზოგადი ბუნება დაახლოვებით

¹⁾ ამგვარი ჩვეულებრივი და ზოგადი განმარტებით ვკმაყოფილდებით ამ შემთხვევაში, როდესაც წინადადებაზე ვლაპარაკობთ. იგი, როგორც სპეციალური საკითხი, ცალკე განხილვას საჭიროებს, ამიტომ მას აქ გვერდს ვუხვევ. არც წინადადების ფრალიფიციაცია არის სრული... ჩვენი მიზნისთვის გამოყენებულია სრული, მარტივი და გავრცელებული წინადადება; ქვემდებარე-შემასმენელი ნაგულისხმევია როგორც გრამატიკული ცნებები.

ქცია მიანიჭა, ხოლო გრამატიკამ იგინი დამხმარე ნაწილა-
კების სახელით მონათლა¹.

უარყოფითი წინადადების გამოსახატავად ქართულში უარ-
ყოფითი ნაწილაკების სამი ძირითადი სახე მოიპოვება: არ, ვერ,
ნუ². სხვადასხვა სინტაქსურ კატეგორიებში მათი განსაზღვრუ-
ლი და გარკვეული ხმარება, ცხადია, მოწმობს იმას, რომ თი-
თოეულ მათგანს სპეციფიკური, ურთიერთისაგან განსხვავებული
სინტაქსური მისია ძევს დაკისრებული, და ქართულის მცო-
ლე მათ მნიშვნელობა-დანიშნულების მხრით არ ურევს³. პირ-
ველი მათგანი არ კატეგორიული და მკაფიოდ გამოხატული
უარყოფაა, როგორც მოქმედის (მოთხრობით წინადადები),
ისე გარეშე პირის, არა მოქმედის (ბრძანებით წინადადები). ნე-
ბა-სურვილზე დამოკიდებული; ხოლო მეორე ვერ უარყოფა
შესაძლებლობის ფარგლით არის შემოზღუდული: აქ მოქმე-
დის ან არა მოქმედის ნება-სურვილს ფრთა ეკვეცება და ორი

¹⁾ თითქმის ყველა ენას დაახლოვებით ერთი ბუნებისა და ყალიბის დამხმა-
რე ნაწილაკები მოეპოვება, ასე რომ შეიძლება ყველა მათის ზოგადი განმარტების
ერთ ჩარჩოში მოქცევა (შლ. А. М. Пешковский, Русский Синтаксис в
науке, освещ., Москва 1920, გვ. 392; დ. Н. Овсянико-Куликовский,
Совет. русск. яз., გვ. 260—2).

²⁾ რაც შევძება მათს პარალელურ სახეებს, კავშირის (-ც, -ლა, -ვე და სხვ.)
მუშადაუმომართ შეურთებულთ, როგორც მაგ.: არც, ვერც, ნურც; არცა
ვარცა, ნურცა, არღა, ვერღა, ნუღა; არვე; არა, ვერა, ნურა; არ-
ღარც, ვარღარც, ნუღარა; ანდა არა, ვერა, ნურა, არღარა
და მე, მისამნები, იურუ ითქვის, რაც მათს ძირითად სახეშე; სპეციფიკური სხვა-
ობა უარყოფით მიმართების გადგებაში მათ არ შეაქვთ და ამიტომ ცალკე რუბ-
რიუბი გამოიყენება საჭირო არ არის.

³⁾ ჩერნ ლერმანისტურ ურს მოხუცვით ამის თქმა არც ასე დაბეჯითებით
შეიძლება, რადგან არ და შეიძლოს ურტკების აღრიცხვის პროცესი კარგა ხანია, რაც
დაწყებულია. იგი დადგინდება სისტემურ მიმულმართვულობისაც შემოიპარა. ამ გარემოები-
სათვის თავის დროს დადგინდება მიუტკებით უარისდღება ერთ-ერთ პერი-
ოდულ გამოცემაში («მასალები განხილა» 1911 წლ., № 348) და იქვე სათანადო
განმარტებასაც იძლევა. მასზე აღმოფენი სილოვან ტენიდან დარეს ჰქონის აღნიშნული
(სალიტერატურო ქართული, გვ. 147—8 და მისაკუთხი, ჩერნ აზრი და ფიქრები, I
წ., ქუთაისი 1901 წ., გვ. 59-60), ირი მძღვანელობა დანიშნულების მცენობი უარყ. ნაწი-
ლაკების გაერთიანების ტერიტორია, ალბათ, რესული ენის შევადლენას უნდა მი-
ვაწეროთ (იხ. ქვემოთ).

წარმოდგენის (ქვემდ.-შემასმენ.) შეღერთებლობა თუ დაშორება ობექტურ მიზეზთა ამარა რჩება. ამგვარად, მათი ხვარების კინონზომიერება განკუთვნილია: თუ პირველი ნდომაზე, ნება-შურვილზეა დამოკიდებული, მეორე კი მხოლოდ შესაძლებლობაზე! რაც შეეხება მათს მესამე ნუ სახეს, იგი დაშლითი ან აკრძალვითი ბრძანებითის სპეციალიუარყოფითი ნაწილაკია. უარყოფითი ბრძანებითი კილო ორივე (არ, ნუ) ნაწილაკს იყენებს, მაგრამ მათი როლი ასეა განაწილებული: არ იხმარება მაშინ, როცა ბრძანებითი კილო კონვენჯტივ-მყობადისაგანაა ნაწილოები, ხოლო ნუ, როცა ინდიკატივის აწმყოსაგან (შდ. არ სწერო! ნუ სწერ!)¹

ამ უარყოფით ნაწილაკებს², მიუხედავად მათი ამგვარი

1) ნ. მარრი, Основн. табл., გვ. 11; პროფ. აკ. შანიძე, ს₂ და Օ₃ ქართულ ზმნებში, ტფ. 1920, გვ. 6 შეშ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნუ ნაწილაკი თავისი სინტაქსური ფუნქციით სრულს იდენტობას იჩენს არა მარტო გენეტურად მონათესავე მეგრულ-სვანურში ხმარებულ აკრძალვითი ბრძანებითის ნაწილაკთან, არამედ ინდო-ევროპული ზოგიერთი ენის მსგავსსავე ფორმასთან. საჭიროა გავიხსენოთ, რომ ბერძნულ-სომხური ერთის მხრით, და ინდური, მეორეს მხრით, აკრძალვითი ბრძანებითის აღსანიშნავად მიმართავნ სპეციალ ნაწილაკებს, რომლის მსგავსი სხვა ენებს არ მოეპოვება; მაგ.: ბერძნული კი, სომხური մի, ხოლო ინდური თა. უკანასკნელი დაკავშირებულია ე წ. ინდუნჯტივთან ან კონვენჯტივთან. ამ მხრით ქართული უფრო ახლო ბერძნულ-სომხურთან დგას. ფონეტიკურადაც ქართული ნუ ნაწილაკი ასე თუ ისე დაახლოვებით შესატყვისობას პოულობს ინდოევრ. იმავე აკრძალვით *თე-ნაწილაკთან; მაგრამ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ გაცილებით მეტი შესაძლებლობა *ne-ს შესატყვისობასთან არსებობს, ვიდრე პირველთან (შდ. A. Meillet, Введение въ ср. грам. инд.-европ. яз., Юрьевъ 1914., გვ. 334; აგრეთვე B. Delbrück, Vergl. Syntax d. Ing. Strassburg 1897, II, S. 519; Brugmann, Griechische Gramm., S. 610; A. Meillet, Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg 1913, S. 125: 146б).

2) როდესაც უარყოფით ნაწილაკებზე ვლაპარაკობთ, მაშინ რასაკვირველია მხედველობაში არა გვაქვს მეორე გვარი ჟ-პრეფიქსით წარმოებული უარყოფა, იმიტომ რომ იგი ქვემდებარე-შემასმენლის უარყოფით მიმართებას კი არ ამყარებს, არამედ ცვლის რომელიმე სიტყვის მხრილოდ ლექსიკურ მნიშვნელობას ამათუ იმ მიმართულებით. ამიტომ სინტაქსურ კატეგორიებში ისინი ისე განიხილვებიან, როგორც დადებითი სიტყვა. ზოგჯერ კი იმდენად შესისხლხორცებულია ჟ-პრეფიქსი ფუქსისთან, რომ ძნელი ხდება მისი გამოყოფვა (მაგ.: უმეცარი, უკეთური, უვიცი, ურჩი). სემასიურად და სინტაქსურად ამის სრულს ანალოგიას არა, ვერთ პრეფიქსინი სიტყვებიც წარმოადგენენ. მაგრამ ჟ- და

სინტაქსური ფუნქციისა, წინადადების გარეშე დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ აქვთ: ამიტომ ესენიც წინადადების დამხმარე ნაწილიკებად უნდა ჩავთვალოთ. მაგრამ მათ თავიანთი დანიშნულება ასეთ ვიწრო ჩარჩოებში როდი მოაქციეს და როდი დარჩენ მხოლოდ დამხმარე ნაწილიკებად, არამედ მიემატნენ რა კითხვით ნაცვალსახელსა და ზმნისზედას, მოგვცეს ენაში ძალიან გავრცელებული უარყოფითი ნაცვალსახელი და ზმნისზედა (ადგილისა და დროის), როგორც მაგ.: ართავინ, ვერთავინ, ნერთავინ; არარაუ, ვერარაუ, ნერარაუ; არათდეს, ვერათდეს, ნეთდეს; არასადა, ვერასადა, ნესადა; არცაერთი, ნეცაერთი; არამ, ვერამ, ნერამ; აგრეთვე იმ ძირითად სახეს ხშირად ემატება კავშირის (-და, -ცა, -ვე, -მე, და სხ.) ნაწილაკები და ჩნდება შემდეგი ვარიაციები: ადარავინ, არცავინ; არავერამ; არათუთდეს და სხ. მრავ. (ამაზე ქვევით). ახალმა ქრისტულმა ზოგიერთი მათგანი სრულებით განდევნა ხმრებიდან და სამაგიეროდ მათ ადგილის ახალი ფორმა გაამეფა, როგორც მაგ. არარაუ, ვერარაუ, ნერარაუს ნაცვლად არათვერი, ვერათვერი, ნერათვერი; ზოგიერთს მარცვალი შემოაკვეყცა, ზოგს ანალოგით ჩაურთო, მაგრამ მათი ფუნქცია კი უცვლელი დარჩა. უცელა ამათი ეტიმოლოგია მარტივი და ცხადია. ლექსიკურადაც დამოუკიდებელ სიტყვებს შეადგენენ, ამიტომაც წინადადების წევრებად ითვლებიან. როგორც ნაცვალსახელები ხშირად ქვემდებარის მოვალეობასაც ასრულებენ.

წინამდებარე წერილის მიზანი იმაში მდგომარეობს, რომ სათანადო მაგალითების აღნუსხვით აღნიშნულ იქმნას ზემომო-

ა. ა. ვ. ვ. (a) წინსართებით წარმოებულ სიტყვათა შორის საკმაო განსხვავებას პარულობის ენა და ამიტომ ორივეს სმარობს (შდ.: უკეთური სული, უწმიდური გონება და, ვითარმედ არა ცუდ და ამაო არს გზა (სრბ. ზრბ. 9 7-8); არა დარსი (ib. 13), გარნა ვერ მკადრე იქმნა (ib. 39); მომკალ არ კეთილმან (ბეჭედ 96); არა მკითხე მიამბეო... (ანდაზა). ორივე გვარი წარმოება, როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ქართული ენის დამახასიათებელია, მაგრამ გარდამეტებული ფრთხოება არ იქნება თუ ვიტყვი, ორმ უკანასკნელი სახის ხმარების ფართო ასარების მოსაპატარებად ახალ ქართულს რუსული ენის გავლენა უადვილებს საქმეს.

კანილ ნაცვალსახელ-ზმის ზედას ხმარება წინადადებაში, მათი დამოკიდებულება ეპოქების და მიხედვით წინადადების სხვა წევრებთან, და გამოარკვიოს მიზეზი იმ ცვლილებისა, რომელიც ენას დროთა ვითარებაში განუცდია, ერთი სიტყვით, წარმოადგინოს მათი ხმარების მოკლე ისტორია. მაგრამ ყოველი ისტორიული ფაქტის დაჭეშმარიტებით გათვალისწინება და დადგენა დამოკიდებულია ეპვმიუტანელი და დამაჯერებელი მასალებისაგან. ამასთან ერთად ენის ისტორიისათვის საჭიროა და თანაც სავალდებულო მისი ცვალებადობის საფეხურების განმიჯვნა და ზრდა-განვითარების სტადიებისა და მისი გამომწვევი მიზეზების გამოწვლილვა. ჩვენც იქნებან უნდა შეუდგეთ. ქართული ენის სარწმუნო ისტორიის შესწავლა იმ მასალებით უნდა დავიწყოთ, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულია ძველი ქართულის სახელწოდებით და რომელიც შეიცავს მე-X-XI საუკუნეებდე დაწერილი თუ გადაწერილი ძეგლების ენას.

თუ როგორაა საჭირო ვითარება ძველს ქართულში: აღნიშნულ უარყოფით ნაცვალსახელ-ზმის ზედასთან საჭიროა მეორე უარყოფითი ნაწილაკის ხმარება თუ არა, ამას სათანადო მაგალითებით გავცეთ პასუხი¹:

¹⁾ ძველი ქართულისათვის გამოყენებულია მე-X და ნაწილობრივ XI საუკ.-მდის დაწერილი ორიგინალური ძეგლები. სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ზოგი მათგანი, მიუხედავად მათი მე-V, VII საუკ.-ში წარმოშობისა, ჩვენამდე მოღწეულია მე-X და გვიანდელი ხელნაწერების სახით. ცანდია, არავითარი გარანტია არ არის იმის დასამტკიცებლად, რომ ისინი გადაკეთებულ-შესწორებულნი არ იყვნენ, რაც მათ გამომცემელთა მიერ ზოგჯერ აღნიშნულია კიდეც. მაგრამ ჩვენ თუ ასეთ ძეგლებზე ვეყრდნობით, ერთი იმიტომ, რომ უძველესი ხელნაწერები არა გააქვს და მეორეც, ჩვენთვის საინტერესო უარყ. ნაცვ.-ზმის შ. თითქოს უცვლელად მომდინარეობენ თავიდანვე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდე გამონაკლისს (იხ. ქვ.).

განწილულია შემდეგი ძეგლები:

1. წმ. შუშ.—იაკობ ხუცესი, წამება წმიდისა შუშანიკისი, ს. გორგაძის რედაქტ., ქუთაისი 1917.

2. ევს. მცხ.—მარტკლობა და მოთმინება წმ. ევსტათი მცხეთელისა: გ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბული ჩყვბ წელსა.

არავინ: არავინ იცდა (წმ. შუშ. 1821-22); არავინ გიტევოს (ევს. მცხ. 3147-8); არავის აუფლეს მასლევად (აბო 34629); რათა არღარავის წინააღმდეგი (არსენ დ'დი 3308-9)¹⁾; არავინ ჭადნიერ იქმნა (ისე წილკნ. 210 21-2); არავინ ჭირი (აბ. ნეკრ. 215₇); არავინ ივადრა (წამ. გობრ. 40018); არავინ შავი (სრბ. ზრბ. 3412); არავინ ურჩ იუთ (გრკ. ხანძთ. ლაპ); აღარავინ ივადრა მახხევიად (აბ. სას. პ. 6820); არავინ არა წმადად (ib. 6089-10, რლ 21); სხესმან არავინ ქმნა კაცთა განმან (იე ბოლნ. 76₂₅); არავის ჭარებდა (ib. 6112-13)...

ვერავინ: ვერვინ ივადრა (წმ. შუშ. 1135); ვერვინ განმამთროს მე (ევს. მცხ. 32039, 32126-7); ვერვინ მაჟევენა ხელნა (sic. აბო 34125); ვერავის ხელავს (აბ. ნეკრ. 21522); ვერავინ

3. აბო — წამება წმ. და ნეტარისა მოწ. ქ' ესისა აბოსი, რი იწამია.. ქ' ლესა ტფილისს: საქ. სამოთხე, გვ. 330—350.

4. არსენ დ'დი: კათოლიკოზი არსენ დიდი, ...ვანყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა: თ. ფორდანია, ქრისტინები 1, გვ. 313—332.

5. წამ. გობრ. — წამება წმისა მოწამისა გობრონისი: საქ. სამოთხე, გვ. 393—400.

6. სრბ. ზრბ. — ცხა და მექლე ღმერთშემოსილისა ნეტ. მამ. ჩერტისა აუთავისანისი: მ. ჯანა შეილი, ქართული მწერლობა II, ტუ. 1909, გვ. 1—46.

7. გრძ. ხანძთ. — შრომად და მოღუწეობად... მამისა ჩერტისა გრიგოლისი აუქტომანიტერისა...: ტეკსტი და გვ. VII, СПб. 1911.

8. ა. ჩიტრ. — წამ. მღუდ. მოწ. აბიბოს ნეკრესელისა გვისეულისა: საქ. ა. 213—16.

9. ა. ჩიტრ. — ცხა... ისე წილკნელ გაისკომ., ib. 209—212.

10. ა. ჩიტრ. — ა. ინგოროვა, მუდან-ქართული სახულისებრო პოეზია, ტ. 1, ტუ. 1913.

11. ა. ჩიტრ. — იმანე ბოლნელ ეპიკ.- ქადაგებანი, ტუ. 1911.

12. ტ. ვ = თე. ა გვ., ენ. V, ნ. მარტინ მიტრ გამოცემული.

13. დამი — პარელა: სიტუაც. მიწერილი დამისი... (№ 1141—შატერდის კუპ., გვ. 515—516, დაცვული წერ.-კრთ. ა. ა. მუსიკერებრ.) და სხ.

ხელნაწერების თე გამოცემითა იმართვისას დაცულია. უარყოფ. ნაცვ.- ზმისშ. ჩერტის მაგალითებში ერთად არის გადასტურები, თუმცა ხელნაწერებში ისინი ხშირად უადა-უადა გამოცემის (მაგ.: ა. ა. ვინ, ა. ა. რამ და სხვ.). დედნის პუნქტუაცია აქ არ არის დაცვული. დაუდი ციფირი გვერდს აღნიშნავს, პატარა კი სტრიქონს.

1) არღარავინ, ნუმცავინ, არავერა, ვერღარა, არცა- ლათურა, არათუოდეს და მრავ. მისთ. ცხადად გვიჩვენებენ, თუ რამდე- ნად უარყოფ. ნაწილაკები და ნაცვალები.-ზმისშ. შესისხორცებულნი არ არიან.

შისტა პასუხი (ს'რპ. ზ'რჩ. 1014-15); ვერვინ იყადრა (გრგ. ხანძთ. ნბ33-4); ვერვინ ჭმონთს (ი'ე ბოლნ. 2114,15)...

ნუვინ: ნუვის თანა იტეჯ (წმ. შუშ. 1817)¹; ნუვინ ჩუტნ-განი შეთრგულდებით (წამ. გობრ. 39836); ჩუენ ნუვინ გუაიძულებს (ს'რპ. ზ'რჩ. 246-7); ნუვინ ადაშტნებს (გრგ. ხანძთ. ლთ32); ნუმცავინ იპოვების (ი'ე ბოლნ. 1712)...

არარამ: არარამ ჭქმენ (წმ. შუშ. 197); არარამ ჭუთ (ევს. მცხ. 31421); არარამ ევნებოდა (ისე წილკნ. 21031); არარამ სა-გონებელ არს (წამ. გობრ. 39823); არარამთ უდარეს არან (ს'რპ. ზ'რჩ. 3133); არარამ შეუძლებელ არს (ib. 2914-15); არარამ ეგრცხ განარისხებს (გრგ. ხანძთ. ლთ23); არარამს გან შოთვანე (ძვ. სას. პ. ლდც3); რ' თანა არარამ წარმოტანებად გეჩხა (ი'ე ბოლნ. 7212-13); არარამ აქუნდა მათ (ib. 1414-5); არარამ გამმს თქუენგან (TP. V, 5911)...

ვერარამ: ვერარამთა ღონითა განერი (წამ. გობრ. 4009); ვერარას შემძლებელუფარ (№ 1141, გვ. 516, სვ.б)...

ნურარამ: ნურარამ გბლიან (წმ. შუშ. 1313); ნურარას ზრუნავ (ს'რპ. ზ'რჩ. 423).

ამ უკანასკნელთა პარალელურად იხმარებიან შემდეგნიც:
არღარამ იყადრა (ს'რპ. ზ'რჩ. 83-4); არდარად მეკმარების (წმ. შუ. 1. 932); ან და არად სარგებელ არს (ი'ე ბოლნ. 3510); არად შეჭრაცხე (ძვ. სას. პ. ლდც1); ნურას ესწრავი (წმ. შუშ. 933); ნურას იტეჯთ (აბლ 34321); ნურას ჟიზრუნავთ (ი'ე ბოლნ. 4614-5)²...

¹⁾ ნუმცა ნუ ვინ ი ზილავს ორმავი უარყოფით დაბეჭდილი (საქ. სამ. 185₂₈), ცხადია, შემდეგდროინდელი გადამწერლის ნახელავია, რადგანაც მე-X საუკუნის ხელნაწერით იმავე ადგილას ვკითხულობთ: ნუმცა ვინ შევალს (წმ. შუშ. 831).

²⁾ რაც შეეხება არღარა, ვერლარა, ნუღარა, ვერამ, არაც და მისთანებს, ჩეენ იგი, როგორც ამაში თვით კონტექსტიდან დავრწმუნდით, უარ-ყოფით ნაწილაკებად მიგვაჩნია, მაგ.: არღარა ჩემი მაზლი ხარ. (წმ. შუშ. 612); ვერლარა განვყავთ (ს'რპ. ზ'რჩ. 39₁₂); ვერამ დაამტკიცეს სიტყუამ მათი (გრგ. ხანძთ. მე₂₅); არაც მოუძლურდი (ძვ. სას. პ. ლდც12)... მართალია, ზოგჯერ ამ უკანასკნელთ (ვერამ, არამ) უარყ. ნაცვალსას. ფუნქცია

არასადა: არასადა დავიმაღო (აბო 341₁₅); არასადა უარყოფიც (წამ. გობრ. 400₁₃); ამ არამენად ¹ არს გაცთა ცხორებად თანაერ მღვეღადისა (გრგ. ხანძთ. ლ 32-3); გერვანად ¹ განერებოდა კერთა გან მათთა (ib. ლ 22); არდარასადა მახილოთ (ძვ. სას. 3. 630₂₀); არსადა მრწმენეს (იუ ბოლნ. 81₂₀); არსადადო აქუნდა წამება (არსენ დ დი 325₂₀)...

ნუსადა: ნუსადა დამივიწევებო (გრგ. ხანძთ. ლ 14)...

არაოდეს: არაოდეს უდებ ჭითო (გრგ. ხანძთ. ლ 29); არა- დესმე ადსაჭრელ იუშნენ (sic. წამ. გობრ. 397₂₅); არდაოდეს იავს იჯვა (ს-რპ. ზ-რზ. 403)...

ნუოდეს: ნუოდეს დამივიწევებ (ს-რპ. ზ-რზ. 457) და სხვა- დასხვა.

მაგალითების მოყვანა შეიძლებოდა უამრავად, მაგრამ საილუსტრაციოდ ესეც კმარა. აქ წარმოდგენილი ძეგლები ერთმანეთს უკერენ მხარს: უარყოფ. ნაცვ.-ზმნიზ. ხმარების წესი ერთმაგობას არ სცილდება. მათი გამოყენება ერთნაირია. ამ მხრით აღნიშნული ენის ფაქტის დადგენა ყველას შეუძლია. ამ მასალების მიხედვით ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. ამიტომ ბუნებრივი იქნება თუ დავასკვნით: ძველს ჭირთულ- ში თუ ერთ-ერთი ზემომოყვანილი უარყოფითი ნაცვალსა- ხელი ან ზმნისზეთა რომელსამე სინტაქსურ ორგანიზაციაში ამო- ჟყოფდა თავს, იქ მეორე უარყოფითი ნაწილაკი საჭირო არ იყო და იგი არც იხმარებოდა: გვერდი მუდამ ერთმაგი უარყოფა.

აქეს დაკისრებული, როგორც მაგ.: არარად (var. არად) და შთა (იუ ბოლნ 35₂₀), მაგრამ ასეთი რამ არც ისე ხშირად იხმარება ენაში. რასაკვირველია მისი უარყოფა გაგებაც შესაძლებელია [არად და კლდა (ძვ. სას. 3. 63₁₁) = არ. და კლდა] [არად და და კლდა]. ამათ შეიძლება ვერდარად-ც [ვერ- დარა = სცალდა (შუშ. 11₃₀)] ამოუყენოთ. რამდენადაც შენიშნული მაქვს, მიუდრი ფორმით (არად, ვერად) ეს უარყ. ნაწილაკები მე-IX-XI და შემდ. სას მუდანობით გვხვდება. აგრეთვე პაპირუს-ეტრუატის № 2123 ხელნაწერში ხში- რა მისი ტმობება.

¹ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობით უარყ. ზმნისშედა (ადგილისა).

გადავიდეთ ნათარგმნებზე. რომ ნათარგმნი ძეგლების გა-
მოყენება საჭიროა, ამაში არავინ გამოგვეკამათება, რაღაც
უძველესი დამწერლობისა და ენის ნიმუშები სწორედ ნათარგმნ
ძეგლებში მოგვეპოება. ჩვენც ვისარგებლეთ ასეთი ძეგლებით¹.
ამ მაგალითები:

არავინ: არავინ არს წმდა (№ 2123 ა 27v; ბ 131v;
გ 272v); არავინ მაქუს (№ 1142 60r); არავინ... აკურთხ. ს
(№ 2124, 71v); არავინ გაცთა განა შეეტანა მას (№ 95, 1265a);
(№ 2124, 71v); არავინ გაცთა განა შეეტანა მას (კიმენი 3424); არავინ ინოვა თჯი
არავინ მამათაგანი ხედვიდა მას (კიმენი 3424); არავინ ინოვა თჯი
მუნ (TP., III, 65₂₉₋₃₀); არავინ ინოვა მიახლებად (TP.,
IX, 68₂₀₋₁); არავინ დაშთა მათგანა (ცხ. გრგ. პართ. 9₂₂=
ქრონ. I, 24₁₉)...

ვერგინ: ვერგინ მოიტაცებს (№ 2124, 10r); ვერგინ ვაჟ
(№ 1142, რედv); ვერგინ შემძლებელ არან მოქცევად (№ 95,
984a); ვერგინ შემძლებელ არს (კიმენი 3017; TP. IX, 88₁₂);
თუადი იგი იაბინა. ვერგინად მოიკენა (თუალთავ 3828-9)...

ნუვინ: ნუვინ უარმეთვთ მე (№ 2123 ბ, 156r); ნუმცავინ
აგრძნობს და ნუცამცა ითვა იცის (№ 2124, 70v); ნუცავის
უთხრობ და ნუცა უტმშებ (№ 95, 1243b); ნუვინ უპრნ ესე (კი-
მენი 1732-3); ნუვინ ჰეგონებს (№ 1142, 50v)...

1) A. ხელნაწერები:

1. № 95 = პარხალის მრავალთავი
2. № 1142 = ათონური მრავალთავი
3. № 2123 ა, ბ, გ = პაპირუს-ეტრატის ხელნაწერი
4. № 2124 = ოე ოქროპირის ცხრბა
5. № 38 = დავითნი, დაც. უნივ. სიძველეთსაცავში. მაგალითები ამოწერი- | ლია 130 ფურც.
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> დაცულია ტფ. უნივ. მუზეუმში.
 (სამწუხაროდ ყველა მაგალითი
ამოწერილი არ დამირჩა). </div> <div style="width: 45%;"> დაცულია სარსტ.-სა-
ეთნ. საზ. მუზეუმში.
 ადგიშის ს.-დან ამ. </div> </div> |
|--|--|
6. ადგიშის სახარება: მათ. იო არქ. კავკ., ვაკ. XIV, მოსკვა 1916.
 7. ვანის სახ. = № 1392, ვანის სახარება, დაც. უნივ. მუზ.-ში.
 8. პარხალის სახარება = № 1535, დაც. უნივ. მუზ.-ში
 9. ჯულუკის სახარება = № 1660, დაც. საისტ.-საეთნოგრ. ბოგ. მაგ. ამ სახა-
საზ. მუზ.-ში.

არარამ: არარად მომიგო (№95, 1265b); არარად ა' ჭატ (№2124, 27r); ჩემთანა არარად შოვის მან თჯი (TP. VI, 333-4) არარად აქუნდა (კიმენი 4025); არარად არს (TP. IX, 5911, 12; ცხ. გრგ. პართ. 2424)²...

ვერარამ: ვერარად მიუგო (TP. IX, 5815).

ამათ შეიძლება ასეთი ფორმებიც დავუმატოთ:

არამ: არდარამ დაშთომილ არს (კიმენი 226); არამთა ნახა-
(№2123ა, 80v); არამ ზრუნვამ აქუნდა (№2124, 67a); არად
უ)მს ესე (ib. 59v)...

ვერამ: ვერას ავნებს (№2124, 145r); ხ' შევერას-უძ-
ლუბჟეს (ib. 106v).

ნერად: ნერად უნ ბბლან (№ 95, 204a); ნერას და-
ვის (№1142, 22r); მა-ნერად-ვართვ (№95, 1298b)...

არასადა: არასადა ესილვა (№95, 1267b; №1142, 23v);
არასადა კომიუნა (№2124, 9r); არასადა აღეღვის ცეცხლი (TP.

3. დამუშავება

1. E. წარმატებული გამოცემული ტექსტები: Тексты и раз. по арм.-
ეր. ჭრ., მ. II, III, VI, IX.

2. მუსლიმ ქადაგები. E. ჯარიბელის მიერ (Сбор. мат. Опис. М.
и ША. Кавк., в. XXXIV, სტ. 1888, თ. I, 1-72).

3. ტ. გრ. მართ.=ტრთა წ. კარილ სართულისა, გამოც. ლ. გე-
რეაქცია-მუსლ. მიერ, ტრ. 1922.

4. ქართ. ქრის. პეტრე, ალექს., ნოწ. I, კომიტ., ტ. I: Monum. Hagi-
ogr. Georgica, ვ. I, ლეიმენა, I. გამოც. მართ.-კომიტ. კარილის რედაქ-
ტორობით, ტრ. 1918 [კომიტეტის რამდენიმე თავით].

5. ქრის. I = თ. ერთგულის, ქრისტიანი I, ტრ. 1893.

6. ტ. სამ.=ტბეთის სამარქა, გამოც. ლ. ბენეშევის მიერ,
ც. 1911.

სახარების ზოგიერთი მატალითი შეტაცებულია კარილეთის ბერძნულ მე-VIII
—IX საუკ.-ის სახარების მიხედვით (დაცულია უნივ. მუნ.-ში: ამ სახარების ერთი
თავი—მარკონი—ტოტოტისურად გამოცემულია (Mat. по Аpx. Кавк., в. XI,
Москва 1907). იგვე მაგალითები შედარებულია სომხურს უძველეს 887 წლ. სა-
ხარებას, რომელიც გამოცემულია ლაზარეანთ ინსტიტუტის მიერ ფოტოტი-
პიურად.

2) არა-ვე-რად მათგანი დაუშთეს (№95, 1205b); არა-ვე-
რად ვყავთ (№2124, 16r); ვერ-ვე-რას იცნობდა მას (№95, 546b)
და სხვ. ისე უნდა გავიგოთ, როგორც აქ არის დაყოფილი.

VI, ლ_6); არავინად (= არსად) ეპოვა მათ შემწე (TP. IX, 1021); სართხესა ეყავილი არასადა მთავლდების (TP. III, ლ_10)...

ვერასადა: ვერსადა ვიკადრე (№95, 1225b); ვერსადა წარე-
მართოს (№1142, რბ1); ოთიქლსა ვერვინად (= ვერსადლან) ებე-
ბის გაცისა მთასლევა (თუალთად 4016)...

ნუსადა: ნუსადა დაგიბუშოს ნათელი (№95, 19b); ნუსადა
თქუან (TP. IX, კ_15)...

არაოდეს: არაოდეს გინილავ (№1142, მ8v); არაოდეს შე-
სრულ არნ (№2124, 159v); არაოდეს დაუტეო (კიმენი 87)...

არცაერთი: არცაერთისა ამათ განისა ბჭობად შესაწყნარეულ-
ას (№2124, 185r); არცა და ერთისა მათგანისა გან მოუძღურ-
და (№95, 1115b) და სხვა აუარებელი!..

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ნათარგმნისა
და ორიგინალურ ძეგლთა შორის უარყოფითი ნაცვ.-ზენისზ.
ხმარების მხრით სრული იდენტობაა. აქაც ყველგან ერთმაგი
უარყოფაა გამეფებული. მაშასადამე, ჩვენი დასკვნა ამ შე-
მოხვევაშიც ურყევი რჩება.

მაგრამ შეიძლება ვინმემ იკითხოს: ხომ არა გვაქვს აქ რომე-
ლიმე უცხო ენის გავლენაო? ასეთი კითხვა ბუნებრივია, რად-
განაც, როგორც არკვევენ¹, ჩვენს ლიტერატურას დასაბამილან
მე-X ს-მდე უმთავრესად ორი ენის გავლენა განუცდია: ერ-
თის მხრით სომხურისა და მეორეს მხრით ბერძნულის. ქრი-
სტიანობის გავრცელების შემდეგ ქართველები იძულებულნი
იყვნენ საღმრთო წიგნები ან პირველი ან მეორე ენიდან
ეთარგმნათ. აქ კი გავლენა მიუცილებელი იყო. ამიტომ ერთმა-
გი უარყოფის ხმარება ძველ ქართულზე ნათარგმნ ძეგლებში
შესაძლებელია უცხო ენის გავლენას მივაწეროთ. რაც შეეხება
ორიგინალურთ, აქაც გავლენაზე შეიძლებოდა გვეფიქრა, ვინა-
დან ყველა ზემოდასახელებულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლთა ავტორე-

¹⁾ მჩედველობაში მაქტეს პროფ. კორნ. კეკელიძის ქართული მწერლო-
ბის ისტორია, § 3. და 6. მარტინ ზოგიერთი გამოკვლევანი.

ბი სასულიერო პირებია და, როგორც ასეთებს, ერთ-ერთი ამ ენათაგანი შეიძლება სცოდნოდათ. მაგრამ ასეთი ლოლიკით შორს ვერ წავალთ. სულ სხვაგვარად არის საქმის ვითარება წარმოსადგენი: ორიგინალურ თხზულებებზე გავლენის შესახებ ფიქრი ზედმეტია. ნათარგმნზე კი გავლენა უნდა ვეძიოთ, მაგრამ ერთმაგი უარყოფისათვის კი არა, ირამედ ორმაგისათვის, რადგანაც ბერძნულ ენას, საიდანაც აუარებელი წიგნია ნათარგმნი, ორმაგი უარყოფა ახასიათებს. ამ მიზნისათვის საჭირო იყო სახარებათა შედარება¹. მართალია, შედარება ვიწრო მაშტაბით იქმნა წარმოებული, მაგრამ მას მაინც ოჩგვარი შედეგი მოჰყვა, ერთის მხრით გამოირკვა, თუ რამდენად ძლიერია საერთოდ გავლენა და. მეორე მხრით, თუ რომელ ენას უნდა მიეცეს გავლენის მხრივ უპირატესობა. თქმული, რასაკვირველია, ეხება ჩვენთვის საინტერესო უარყოფით ნაცვალსახ.-ზმნისზედას. ეს, ცხადია, ვერ გატა-სწყვეტს ისეთ დიდ პრობლემას, როგორიცაა სახარების თარგმნის საკითხი, მაგრამ საქმაო მასალას იძლევა ამა თუ იმ მიმართულების სასარგებლოდ.² აღმოჩნდა, რომ უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნისზ. ხმარებაში ადიშისა და ვანის სახარებას³ შორის

¹⁾ მეორედოდოგიურად ჩვენი შედარება სწორია იმდენად, რამდენადაც აღე-ცილის სამიერე ტრის უძველესი ძეგლები, მაგრამ მეორე მხრით ვერ არის სწორი, რადგან არ მოაფეხულება არც პირვანდელი და არც მეცნიერულად შესწავლილი რაოდენობით კონკრეტული ისე სამშური სახარება.

²⁾ ჩვენს მიწანს ამ შემთხვევაში სრულებით არ წარმოადგენს სახარების თარგმნის საკითხი, მაგრამ თუ გაკვრით მაინც ვეხებით, ეს იმიტომ, რომ წინამდებარე წერილის კონკრეტული გაშუქებისათვის მასალებით დამოკიდებული ვიყავით სახა-ტერმინაცია. ჩვენს განკარგულებაში მყოფ მასალებსაც არ ვათავსებთ, რადგან იგი მუტი-შეტაც დამძიმებდა ისედაც დამძიმებულ წერილს.

³⁾ განმარტივების (სიძვ. მუხ. № 1392) შესახებ იხ. პროფ. კორნ. გეგე-ლიან. Op. cit., გვ. 446, შეს. 2. რომ ეს სახარება ბერძნული დედნიდან მო-მდინარეობს, ამის ჰქონილებანელს ხდის მისი წინასიტყვაობა. გარდა ამისა ერთი საგრძლისმიტერო მინწერიც მოეპოება 66ა გვერდზე, რომლის პირველი სცენის სი-ტკას: არცა ართ- უ თა ცი სა თა * (ვარსკვლავი) აქვს და ეს * გამოტანილია იქვე კიდებული და აუზია: არცა ძემზ, ესწე სი ტ-ყ. სა მთა ბერ ძულ თ. სა რა რება თა არა ეწერა: არცა ძემზ, ესწე სი ტ-ყ. სა მთა ბერ ძულ თ.

არის თუ არა ბერძნულის გავლენა ორმაგი უარყოფის
მხრით ქართულში? იმგვარს სინტაქსურ კონსტრუქციაში, რო-
გორიც ზემოთ გვქონდა, მოკვებოვება ერთად-ერთი მაგალითი
ორმაგი უარყოფისა აღიშის სახარებაში: და არა უარა-
იყადრა გითხვად მისა (მ'რკზ. XII, 34: ტაბ. 92a²), რომელიც
ყველა დანარჩენ სახარებაში (ჯრუჭისა, პარხალისა, ტბეთისა)
უარყ. ნაცვალსახელით არის გაღმოცემული არდარავინ იყადრა
გითხვად მისა (ვან. 114a²). ბერძნულში კი ეს ადგილი ასე
იკითხება: აჯ იუნის იუქეთ ეთოლმა აუზი ეპერათ (კორიდეთის
ს-ხრა 109b²¹⁻²³ = ფოტოტ. გამოც. 110a²). ბერძნულზე ჩვენს
ყურადღებას იმიტომ ვაჩერებთ, რომ სომხურს, როგორც ეს
სახარებიდან ჩანს, ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებს და ამი-
ტომ ამ შემთხვევაში მის გავლენაზე ვერც ვიფიქრებთ. მარ-
თლაც ეს ადგილი სომხურში ასეა გაღმოცემული: **և ոչ ևս**
ոք իշխէր հարցանել ինչ ցնա ფոტოტօք. გამოც. 98v,
b19-20). მაშასაღამე, ჩვენი დასკვნა იქვს არ გამოიწვევს, თუ
ვიტყვით: აღიშის სახარებაში ორმაგი უარყოფის
ხმარება ბერძნული ენის გავლენით არის გამო-
წვეული. მაგრავ საჭიროდ მიგვაჩნია აქვე დავსძინოთ, რომ
ასეთი გავლენა მეტისმეტად სპორალიული ხასიათისაა, რადგან
როგორც დავინახეთ, რამოდენსამე უძველეს სახარებაში ამ
შემ-მოყვანილი ერთად ერთი მაგალითის მეტი არ მოგვეპოვება
გაშან, რადესაც ბერძნულში ორმაგი უარყოფის ხმარებას
ხშირად აქვს ადგილი, როგორც მაგ.: მრკზ. I, 44; XVI,
8; ლ'კა XXIII. მაგ და სხვ. ეს კი თავის მხრით იმის მაჩვე-
ნებელია უნდა იყოს, რომ ქართული ენის ბენებას ორმაგი
უარყოფა არ ახასიათებდა და ამიტომ მას ადგილი არ ჰქონდა
თვით ბერძნულისგან დამოკიდებულ სახარებაშიც კი! აღიშის
სახ-ის ერთად-ერთი ორმაგი უარყოფა, ცხადია, შემთხვევითი
ხასიათისაა, და ამიტომ ჩვენი დასკვნა აქაც უცვლელად რჩება¹:

1) რომ ქართ. სახარებაში ორმაგი უარყოფა არ იხმარება, ეს შეიძლება უინშემ სომხური ენის გავლენას მიაწეროს, საიდანაც შოგიერთების აშრით პირვე-

მაგრამ დროთა ვითარებაში მოხდა ენის ცულილება, რაც სხვა მოვლენებთან ერთად ჩვენს უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნისზ.-ცდა-ეტყო: შიცვალა მათი ფუნქცია წინადადებაში, თითქოს მათს პირველ შემადგენელ ნაწილაკს უარყოფითობის ძალა დაეკარგა და ენა იძულებული გახდა მეორე უარყოფითი ნაწილაკის ხმარებისათვის ძიებართა. მართლაც, თუ დღევანდელს ლიტერატურულ ძეგლებსა და უურნალ-გაზეთებს თვალს გადავავლებთ, საკმაოდ შეცვლილ სურათს წავაწყდებით; აი ფაქტიც:

არაფინ: ადარავინ არ ვიცით (ვაფა, 41810); არავის არ არჩევდა (ბნელო 5332); არავის... არ ესმის (გ. ერისთავი, 106); არავინ არ მივის (გლახ. ნაამბ. 9918); არავისი არ გვესმოდა (ალი 584); არავის არ უევარდა (ბაში აჩ. 1148-9); არავინ არ გაწვადებთ (კლდიაშ. II, 2861); არავინ არ მომიკლავს (დ. მეგრ. 413)...

ვერაფინ: ვერავის ვერ გაეგდ (ვაფა, 3925); ვერავინ ვერ ითამაშა (ბნელო 313); ვერავინ ვერ დამახევინებს (კლდ. II, 2826)...

არაფერი: ადარაფერი... არ მოიჩიებოდა (ყაზბეგი 5474-5); არაფერი საშიშო არ იყო (შ. არაგვ., 257-8); არაფერი... არა აქვთ (ირ. ევდოშ. 2681); არაფერს არა ზოგავს (ეკ. გაბაშვ., 247); არაფერი... არა ჭირნდა (ბარნოვი, 12322); არაფერი (= აფერი) არ მწევნია (ეგ. ნინოშვ. II, 1745)...

ვერაფერი: ვერაფერი ვერ გაეგდ (ან. ერისთ.-ხოშტ. II, 27527); ვერა ქრისტიანი ვერ მოხვდებოდა (ია-ეკალაძე, 3616-7); ვერაფერი ვერ მოგიტანს (გლახ. ნაამბ. 4514-5); ვერაფერს ვერ ეუბნებოდა (დ. მეგრ. 3318)...

ლი სახარება ითარგმნა. თუნდაც რომ დაუშვათ ასეთი აზრი, მაშინ ჩვენთვის გაუგებარი იქნება, რატომ ერთხელ მაინც არ არის ორმაგი უარყოფა აშკარად ბერძნულიდან ნათარგმნ ძეგლებში. თუ გინდ იმავე გიორგი მთაწმინდისეულ რედაქციის სახარებაში, როგორიცაა მაგალითად, ვანის სახარება? ცხადია, აქ სომხური ენა არაფერ შუაშია.

ნურაფერი: ნურაფერს ნუ შეამთხვევ (კლდ. II, 636-5)...

არავითარი: არავითარი მამული არ არგუნა (ყაზბ. 44-5);

არავითარი შველა არ დაჭვირდება (შ. არაგვ. 1616); აღარავითარი... მოწმობა აღარ გადათდა (გ. წერეთ. 144-2); არავითარი დაბრე-
დება აქ არ იქც (ლალიონი 14910-11)...

ვერავითარი: ვერავითარი გავლენა ვერ მთასდინეს (ალი
2823-4); ვერავითარი სავანე ვერ ეშოგნა (ბარნ. 10914)...

არასოდეს: არასოდეს აღარ გამეორდება, (ირ. ევდოშვ. 4329);
არასოდეს არ რჩებან (ეკ. გაბაშვ. 828); არასოდეს არ უფლება
(დ. მევრ. 2211)...

ვერასოდეს: ვერასოდეს აწი ვერარ დაფინახო (კლდ. I, 1418-9);
ვერასოდეს ვერ მთასწრებდა (გ. წერეთ. 65)...

არსად: არსად არა უფლებილებარ (ბნელო 8339); არსადამ ავი-
რა ისმოდა რა (გლ. ნაამბ. 9120-1); არსად არ დაიღება (ირ.
ევდოშ. 25529); არსად ფეხი არ გადუდგამს (კლდიაშ. II, 5616),
არსა აღარ იქც (ეგ. ნინოშვ. II. 20227)...

ვერსად: ვერსად ვერა ნახეს (ალი 1922); ვერსად ვერ ჩავი-
რე (კლას. ნაამბ. 13313); ვერსად ვერ გაშოგე (კლდ. II, 29815)...

არც ერთს: არც ე-თა ხმა აღარ ამოუდია (ყაზბ. 47711-12);
არც ერთს... არ ერთს (კატ., 3706-5); არც ერთი აღდგომა, არც
ერთი ბეჭინური ჩავე არ ახსოვდა (ია ეკალაძე 41910-11); რც
ერთი არ დაუაპრესო (ბაშიაშ. 18617-18) ...

ვერც ერთი: ვერც ერთ სახლის ვერ გაუბენდა (ეპ. გა-
ბაშვ. 197-8); ვერც ერთი მათგანი ვერ განხორციელდებოდა (ბარნ.
11721); ვერც ერთი, ვერც მერო ვერ ბეჭავდა (გ. წერეთ. 398-9);
ვერც ერთი ვერ იწინდა (ეპ. ნინოშვ. II, 16226-7)...

ნურს მცენს ნუ დამართვა, ნურას დღეში ნუ გარეულა ის
დღე! (გ. ერისთ. 80)¹... კრარა!

1) საილუსტრაციო გამოყენებულია თითქმის ყველა კუთხის წარმომადგე-
ნელი მწერალი. ლექსებით განვებდ არ ვისარგებლე, რადგან ხშირად ლექსითწყობის
გამო ენის ბუნებრივობა იჩქმალება.

ვარ. თოფურია

აი, უკელა ამ მაგალითების მიხედვით ნათელია, თუ რა
ცვლილება განუცდა ენას: ძველში ერთმაგი, ახალში ორმა-
გი, მნიშვნელობა კი ერთნაირი! ორივე შემთხვევა (არავინ და
არავინ არ) უარყოფით მიმართებას ამყარებს ქვემდებარება და
შემასმენელ, შორის. ისინი ერთ-ურთის სინონიმებია. სხვანაი-
რად მათი გავება არ შეიძლება, — ასეთია ენის ფაქტი¹. გან-

მწერლები:

1. ვაუა = ვაუა-ფშაველა, თხზულებანი, ტფ. 1899 (წ.-ჭ. სახ. გამოც).
2. ყაზბ. = ა. ყაზბეგი, ტფ. 1904 (სრული კრებული).
3. ბნელო = ნ. ბელანია, ბნელო, ტფ. 1920.
4. გ. ერისთავი = ოჩეული თხზულებანი.
5. გლახ. ნამბ = ილია ჭავჭავაძე, გლახის ნამბობი, ტფ. 1907.
6. ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ლექსები, ნაწ. I, ტფ. 1881].
7. ბარნ. = ვასილ ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. I, ტფ. 1920.
8. შ. არაგვ. = შიო არაგვისპირელი, საშინელება („გრდემლი“, I წიგნი).
9. ირ. ევდომ. = იროდიონ ევდომვილი, ორი ობოლი („ალიონი“-ს კრებუ-
ლი, თბ. 1911).
10. ალი = ნიკო ლომოური, ალი, თბ. 1903.
11. ეკ. გაბაშვ. = თხზულებანი ეკ. გაბაშვილისა, ტფ. 1910.
12. იდ ეკალაძე, თხზულებანი, ტფ. 1903.
13. ან. ერისთ.-ხოშტ. 11 = ანასტასია ერისთავ - ხოშტარიასი, ტ.

II, გორი 1913.

14. ბაში-აჩ. = აკაკი, ბაში-აჩუკი, უბის წიგნი № 1, ქუთ. 1900.
15. გ. წერეთ. = გიორგი წერეთელი, რუხი მცელი.
16. კლდიაშ. = დავ. კლდიაშვილი, მოთხრობები, ტ. I. II, ტფ. 1920.
17. დ. მეგრ. = დურუ. მეგრელი, მოთხრობები, ტფ. 1910.
18. ეგ. ნინოშ. = ეგნატე ნინოშვილი, თხზულებანი, ტ. II, ტფ. 1920.
19. ლალიონი, მოთხრობები, ტფ. 1920 და სხ.

1) ბ. თედო სახოკია ს ეს მოვლენა რატომლაც სხვაგვარად ესმის, იგი
ამბობს: „რუსულს ენაში ორი უკუთქმა ერთათ უნდა მიიშველიო, რომ მსმენელს
წათქმა გააგებინო... რუსულ წინადადებას პირშინდათ ვთარგმნით და ვამბობთ
ხალმე „არაფერი არ მინდა“... ამით უკუთქმის, უარყოფის მაგიერ წათქმა, და-
ხოლმე „არაფერი გამოვდის“... (ქართული ენა: „სახალხო გაზ.“ 1911, № 348); ამავე
დასტურება გამოვდის... კართული ენა: „სახალხო გაზ.“ 1988, № 152).
აზრს გამოთქვამს პ. კვიცარიძე. (ქართული სწორმეტყველება, თბ. 1888, გვ. 152).
„კართულში „ორი უკუთქმა“ „წათქმა“—ს რომ არ იძლევა, ამაში ეჭვი არავის შე-
კართულში „ორი უკუთქმა“, მაგრამ გაორკეცებული. ანალოგიური მოვლენაა იმავე
უფა. აქაც იგივე „უკუთქმა“, მაგრამ გაორკეცებული. ასე ესმის იგი M. Brossetსაც: Deux négations nient:
რუსულში გაბატონებული. ასე ესმის იგი M. Brossetსაც: Deux négations nient:
რომე არა-ვინ არ ჩავარდეს, და არა-ვინ დაშავდეს pour que
personne ne tombe dedans et ne se blesse, Code III, 168; cf. ib. VII, 49
90... (Éléments de la langue géorgienne, Paris, p. 211).

ორმაგი უარყოფა ქართულში.

სხვავება მათს შორის ისტორიულია. ორმაგი უარყოფა წაროულ
შივავება მათს შორის ისტორიულია, მას შემთხვევითობაზე ლაპარაკი არც კი
ში ხშირი მოვლენაა, მას შემთხვევითობაზე ლაპარაკი არც კი
შეიძლება; იგი პარალელურად იხმარება ერთმაგ უარყოფასთან.
შეიძლება; იგი პარალელურად იხმარება ერთმაგ უარყოფასთან.
არც რომლისამე კუთხის თუ ინდივიდის ენის სკეციფიკური და-
გახასიათებელია. მას ყველა - კუთხის წარმომადგენელი მწერალი
გიგართავს: ზოგი ხშირად, ზოგი კი ნაკლებ; ისე რომ პროცენ-
ტულად (თუ სტატისტიკასაც მოვიშველიებთ) პარალელიზმი
თუ არ აღმოჩნდება, თვალსაჩინო სხვაობასაც აღვილი არ ექ-
ნება. მხედველობაში მისაღებია აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ
აღლევანდელი მწერლობისა და უურნალისტიკის ენით თუ ვი-
ხელმძღვანელებთ, თვალწინ იშლება ორმაგი უარყოფის გა-
მარჯვების პერსპექტივა: ერთმაგი უარყოფა თავის შერყეულ
პოზიციას მაღვე დაუთმობს ორმაგს. ამის საბუთი თვით ენის
პროცენტუალობაშია: მე-۵۰—۶۰ წლებში ორმაგი უარყოფის
პროცენტუალობაშია: მე-۵۰—۶۰ წლებში ორმაგი უარყოფის

ხმარების იშვიათობა დღეს სიხშირედ ქცეულა...
გაგრამ აქვე კითხვები იბადება ორმაგი უარყოფის გენ-
ზისის გასარკვევად: რა და რა ფაქტორების ზეგავლენით შეიძლე-
ბოდა ორმაგი უარყოფის წარმოშობა? ხომ არა გვაქვს აქ რო-
მელიმე ვეზობელი ენის გავლენა? თუ არ აჩის, და ქართულს
ნიადაგზეა აღმოცენებული — რა საბუთები გვაქვს მის დასადა-
სტურებლად?

ჩუსულის გავლენა განე ყდა. მაგრამ, საბედნიეროდ, აქ და-
უჯახა თრი სრულებით სხვადასხვა ბუნებისა და კონსტრუქციის
ენა, და მიუხედავად ქართ. ლიტერატურაში რუსული ენის გა-
ვლენის მრავალრიცხვან და მტკიცედ დამცველთა, ქართუ-
ლი ენა მაინც ვერ შეიქმნა ძლიერი გავლენის ობექტი. მარ-
თლია, მორგოლოგია და ნაწილობრივ სინტაქსი გავლენის
დაზუ გადაურჩნენ, მაგრამ ლექსიკა კი ამ მხრით მეტის-მე-
ტად აჭრელდა. მათ სრული მოქალაქობრივი უფლება მოიპო-
ვეს არა მარტო საშუალო დონის მოქალაქეთა ენაში, არამედ
თვით ხალხში, მივარდნილ კუთხეშიაც კა. ზოგიერთი მათგა-
ნის ქართულ კონსონანტებთან მეტისაციისა გამო ზოგჯერ
ეჭვიც კი არ შეგეპარება მათს აბორიგენობაზე. რუსული
ლექსიკის კილოებში გაბატუნება ქალაქთან მჭიდრო ეკონო-
მიური კავშირით აიხსნება¹...

ჩვენი ზემოდასახელებული მწერლები რუსულ ენაზე
არიან აღზრდილნი, და მათ იგი კარგათაც იციან. ამ ენას
კი ორმაგი უარყოფა ახასიათებს, ამიტომ ახალ ქართულში
ხმარებული ორმაგი უარყოფა რუსული ენის უშუალო გა-
ვლენით შეიძოებოდა აგვეხსნა. და მართლაც, ამის დამადასტუ-
რებელ ფაქტებს თვით თარგმანები იძლევა², როგორც მაგ.:
„ბს კერზე“-დან: შენზე ნაკლები არავინ არ არის (1510-6
—Никто тебя здѣсь не ху же, 18413 ქვ.); არაფერი არა

1) ამაზე სხვა დროს. ისე კი იხ. პროფ. კორნ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, Op. cit., მე-
ცუთე პერიოდი, გვ. 64.

2) ამ მიზნით განხილული მაქვს შემდეგი წიგნები: მ. გორგის „На днѣ“
(Пьесы, т. VI, СПб. 1903), ქართ. „ბსკერზე“, თარგმ. ბეგლარასი, თფ. 1907;
ლ. ტოლსტოის „Воскресенье“, — „აღდგომა“, თარგმ. პ. კალანდისა,
ტფ. 1911; ა. პუშკინის „Полтава“ (СПб. 1912), — „მაზეპა“, ქუთ 1894;
ლერმონტოვის „Мцыри“ — „მწირი“, თარგ. გრ. აბაშიძისა, ქუთ. 1892;
ა. გრიბოედოვის „Горе отъ ума“, (СПб 1873), — „ვაი ჭკუისაგან“, თარგმ.
განდეგილისა, ტფ. 1904; „Демонъ“, — „დემონი“, თარგმანი მამია გური-
ელისა.

საერთოდ ლექსიდ თარგმნილები ნაკლებ მასალას იძლევა გავლენის და-
სადგენად.

მს-ერს, არავერდა არ მინდა (21₂₀₋₂₁=ничего не желаю, ничего не хочу, 193₂₋₃); არასთდეს არ მევარებიხარ... არასთდეს არ მომწონდი (39₉ ქვ.=Никогда не лежало у меня сердце къ тебѣ... никогда ты не нравилась мнѣ, 222₄₋₅); ვერა-ფერი ვერ გამიგა (43₁₆=Ничего не понятно, 227₇); არსად არ არისთ (55₂₀=нигдѣ нѣтъ, 246₆); ვერ სად ვერ წ.ხვალ (73₁₈=никуда не уѣдешь, 274₉ ქვ.)...

„ოღგომა“-დან: არავის დაცინვის ნებას არ მივცემო (36_{1-37_1}=смѣяться никому не позволю, 33₁₄ ქვ.); არა-ფრის გადაწევები: არ მემიძლან (20₇₋₈=не могу ничего предпринять, 194 ქვ.); არასთდეს არ გაეგონა (22₉ ქვ.=никогда не зналъ, 21₉ ქვ.); არავერდა არა სთქვა (86₁₃=ничего не сказала, 80₉ ქვ.) ..

„მაჲ ე ვ ა“-დან: ადარავერს ადარა ვნაღვლობ (24₆=Но ни о чемъ я не жалѣю, 26₆ ქვ.) და სხვ. მრავ.

საკითხი თითქოს გადაწყვეტილია, რუსული ენის გავლენა თარგმანში გამოაშკარავდა. შეიძლება მისი განხოგადება, ე. ა. ლიტერატურულ ენაში გადატანა. მაგრამ ეს ერთის შეხედვით! ენის ფაქტი კი სულ სხვას ლალიდებს. რუსული ენის გავლენაშე შესძლებლობის დაშვებას ნიადაგი გამოეცლება, თუ წინდაწინ გათვალისწინებული იქნება ორი მოვლენა: ერთი-როგორაა საჭირო კალოებში და მეორე—საშუალი ქართული როგორ იყენებს მათ? ამ საკითხებს გვერდს ვერ აუხვევთ, რადგან პირველი აზალი ქართულის დაუშრეტელი წყარო და საძირკველია, ხოლო მეორე ქართული ენის განვითარების წინა საფეხური. კილოებში კი ორმაგ უარყოფას აღვილი აქვს. „კილოებში“-მეთქი, იმიტომ რომ თითქმის ყველა კილო გამოუკლებლივ იდენტობას იჩენს. ამას ცხადჰუფენ მაგალითებიც. დავიწყოთ აღმოსავლეთით:

კევსურული: კმას აღარავის აღარ სცემს (ლექსიდან); არცვისად არ გაუბებიებავ; არვის არ ეუბების; პეპსერთ არასად

კვლ არ მაუყადება; გერცათ ვერ მაუშედით; არც ერთ ტესა არ
მახველიდას¹...

მოპევური: არაფერი არ მინდა; არაფერი არ უთხრა; არა-
ფერი არ გაეგა; ვერთვრით ვერ გაეტესა; ვერთვრით ვერ შერიგე-
ბულან²...

შიგნიკახური: არაფერი არა ქონდა რა; არაფრთათ არ
მადებენ; არსად არა მაქ სახსარი; გერც ერთი პატი ვერ გამონა-
ხავთ²...

თშივური: არავის კი არ უთხრა (921-22); ვერგინ ვერ გა-
მაიცნო (3718); არაფერი არ უთქვამს (1120); ვერაფერი ვერ ვი-
ცი (2113); ხუდარაფერს ხუ გაჭირავთო (615); ვერსად ვერ იმო-
წეს (4127-8)³.

მთიულური: არავის არ უშობს; ვერგინ ვერ გაქმდებს;
ვერთავისთან ვერ ვამიტედით; ვერგინ ვერ მემუადა; არაფერი ჯამაგრ-
იო არა აქვს; არაფერი არ გვინახავო; არაფერის არას აკეთებს; იმა-
თათვით არაფერი სასარგებლო არა იყო რა; ვერაფერი ვერ შაარტებს;
ვერაფერი ვერ უპასუხს; ვერაფერი ვერა ვიცით; აღარც ერთს პერზე
აღარ ადგება...

ფერედნული: ხადათს მოგომეულ, არც კი აღარა გნა-
ხეთ იმასუე...; ...ბუბუშით, და თქენ მამულებჩი არც როს
აღარ მოვალთო...; თუ არც ერთს არ იქთ, ეჭაზა (=ნება) მოგე-
ცით (=მოგვეცით)... ვერგინ ვერ გაიარისე იქებჩი...

გარეკახური: არავინ არ იყო; არავინ ხმა არ გამცემო;
აღარავინ არ არის; ვერავინ ვერ აგიშვანსო; ვერავინ ვერ ნახა, არა-
ფერი არ მარგო; არაფერი არ ვიციო; აღარაფერს არ მარგებდა;
ვერაფერი ვერა დაგვიჭირეს რა; ვეღარაფერიც ვერ უჟეს რა; არ-

1) მაგალითები ამოლებულია პროფ. აკ. შანიძის მიერ გადმოცემული
ხევსურული მასალებიდან.

2) ამოლებულია სოლ, იორდანაშვილის მიერ აღგილობრივ ჩაწე-
რილი ტექსტებიდან.

3) თელო რაზიკაშვილი, ფშაველი შეკრებილი წლაპრები. ოსაკვირველია
როგორც არა ლინგვისტური მიზნით ჩაწერილი, სავსებით სანდონი ვერ არიან.

მათ არ არი; ვერსად ვერ წავალო; ვერა ბზით ვერ წაქციეს;
კრი ერთმა ვერ მეერთა¹...

არავინ კი არ ეპატივება (115-6); ვერავინ ვერ იძოვნოსთ
(1520); არაფერი არ ებადათ (98); არსად არ არის (712)²...

კი ხიყური (ვაკირიდან): ნურავის ნუ აპატივებ (7426);
არაუკა არ არისთ (7824); არაფერი სხვა არ მინდა (7423); არა-
უკა შიშა არ მოელოდა (6617-18); ვერც ერთი... ვერ წაუკათ
(8411); ნურც ერთს ნუ გადააგდებ (8713)³...

ინგილოური: არამფერიც არ გაქ (18217); არამფერ
არ ჰეთხნა (19819); არამფერს არ ებინებოდა (20428); ვერამფერ-
სებ ვეღარ დამაკლების (20518; 20713-14); არსად ნადირ არ დახ
ტომა (2006); ადარც ერთ ბაზი ადარ დარჩომი (1875)⁴...

ჯავახური: არსად არა მქონდა ბედი⁵...

გომარული: არაფერი არ ინდომა; არაფერი არ ვიცი;
არად არ უნდა წავიდე; ვერსაიდან ვერ უწყვეს⁶...

კირთლური: არავინაც არ მიშლისთ; არავის არ ვაწესები;
არასფერს არ მავცემ; არაფერი არა რჩება; არაფერი არა გამაჩნია;
არაური არა აქ; არაფერს არ მოგცემდა⁷...

არავინ არ იქო (1526-7); არავის არა ჰქონდეს (2813); არა-
უამ არ ეცვასთ (ib15); ვერავინ ვერ შეიტეო (37); ვერავინ ვერ
გამგო (224); არაფერი არ ებადა (1310); არაფერზედ არ გავუიდი
(2917); არსად არა უთვიდა (3019)⁸...

გადავიდეთ დასავლურ კილოებზე:

ახერხეული (იმერხევილან): არავინ არ გადამარჩენს
(47, ს. 136); არავისაც არ ვაწესინე (50, ს. 20); არავის არ

¹ მაგალითები გადმომცა ბერ. ჩიქობავამ.

² ბალ. ხლაპ. კახეთში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ. 1909.

³ რედა საქართველო, ტ. IV, ტფ. 1914-15, განკ. IV.

⁴ ვ. ჭარაშვილი, საინგილო: ძველი საქართ., ტ. II, ტფრ. 1911—1913,
გვ. 17.

⁵ საქართველო ჩემ მიერ ადვილობრივ.

⁶ ბალ. ხლაპ. კართლში შეკრებ. თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ. 1909.

კლავ არისტულ პირთ, რომელთაც ჩემთვის ამ გამად მიუწვდომელი კი-
ლოფტას მისაღები გადომისეს, უღრმეს მაღლობას ვუცხადებ.

ქართ. საქართველო. საზოგად. წელიწდებული.

შეგებრაფები (53, სვ. II 8); ვეღარავის ვეღარ ვენდევ (50, სვ. III); არაფერაც არ შინდოდეს (50, სვ. I 14); ხებერი არაფერი არ არა (6324); არა სეჩია არ ამდგარა (6326); არა აქვან არა ხებერი (6317); ვეღარ შევალ ვერა სახში (47, სვ. I 32); ვერსადაც რომ ვერ და ვდეჭა (50, სვ. I 24)¹...

გურული: არავინ არ გამევიდა (467); არავინ არ წახვიდეს (5317); არაფერს არ დაპარაკობდა (5016-17); არსად არა სჩანდა (5527)²...

იმერული (სოფ. წევი): არავინ არ მიუხვევდა (3119-20); ვერავინ ვერ იტევისო (4022); არაფერი ღონე არ იყო (3124); ვერაფერი ვეღარ მოვახერხეთ (1127); არცერთი არ ინდომო (517-18); არასოდეს არ გადალატო³...

„ხალხ. ზღაპ“.: ვერავითარი ღონე... ვეღარ გამოგლენდა (2213-14); არავითარ შემთხვევაში არ უნდოდა (308-7)⁴...

მაშასალამე, ორმაგი უარყოფა მარტო ლიტერატურული ენის კუთვნილება კი არ ყოფილი, არამედ მას მეტ-ნაკლებობით კილოებიც მიმართავენ. ახლა კი ნათელი უნდა იყოს, თუ რატომ გახშირდა ორმაგი უარყოფის ხმარება სალიტერატურო ენაში რუსული ენის საქართველოში დამკვიდრებისთანავე. ახალს ქართულს საფუძვლად კილოები დაედვა, კილოებში კი ორმაგ უარყოფას იღილი ჰქონდა; იგი კილოების სხვა დამახასიათებელ მორფოლოგიურ-სინტაქსურ ელემენტებთან ერთად სამწერლო ენაში გადმოვიდა და სათანადო იღილიც დაისაკუთრა. ამგვარად, ცხადია, ამ ორი მოვლენის: ერთის მხრით რუსულის, ოთვორც პოლიტიკური განატონებული ენის, დამკვიდრებისა, და მეორეს მხრით თითქოს ვარ-

¹⁾ Н. Я. Марръ, Дневн. поездки въ Шавш. и Клардж.: Тек. и раз., кн. VII, СПб. 1911.

²⁾ ქ. კალანდაძის მიერ გურიაში შეკრებილი: ძველი საქართ., ტ. IV, ტფ. 1914-15, განყ. IV.

³⁾ სევ, გაჩეჩილაძის მიერ სოფ. წევაში შეკრებილი: ძვ. საქ., ტ. IV, განყ. IV, იხ. აგრეთვე ტ. I, ტფ. 1909, განყ. IV.

⁴⁾ „ხალხ. ზღაპ.“ ს. მერკვილაძის მიერ შედგენილი, ქუთ. 1903.

რე ჩასულის დამახასიათებელი სინტიქსური ფორმის (ორმა-
გი უარყოფის) ქართულს სამწერლობო ენაში გამატონებისა და
ხველების ქრისტიანობის შეხვედრა შემთხვევითია და მეტი
ასაკისა.

რაც შეეხება მეორე მოვლენას, ორმლის მიხედვითაც
ჩასული ენის გავლენის შესაძლებლობის დაშვებაზე ხელი
უდა ავიღოთ, გახლავთ საშუალი ქართული. ეს ენაც, მარ-
თლაც შედარებით ნაკლებ, მაგრამ მაინც, ხმარობს ორმაგ
უარყოფას. მისი გამოყენების რაოდენობითი მეტ-ნაკლებობა
დამოკიდებულია ღრუისა და მწერლისაგან: რამდენადაც ძვე-
ლია ძეგლი და მწერალი ტრადიციული სალიტერატურო ენის
ჰარარებელი, იმდენად ნაკლებია ორმაგი უარყოფის ხმარება.
რაც ენას არქაული ფორმები ეცლება და იქლინთება ახლით,
ა. ა. კილოებით მდიდრდება, მით მატულობს ორმაგი
უარყოფის რიცხვი სამწერლობო ენაში: ამას მწერალიც
ჰუთა უწყობს: თუ იგი თავის შემონაქმედებს ხალხური ენის
პრიმერებში გაატარებს, მით ორმაგი უარყოფა ხშირი იქნება
მას ენაში. საბუთი — ძეგლებშია. „სიბრძნე-სიცრუე“-ში¹ იგი
ამინად გვევლინება: არც ერთი ზურგზე არ დაეცა (1535-4); არც
უამ ფული არ წამოიდო (123 ქვ.); გერც ერთმა გერა გაიგეს რა
(358-7, 11-12); არას ადგიჯს არ მანახავსთ (1843-4); ვერა მკურ-
ნისა ვერ არგო (1263); გერა აქიმმან გერ უწამდათ (13114)...
მაგრავ „ვისრამიან“-ში² შედარებით ნაკლები გვხვდება, მაგ.:
ალექსა აღარათა ღონითა არ შეიფარეთა (3121); არსად გრძელად
ა ასაკებს (9611); არსად არ დაგაგდებ (4057) და სხვ. ხოლო
„ამინან-დარეჯანიან“-ში,³ მიუხედავად უარყ. ნაცვ.-ზენიზ.
უამაგადების სხვადასხვა კომბინაციებში ხმარებისა, ორმაგი

¹ ამინა-ცელჩან თრ ბელიანისა, ...გამართული მთვარელი შვი-
ლის პეტ. ტფ. 1903.

² ა რედაქტორობით ილ. ჭავჭავაძის, ალ. სარაჯიშვილის და
ალ. დავითაშვილის, ტფ. 1884.

³ ა ჭიმიშვილის გამოცემა, ტფ. 1896.

უარყოფის რამოდენიმე შემთხვევადა გვაქვს: ნურცა დიდთა და ნურცა მტკიცეთაგან ნუ იხსენების ამბრი (5611-12); არვინ არას მაჟ-ნების (757); ვერას ღონით ვერ გამოიჭვანს (11125) და სხვ. „ვეფხის-ტყაოსანი“-ს¹ ავტორი ორმაგი უარყოფის ხმარებაში სიძუნწეს არ იჩენს. შეიძლება ეს, გარდა ჩვენ მიერ ქვემოაღნის ნული მიზეზებისა, ლექსთაწყობითაც იყოს გამოწვეული: ჩემსა ნუვინ ნუ დამალავს (224 = 474); აწვეცა დაგვარც, ვერა ჭიათ, ვერა ჭიათ ვერ შეგებარებით (463 = 713); კაცი არსად არ ენახა (1513 = 1753) და სხვ. მრავ². რუსთველის წინამორბედი მწერლები შავთველი და ჩახრუხაძე კი მას თითო-თითოჯერ ხმარობენ³.

უველა ეს ზემოხსენებული ძეგლები, როგორც ვიცით, მე-XVII ს-კ-ნისა და უფრო გვიანდელი დროის ხელნაწერებითაა ჩვენამდე მოღწეული. ორიგინალი რასაკვირველია არ შენახულა. არსებული ხელნაწერები კი ვინ იცის, თუ მერამდენე პირია ავტოგრაფისა. ამიტომ ადვილი საფიქრებელია დავუშვათ, რომ გადამწერთ თავიანთი წვლილის შეტანა შეეძლო, ამაში მათ არაფერი აბრკოლებდა, მით უმეტეს ეს ძეგლები არ არიან სასულიერო ხასიათის ნაწარმოები⁴. რომ გა-

¹⁾ ი. ა ბ უ ლ ა ძ ი ს რედაქტორობით, მე-22 გამოც., თფ. 1914—სარგის კაკაბაძის რედაქტ., ტფ.

²⁾ „ვეფხის-ტყაოსნის“ კომენტატორსა და გამომცემელს ბ. იუსტ. ა ბ ულ ა ძ ე ს ეს ადგილები ამოკრებული ქვენია და სათანადო განმარტებასაც იძლევა. მისი ინტერპრეტაცია, თუმცა ნაწილობრივი, მაგრამ უსათუოდ სწორი, ჩვენთვის მისაღებია („ვეფხის-ტყაოს.“, გვ. 232=„ვეფხ.-ტყ.“ ლექსიკონი: ძვ. საქ., ტ. I, გვ. 192, განკ. II=მე-XII საუკ. ქართ. საერთო მწერლ. და „ვეფხ.-ტყ.“, ტფ. 1922, გვ. 156).

³⁾ H. Marr ზ., Dr.-gruz. იდოპისი: T. P., IV, „აბდულმესია“ 53,3 და „თამარიანი“ VIII, 14.

⁴⁾ სასულიერო ხასიათის თხზულებანი მე-XII ს-მდი რომ იმდენ გადაკეთება-შესწორებებს არ განიცდიდენ, როგორც საერთო მხატვრული ნაწარმოებნი, ამას ასე თუ ისე ცხადპყოფს ერთი ცნობა, რომლის მიხვდვით: წმიდათა თქმულსა და მართლ-მადიდებელთა მამათა აღწერილსა ვერვინ იკადრებს შენებად, ვითარცა წმ. სახარებასა და ებისტოლეთა პავლე მოციქულისათა, რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწერილ იყოს, ბერძენთა და მართლ-მადიდებელთაგანი ვერვინ შეეხების... (ქრონ. I, გვ. 217).

დამწერთ საკმაო ოიცხვი ნეოლითიზმებისა აქვთ შეტანილი ან თუ იმ ძეგლში, ეს საერთოდ ცნობილია, და ამას გარდა არს ეტეუარ საბჭოს თვით „ვეფხის-ტყაოსნი“ს ინტერპოლი-აკუფი იძლევა. ეს კი კითხვას ჰქონდებს: აღნუსხულ თხზულე-ბეჭი ორმაგი უარყოფის ხმარება გვიანდელი, ე. ი. გადაწე-რის დროინდელი (მე-XVII ს-ნის) და გადამწერთა მიერ კე-თოლშენაძენია, თუ ადრინდელი, თვით ავტორთა მიერ ჩარ-ცელი მოვლენაა? კითხვაზე გადაჭრილი პასუხის გაცემა ძნე-ლია. მაგრამ ორმაგი უარყოფა თვით ავტორთაც შე-დგლო ეხმარა, ამის დამადასტურებელი ფაქტი ბევრია. ყველა ამ ლიტერატურული განძის თარიღი მე-XII და შემდეგ საუკ.-ს მი-მართნება. ამ დოკს კი ორმაგი უარყოფა იხმარებოდა არა მარტო ხალხში, არამედ თვით სამწერლობო ენაშიც. თქმულის დასაყრდენს 1074 წელს ათანა გადაწერილ ხელნაწერში (უნივ. მუზ. № 558)¹ ვპოულობთ, საღაც „ითანე და ეფთვ-შეს ცხორება“-ში ორმაგი უარყოფის ოთხი მაგალითი გვხვდე-ბა. — ესენი არიან: რომელ არარა პეთილა არა მოგაკლას ღმერთ-ში (2327-28 = კელ. 49); ვერვინ ვერ მიუსწრის ცისკრის ღოცვას (3515-16 = კ. 68); რომელ ვერარა მთ ვერ დაარწმუნა (5214 = კ. 98); რა არცამცა ერთი ქართველი არა იპოების (6110-11 = კ. 115).

აქ შემთხვევითობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მე-XI ს-ს ძველში გარკვევით იხმარება ორმაგი უარყოფა. მაშასაღამე, მისი დასაბამი მე-XI საუკუნიდან უნდა დავიწყოთ². ამ დრო-იდან მოყოლებულ ძეგლებში ორმაგი უარყოფა არა იშვიათი იშპარება, მაგ.: არა კსენიუს იუთ არცა დამტკიცებულად და არცა

¹⁾ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით, თბ. 1901 წ.

²⁾ თუ ერთს წინადადებაში ორი სხვადასხვა უარყოფ. ნაცვალსახელის ამარცებას ორმაგი უარყოფის ფუნქციას მივაწერთ, მაშინ ჩვენი თარიღი ერთი სა-კულტურული ცენტრია, რადგანაც მეათე საუკ. ხელთნაწერში, შატბერდის კრებულ-ში (დე 1141) ასეთი მაგალითი გვხვდება:... და სხუა არა არავის ჰრთავს თერთი სიგლანა კისა ჩემისა (გვ. 574, სვ. II₂₂₋₄). საერთოდ უნდა-კულტურა, რომ ჩვენი დათარიღება თამყარებულია აქ განხილულ ძეგლებზე მხო-ლიდა ამიტომ მას უკანასკნელი დაჭვეშმარიტებითი თარიღის პრეტენზიები არა

გარდაგდებულად (1027—1072, საქ. სიძვ., II, 226-31 = ახ. აბ. შიო-მღვ. 819-20); არას ქამის გამოცელიდობისათვის არ მო-
ად. შიო-მღვ. 819-20); არას ქამის გამოცელიდობისათვის არ მო-
ად. გემაფლის (1463 წ., ib. II, 2120-21); არაფერი¹ სამეფოდ სამსახური
და გამოცელები არა გამოვიდოდეს (1658 წ. შიო-მღვ. ისტ. საბ. 8029);
არც ერთი :რ დამემართებოდათ (1620, საქ. სიძვ. II, 5315-16);
არაფერი: საბადახე: არა ეთხებოდეს (1488, სიგვლი კოსტანტ-
არაფერი: საბადახე: არა ეთხებოდეს (1488, სიგვლი კოსტანტ-
628-9) და ასე მრავ.²

ზემოთ ქმულის შემდეგ, მაშასადამე, დასმულ კითხვებს შე-
გვიძლია გადაჭრილი პასუხი გავცეთ და ასეთი რეზუმეცი გა-
ვუკეთოთ: ორმაგი უარყოფა ქართული ბუნებისაა. მას სამწერ-
ლო ენაში მე-X—XI ს-ნიდან ვხვდებით. თუ იგი ახალი ქარ-
ლოს კუთვნილებად მიგვაჩნდა, ეს შეცოომითა და ძველი ძე-
თულის კუთვნილებად მიგვაჩნდა, ეს შეცოომითა და ძველი ძე-
თულის არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-
გლების არ ცნობით იყო გამოწვეული,— ეს ერთის მხრით. მეო-

1) „არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი“ და მისთ. მე-XVI—XVII
საუკ.-დან იხმარება.

2) ამ მიზნით განხილულია შემდეგი ისტორიული საბუთები:
ა. თ. უორდანია, ისტორიული ხაბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა...
ბ. თ. უორდანია, ისტორიული ხაბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა...
გ. სარგის კავაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. I, ტფ. 1913; სიგვლი
მსახ.-უხუც. გრიგოლ სურამელისა... ტფ. 1912; სიგვლი ქართლის მეფი კოსტა-
ნესი 1488 წლ., ტფ. 1913.

ბ. საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ტფ. 1909; ტ. III, ტფ. 1910.
გ. სარგის კავაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. I, ტფ. 1913; სიგვლი
მსახ.-უხუც. გრიგოლ სურამელისა... ტფ. 1912; სიგვლი ქართლის მეფი კოსტა-
ნესი 1488 წლ., ტფ. 1913.
ა) პ. კვიცარიძე, ქართული სწორმეტყველება, I წ., გვ. 152, § 207;
თ. სახოვია, Op. cit.

გრამ გავრცელებაში აღბათ ხელს უწყობს (იხ. თარგმნის პარალელები)¹.

აქვე მთელი რიგი კითხვებისა იბადება მისი გენეზისის გამოსარკვევად: სად არის ორმაგი უარყოფის დასაბამი, რატომ იხმარება იგი საშუალსა და ახალს ქართულში და არა ძველში. საკუთრივ ქართულს ნიადაგზეა აღმოცენებული, თუ ჭრიალი ჯგუფის ენათა დამახასიათებელია? ეს კითხვები ფრჩილების გახსნას ითხოვენ და ჩვენც შეძლებისდაგვარად აჭერან დავიწყოთ.

ქართული ჯგუფის ენებს ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებს: არც მევრულ-ჭანური, არც სუინური მას დღესაც არ მარტობენ². მაშასადამე, ქართულს ამ ენათა გამოცალკევების

¹) თითქოს ამის დასტურს დაგით კლდია შვილის ენაში ცპოულობთ, როგორც მწირდებში ცველაზე უფრო ორმაგ უარყოფას მის თხზულებებში ვხვდებით, ასე რომ 62.5% ერთმაგი: 37.5% ორმაგ უარყოფას მაშინ, როდესაც ვაუარავთ: 80%-20% ორმაგ, უარყ. ხმარობს. დ. კლდია შვილის ენაში ამინდა უარყ. ასე ბინირი ხმარება თითქოს რუსული ენის გავლენას განეკუთვნება, როგორც მისი ბოლგრაფია ჰმოწმობს, მას რუსეთში ყოფნის დროს ქართული ენა მარტივი დავიწყებია (ალ. ხახა შვილი, ქართ. სიტყ., მე-XXII საუკუნე, გვ. 266). მაგრამ ასეთი რამის დაშვება მისაღები იქნებოდა, თუ მა ამინდა კართ. და კოლონები მხარს დაუჭერდენ, მაგრამ, როგორც ირკვევა, ამინდა ქართული (მხედველობაში მაქვს მე-XI-XVII საუკ.-მდე დაწერილი საკუთრივი სატექ. სატექ. II, გვ. 1-132) ერთმაგ-ორმაგი უარყოფის: ასეთი როგორც არა 75%, (როგორც დ. კლდია შვილის ენაშია) და ერთ-ორმაგი (შემოტკიცეთ ასე სატექ. I, განკ. IV, 1-42) 50%: 50%. მა- მინდენ კართული რეა ამ შემთხვევაში თითქმის სრულს პასივობას ამა ამინდა მარტივი რეა კოლონებში ეს მიმართება სხვადასხვა პრო- ცენტურული დანართების.

²) კართული უარყოფი აღმათ უფრო მეტ ხანს იბოგინებს, როგორც კართული უარყოფი უკუღნოთ თორმაგი უარყოფ. ასენა ასე თუ ამ შემთხვევაში მარტივი რეა კოლონების მიმრებები.

³) მისაღებ შემთხვევა: მითინი კრისტინა (არავინ იყო); ვარ- თი კრისტინა კრისტინა (არავინ), მათ კრისტინა და მითინის ვაკერთენს = (მითინის ავტოგრამა) და მა მარტივი მიტინის რომ გადმინიჭიროთ, იქნება: კინმე არ არა, კრისტინა კრისტინა მითინის მითინი, მითინი დადგებითი ნა- დარღვეულებით და მითინი კრისტინა კრისტინა, მათ: მითინი მიტინი (კინმე მითინის) მითინის აკეთებისთვის (მიტინი კრისტინა), მიტინი მითინი, მიტინი ა- რარა, მარტივი მიტინის დამატებით მითინი მიტინი მიტინი მიტინი მიტინი (არავინ კრისტინა): მიუთა მატე (არავინი მატე). (იხ. I. ჩილაძე, გრამ.

შემდეგ კარგა ხანს ო ექნებოდა და გართლაც, ომგორც
და გავინახეთ, გა მე X—XI ს.-დე ვერ ვხვდებით. მაგრამ ცო-
დავინახეთ, გა მე მე განვითარების პროცესში ჩვენი ერთმაგი უარყო-
ცხალი ენის განვითარების პროცესში ჩვენი ერთმაგი უარყო-

მინგრელი ენის განვითარების პროცესში აღნიშნულ ხანას უნდა დავუკა-
ვშიროთ. პროცესი გატილებით უფრო ადრე უნდა დაწყე-

ვენობით. პროცესი გატილებით უფრო ადრე უნდა დაწყე-
ვენობით¹. ხოლო თუ სალიტერატურო ენაში გვიან ამო-
ბულიყო თავი, ამის მიზეზი თვით დამწერლობის ენის კარჩა-
ულ ტილობას უნდა მიეწეროს. ომგორც კი ტრადიციულ
კეტილობას უნდა მიეწეროს.

მინგრელი ენის განვითარების პროცესში აღნიშნულ ხანას უნდა დავუკა-
ვშიროთ. პროცესი გატილებით უფრო ადრე უნდა დაწყე-

ვენობით. პროცესი გატილებით უფრო ადრე უნდა დაწყე-
ვენობით¹. ხოლო თუ სალიტერატურო ენაში გვიან ამო-
ბულიყო თავი, ამის მიზეზი თვით დამწერლობის ენის კარჩა-
ულ ტილობას უნდა მიეწეროს. ომგორც კი ტრადიციულ
კეტილობას უნდა მიეწეროს.

სკანური ქართულის მსგავსად აწარმოებს უარყო. ნაცვალსახ.—ზმნისზედან:

დარ ($\langle \text{დ} + \text{არ} = \text{არ} + \text{ვინ} \rangle$); დეშერ ($\langle \text{დ} + \text{ეშ} + \text{ერ} = \text{ვერა} \text{ ვინ} \rangle$; დესამა
დარ ($\langle \text{დ} + \text{არ} = \text{არ} + \text{ვინ} \rangle$; დეშერ ($\langle \text{დ} + \text{ეშ} + \text{ერ} = \text{ვერა} \text{ რა} \rangle$; დემე
($\langle \text{დ} + \text{ემ} = \text{არ} \text{ რა} \rangle$; დეშესამა ($\langle \text{დ} + \text{ეშ} + \text{მა} = \text{ვერა} \text{ რა} \rangle$); დემე
($\langle \text{დ} + \text{ემ} = \text{არ} \text{ საღა} \rangle$) და სხვ. ყველა ამათან წინადაღებაში სვანური მეორე
უარყო. ნაწილაკს არ მიმართავს, მაგ.: დარ ხაყა (78₂₉—არავინ ჰყავს); დარ
ლოქ არავ (66₁₇ არავინ არიო?); დეშერ ეთ ლაკან (66₁₀₋₁₁, 11 = ვერავინ
ლოქ არავ (66₁₇ არავინ არიო?); დეშერს მა ხოყრა ეჩაშედ (68₂₉ = ვერავის რა უქნია მის-
მიაგნო); დეშერს მა ხოყრა ეჩაშედ (68₂₉ = ვერავის რა უქნია მის-
მიაგნო); დეშერს მა ხოყრა ეჩაყერნ (79₁₀ თვის); დესამა ლოქ არი (59₁₁ = არაფერი არიო); დეშერს ხაყერნ (79₁₀
თვის); დესამა ლოქ ამამი შედევრობულ ლუნ (51₁₂ ვერაუერი მამუშავე); დარ
ვერაუერი უყვეს; დეშესამა ლამამი შედევრობულ ლუნ (51₁₂ ვერაუერი მამუშავე); დარ
ვერაუერი იყიდი (82₂₀ = ვერავინ იყიდის); დარსა ხომერერა (67₁—არავის
(დარ) მოშიუდი (67₁—არავინ იყიდის); დარსა ხომერერა (67₁—არავის
(დარ) მოშიუდი (67₁—არავინ იყიდის); დარ გაუგია; დარსა ლოქ ოხრი კის (79₂₆—არაუერი მოარტყას); ნალდე
გაუგია; დარსა ლოქ ან ფუშდალ (68₂₂—ნურავინ უშვებსო); მკმგ უშედ || დესამა ამბაშ
ლოქ ან ფუშდალ (68₂₂—ნურავინ უშვებსო); მკმგ უშედ || დესამა ამბაშ
მიხალ (—რავითარი | არაუერი ამბავი ვიცი) და სხვ. მრავ.

მისალითები ამოღებულია არსენა თნიანის მიერ ლაშეთში შეკრე-
ბილი მასალებიდან ($\langle \text{ლ} + \text{უ} + \text{შ} + \text{ნ} + \text{უ} + \text{ა} + \text{მ} + \text{ბ} + \text{კ} + \text{ა} + \text{რ} + \text{ლ} + \text{ი} + \text{კ} + \text{შ} + \text{ხ} + \text{უ} + \text{მ} + \text{ი} + \text{ნ} + \text{შ} + \text{კ} \rangle$)
ბილი მასალებიდან ($\langle \text{ლ} + \text{უ} + \text{შ} + \text{ნ} + \text{უ} + \text{ა} + \text{მ} + \text{ბ} + \text{კ} + \text{ა} + \text{რ} + \text{ლ} + \text{ი} + \text{კ} + \text{შ} + \text{ხ} + \text{უ} + \text{მ} + \text{ი} + \text{ნ} + \text{შ} + \text{კ} \rangle$ და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-
ავტო. 1917; განხილულია გვ. 50—94) და პროფ. აკ. შანიძის მიერ ადგი-

' ამისკენ ჩვენს ყურადღებას ბერძნულის გავლენით ადიშის სახარებაში
ხმარებული ორმაგი უარყოფის ეოთი მაგალითი იქცევს. მისი ხმარება ალბათ ენას
მაინცდამაინც არ ეჩოთირებოდა, რადგან, შესაძლებელია მაშინ, ცოცხალ ენაში
მას ადგილი კიდეც ჰქონდა.

ენას თანდათანობით ჩარჩოები შემოეხსნა და შესაძლებელი შეიქნა კილოების მონაწილეობის მიღება, მაშინ ჩვენი სინტაქსური ფორმაც გადავიდა სამწერლობო ენაში.

ამგვარად, ორმაგი უარყოფა მეორადი მოვლენაა, — ქართულს ნიადაგზე აღმოცენებული. საშუალსა და ახალს ქართულში კილოებიდან შემოდის. კილოებში მისი დასაბამი მე-XI—X ს-ის ადრინდელ ხანას მიეკუთვნება.

მაგრამ კითხვა ისმება, თუ რადარა ფაქტორის ზეგავლენით შეიძლებოდა კილოებში ორმაგი უარყოფა წამოჭრილიყმ? ყოველი ენის ცვალებადობა გამოწვეულია სხვადასხვა ფაქტორების მიერ, რომელთა შორის მეტად მნიშვნელოვანი როლი ფსიქოურს განეკუთვნება¹.

ორმაგი უარყოფის წარმოშობა-განვითარებაში უჩემდება ფსიქოლოგიურ მომენტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

1. როდესაც მთქმელი სცდილობდა მსმენელის ცნობიერებაში ქვემდებარისა და შემასმენლის შორის უარყოფითი პიმირთების ნათელი ფიქსაციის გამოწვევას, ის იძულებული იყო უარყოფა გაეძლიერებინა, და ეს გაძლიერება სხვანაირად არ გამოიხატებოდა, თუ არ ორმაგი უარყოფით. ამაში აღბათ ენაც უწყობდა ხელს, რადგან უარყოფითი ნაწილაკები, რო მელნიც ნაცვალსახ.-ზმნისჩ.-თან იყვნენ დაკავშირებულნი, ისე ძლიერად ვერ გამოხატავდენ უარყოფას, როგორც და-პოუკიდებლივ. ამიტომ ორმ. უარყ. დასაბამი ენის მექანიზმით გამოწვეულიდ კი არ ჩაითვლება, არამედ ცნობიერი სფეროდან წარმომდინარედ. ამის ისე თუ ისე დამაჯერებულ მაგალითებს განსაკუთრებით აკრძალვით პრძნებითში გამოიკვლეოთ: მისდი ნე ვის ნე აედების (ს. კავაბ., სიგ. 1250 წ., პრა), ნერარამება სინანულითა ნე არს კსნა სულის მასისა, ჩუცა უკუკულაში წასლებითა, ნეცა გლახაკთ მიცემითა, ნეცა დოცებითა

¹ ეს ნაწილი საერთოდ ერთ-ერთი საყურადღებო საჭიროებანია ზოგად კულტურულმანი. იფი ცალკე ექსკურსს მოითხოვს და ამიტომაც მას აქ გვერდს

(1645, საქ. ს. III, 1313-4); ნურა კაცი ნუ ეცილებით, (1602, საქ. სიძვ. II, 252); ან და უდუფა არათდეს და არას უმშიგა არა ეთხოვებოდეს (1445, შიო-მღ. ისტ. საბ. 7312); არა მოქმაჭოს არცა ჩემგან და არცა სხევათაგან (ib. 4815) და სხ. მრავ. ¹.

თითქმის მუდამ ასეთი გაძლიერებული უარყოფა ჰყვება თან სიგელ-გუჯრებისა და განაჩენთა ენას, რადგან ამ ძეგლებში მცფის თუ სხვა ოომელიმე ისტორიული პირის დადგენი ლება შესასრულებლად სავალდებულო ხასიათს ატარებს. ამით აიხსნება ის პროცენტული მიზართება (62.5% : 37.5%), ოომლის მსგავსი ჩვენ საშუალი საუკუნეების სხვა ისტორიულსა და მხატვრულს ნაწარმოებებში არა გვაქვს.

2. ორმაგი უარყ. აღმოცენებისათვის დიდად ხელი უნდა შეეწყო თვით სინტაქსურ ორგანიზაციას, ან როგორც მას უწოდებენ syntaktische Verbindungen იმ მხრით, თუ ოომელი ადგილი ეჭირა უარყ. ნაცვალ.-ზმნ.-ს წინადადებებში და როგორი მისია ჰქონდა მას დაკისრებული (იყო იგი ქვემდებარე, დამატება თუ სხ.)². სხვადასხვა სინტაქსურ კომბინაციებში, განსაკუთრებით რთულს წინადადებებებში, საღაც უარყ. ნაცვ.-ზმნ.-ასა და შემასმენელს შორის რამოდენიმე სიტყვაა ჩართული, იქსაქსებოდა უარყოფითობის ძალა, ამიტომ საჭირო ხდებოდა მეორე უარყ. ნაწილაკის შემასმენელთან მიშველიება, როგ. მაგ.: არას დთნით სიტყვას არ შეამოწმებენ (სიბრძნე-სიც., 6311-12); ვერას დთნით ნადირი ვერ გარდეხვეწა (ib. 138 10-11); ნუმცა :წ ამათთა შესასმენელად ნუ დადუშებ პირსა მაგას (ისტ. საბ. I, 39 10-11); არას ამიღასთას შენთან საქმე არა ჰქონ-

1) რუსულ ენაში გავრცელებული ორმაგი უარყოფის ხმარების მიხეხს ა. პეშკოვს კი (Русск. синт. в научн. освещ., М. 1920, გვ. 337) მარტო უარყოფის გაძლიერებაში ჰქონდავს. ასეთი ახსნა მაინცდამაინც დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლება (იხ. ქვემოთ).

2) რომ სინტაქსურ კომპლექსს ზოგიერთი სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობისგან გამოფიტვასა, და შემდეგ მისდამი ფორმალური ფუნქციის მიკუთნებაზე დიდი წილი უდევს, — აღნიშნული და განხილული აქვს ვ. ვუნდრ ტოს თავის: Völkerpsychologie II ტ. მეორე ნაწილში, გვ. 580-583.

დეს რა (1794, შიო-მღ. 8419); არათევრისთანა საჩუქრო სათხოებარი და გამოსაღები არა უთხოებთდეს რა (1633, საქ ს. II, 3116-17) და მისთან. თითქოს ამ ნიაღაგზე შეიძლება აიხსნას ის შემთხვევებიც, სადაც მეორე უარყ. ნაწილაკის ხმარება დღეს სავალდებულო გამხდარა, ასეთია „არც ცერთი არავითარი“ და მისთ., მაგ.: არც ერთის თემი კარგი არ იუდ (სიბრ.-სიც. 834 ქვ.); არც ერთი ფული არ წამოიღო (ib. 12); არავითარის ძალას მნიშვნელობა არა ჭერდა (ყაზბ. 60825-6); არავითარ კარემოების ადარ შეეძლო (ეკ. გაბ. 912-1)... სხვანაირად არც კალოებშია: ვერც ერთი ფრინველი ვერ წაუგათ (ვაკირ., 8411) და სხ. ¹⁾

დროთა ვითარებაში უარყ. ნაცვ.-ზმნ. იმდენიდ უკავშირდებიან უარყ. ნაწილაკებს და ჰყარგავენ საკუთარს უარყოფ. ძალას ²⁾, რომ ხშირად იგინი როგორც დადებითი სიტყვა, ისე არიან გაგებულნი და ამიტომაც არის ხანდახან მათ წინ უარყ. ნაწილაკი წამოსკუპებული: ვერც არავინ მათქმევინოს (სიბრ.-სიც. 555-5); ვერც არავინ ეტყოდა (ib. 9413-4); არც არავინ იქითხავს (ვისრ. 534); კილოებშიც ასეა: არც არათევრი არ მოუხარ-

¹⁾ დასასრულ, შეიძლებოდა ერთი ფაქტორიც დაგვემატებინა, მაგრამ თვით მისი დასაყრდენი ჯერჯერობით დასამტკიცებელია და ამიტომ ადგილი ღიათ რჩება. ეს გახლავთ გრამატიკული აზროვნების ევოლუციით გამოწვეული შემასხენლის დაძლევა წინადადების სწვა ნაწილებზე და თვით ქვემდებარებედაც, რის გამოც შემასხენელი ითხოვს ურთიერთობის დამამყარებელი ნაწილაკების თავის გვერდით ყოლას...

რაც შეეხება თვით ენობრივ ფაქტორს, ჩვენთვის მას მეორე ხარისხოვანი შინაგანი აქვს, რადგანაც კავშირის (-ლა, -მცა, -ცა, თუ..) ნაწილაკები, რომელიც ჩაერთვიან უარყ. ნაცვ.-ზმნ.-ებს (იხ. ზემოთ), არც ისე უკარგავენ უარყოფათობის ფუნქციას, რომ მის შემდეგ სავალდებულო იყოს მეორე უარყოფა. ხოლო ასეთი უკრძალები, როგორიცაა აფერი [არ ყოფილ იყოს (ეგ. ნინ. II, 176.)] უკარგული, სადაც უარყ. ნაწილაკის ელემენტი ჩაე დაკარგული, აჩალი მოვლენაა და გვინდის გამოსარკვევად უმნიშვნელო.

მაგრამ უმნიშვნელო არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ნაცვ.-ზმნისზ. პირებული შემადგენელი ნაწილი და მეორე უარყ. ნაწილაკი ერთი და იგივეა: არა-უარ არ; ვერავინ ვერ; ა კ ე ბ ი ა ნ; ჩ ი კ თ ი ჩ ე და სხ. თუ ამას ჰამატულობა აქვს, მაშინ შესაძლებელია სვანურში ორმაგი უარყ. განვითარდეს.

²⁾ იხ. Wilh. Wundt, op. cit., ib.

ს (გოვარ.); არც არაუერთ მეტი ჩვენ არ გვინდათ (ქართლ. 1726)... ამგვარად, უარყ. ნაცვ.-ზმნ. და უარყ. ნაწილაკს შორის ისეთი მტკიცე ასოციაცია მყარდება, რომ შესაძლებელია ქართულში ორმაგი უარყოფა ოდესმე გაბატონდეს და ამით ნიადაგი გამოაცალოს ერთმაგ უარყოფას. ამის საბუთს რამდენადმე რუსული ენა იძლევა, რომელსაც ყველა ის საფეხური უნდა ჰქონდეს გავლილი, რომელზედაც დღეს ქართული დგას. ხოლო რუსულის დღევანდელი სახე ამ მხრით განვითარების უკანასკნელ საფეხურს წარმოადგენს¹.

აქ შეიძლებოდა რეზუმე გაგვეკეთებინა და წერტილიც დაგვესვა, მაგრამ საჭიროდ მიმაჩნია ზემონაწილს ორგანიულად დავუკავშირო თრმაგი უარყოფის ხმარება წინადადების სხვადასხვა კომპინაციებში; მაგ.: ორი უარყ. ნაცვ.-ზმნ. ერთ წინადადებაში იშვიათად გვხვდება ძველსა და თითქმის სა-

¹) ქართულის მსგავსად ოდესმაც სლაურშიც ერთმაგი უარყოფა უნდა ყოფილიყო, ამის დამადასტურებელ მაგალითებს ძველი ბულგარულის ხელონაწერებში ვაჲოულობთ, მაგ. Mte. XXVII, 24; Lka VIII, 56; IX, 62 და სხვ. (იხ. C. M. Кульбакинъ, Древнецрквъвнѣи словѣньскѣи языки, III, Харьковъ, 88 VI 17-18; XVI₁₇; XVIII₈). მართალია, ასეთი ადგილები თ. δ υ σ λ α ε γ 3 ს ბერძნული ენის გავლენით გამოწვეულად მიაჩნია (იხ. Опытъ историч. грамматики русск. яз., ч. II, Синтаксисъ, М. 1858, § 264, გვ. 368; მისივე Учебникъ русск. грамм., М. 1907, § 191, გვ. 175), მაგრამ ტექსტებში არის მთელი რიგი შემთხვევებისა, სადაც ბერძნ. ერთმაგი უარყოფის ნაცვლად ორმაგი გვაქვს (Mrk. XI, 13, გვ. IX₂₂) და სხვ.

რომ რუსულში ორმაგი უარყოფა მეორადი მოვლენაა, ამას თითქოს ერთის მხრით კილოები ამოწმებენ, რაც იმავე δ υ σ λ α ε γ 3 ის წიგნიდან ჩანს: Вместо двойного отрицания „ничего не возьмешь, не сдѣлаешь“ въ народномъ яз. говориться: не что возьмешьъ „не что сдѣлаешьъ“ (Op. cit., ვვ. 368, №58. 2-го გეორგ. მხრით რუსულის გენეტიურად მონათესავე ზოგიერთ ენებს იგი არ ახადა მეორეს მხრით რუსულის გენეტიურად მონათესავე ზოგიერთ ენებს იგი არ ახასიათებს; ინდ.-ევრ. აღდგენილი „უარყოფითი წინადადება ხასიათდება მხოლოდ სიათებს; ინდ.-ევრ. აღდგენილი „უარყოფითი წინადადება ხასიათდება მხოლოდ ერთი უარყოფით—*ne“. (A. Meine, Op. cit., 334). ლიტაურსა, ბერძნულსა, ლათინურსა და ჰინდურში ხმარებული ორმაგი უარყოფის შესახებ იხ. B. Delbrück, Vergleichende Syntax, Strassburg 1897, II, § 177, 83) მან და შემდეგ.

ალსანიშნავია ისიც, რომ ახალ სომხურში ორმაგი უარყოფა გავრცელებულია: .. ոչինչ չէր ուտում (ხակոբ Գօգերաշվիլի, Կնշարաւորպարի ხրզը, 20₅ და სხ.; იხ. Franz Nikolaus Finck, Lehrbuch der Neuostarmenischen Literatursprache, Vagarschapat 1902, § 35.5, S. 33).

შეალს ქართულშიაც: ...დაჭმადნა... არარამსაგან არსად დაბადებულია (ძვ. სას. 3. ტპდ 12-16); ვინმე მოიგის ბჯბჯია თხნიერ ღუაწლისა. არავინ არაოდეს (TP. IX, ლბ7-8) და ერთოც ზემოთ იხილეთ. საშუალში: ნურაოდეს ნურას მოუშლით (1641, საქ. ს. II, 6421; 1643, 6726); არად არას მოსაქმე არან (ისტ. საბ. I, 2614-15). ჩვეულებრივ კი ერთ უარყოფითთან მეორე დადებითია: არავინ სადა შოვნილ იუთ (ქრონ. I, 14028-9); არავინ სადა იხილა (ძვ. სას. 3. რც27); არცა ერთსა რას სიტუქსას იტურდა (აბო 34021); თარგმანებშიაც აგრევე გვხვდება: არასადა განშიშულდის და არცა იბანის სადა (კიმენი 1620-21) და სხ. მრ.

ისეთ სინტაქსურ ორგანიზაციაში, სადაც ქვემდებარისა თუ წინად.-ის სხვა წევრის წინ უარყოფ. ნაწილაკია დასმული, შემასმენელი მაშინ თავის მხრით მეორე უარყ. ნაწილაკს არ ითხოვს, მაგ.: არცა კეთილთა შენთა აღთქმითა, არცა ძროთა ბორცოტა შენთა ჩემზედა მოწევნითა, შემიძლო განუენებად (გობრ. 39918-19); ვერცა შინებითა და ტანჯუთა და ვერცა კეთილისა: ქადებითა არწმუნა (ევსტ. მცხ. 32136); არცა ნატივითა, არცა გინებითა და ჭირითა განეშორა (ძვ. სას. 3. რპთ25; რშ20-21) და სხ. თარგმანებშიაც მსგავსი მოვლენაა: არცა სპერბლია და არცა თვესა მოკუეთითა და დუმნა (№ 2123გ, 228v)¹... საშუალსა და ახალს ქართ. კი მეორე უარყოფაა საჭირო: ვერც ქრთმით, ვერც ძალით, ვერც ხვეწით ვერ მორჩები (სიბრძნე-სიც. 1028-9); არცა სიცივისა და არცა სიცხისაგან არ შეშინდების (ვისრ. 43317); არც ჩვენა და არც ჩვენის გვარის შეფეხან და შესატრონებ არაოდეს არ გაგრესთ (1689, საქ. ს. III, 425 26)... და პირიქით: თუ ძვ. ქართულში შემასმენლის წინ უარყოფაა ნახმარი, მაშინ მომდევნო ქვემდებარესა თუ წინადად. სხვა წევრს მეორე უარყოფა არ უნდა, მაგ.: არა იშვია ამათ ხელთა შინა საედარო...

1) რაც შეეხება ასეთს მაგალითს, ოოგორიცაა: არცა დლისი, არცა ლამც არა დაჯდის ქუე, არცა დაიძინის (წამ. შერ. 17-ის), ჩვენ ასეთა ფორმა გვიანდელი (ქ. 1743 წლ.) ჩანართი გვვორნა. ვინვე შეიძლება ითქვას: არა ვირჩიე შენსა არცა მამა, არცა დედა, არცა... (ევსტ. მცხ. 322-ი) მაგალითშედაც.

არცა მანასი ტერი (გობრ. 39438-51); არა ატეპს სენაკესა, არცა კა-
ნია ძელისასა (იე ბოლნ. 1825-6); არა იუთ უფლიდ ბუალი მგზა-
ურობისა და არცა გზა (სრბ. ზრზ. 1913-4); არა აქენდა მათ ტუ-
ლი და წერაქე არცა სხეულ ებტ ვითარი საკმარი (გრ. ხანძთ.
01 4-5); არამ შეგაწუხესა მახალ მან არცა სატანჭველთა არცა სი-
მრავლემან (ძვ. სას. პ. თ12-13); თარგმანებში: არა შევიწინავ მე
სახლის, შენისგრძე ზრდა არცა არვისა (= ჯოვისა) შენისგრძე
ვტთა (ფს. 49.9, № 38, 79v); აგრეთვე სახარებაში გვხვდება
ასეთი მაგალითები: ნე მთიგებო თქორთსა ნენა ვეცხლისა,
ნეცა .. ნეცა... (მათე X. 9-10: ად. 20ა³) და სხვ. მრ.¹ მა-
გრამ ეს ყოველთვის ასე როდია! თარგმანებში უცხო ენის (ამ
შემთხვევაში ბერძნულის) გავლენით ისეთი ფორმაც გვაქვს,
როგორც ეს საშუალსა და ახალ ქართულშია, მაგ.: არა მა-
ეტეონ მას არცა ამას საუბუნესა² არცა მერმესა (მათე XII. 32:
აღიშ. 25ბ⁴)—ისა მარტივოთ: ასტა ისტა ენ თა ასტა თასტა ისტა
ენ თა მარტივოთ: (კორიდ. 23v¹10-13) = **მჩი მთელი ნმა, მჩი კაკამ**
აგხამარჩე և მჩი ՚ի ჩანგხერაბელისმი; შეგრბეს მრავალნი ვითარ
ვერდარა და ტევნად ვერცა კართა გარეშე³ (მრკზ. II. 2: ად. 67ა⁴)
= სურჯითეთ იალის, რთა მუხრან გარეს მუძა თა პრბ: თუ შერვა
(კორიდ. 77ა¹15-19, გამოც. ტაბ. VIa³) = **ძოლისხვან բა-**
ძოლმე მჩნძე თხელი ხსკ იჯ ქნხე և იჯ თო დოანნ (ფო-
ტოტ. 73v²16-18); არა არნ თქმად არცა სიტუა (№ 38, 38r: ფს 18.3
= ისა ისა ახალი, ისძა აღია; .. დამდგეს ჩემ ზა სძინავნ იგი ვის

1) ორმაგი უარყოფით დადებითი ახრის მიღება სხვა ენებთან ერთად ქარ-
თულსაც ახასიათებს, მაგრამ მის მისაღებად საჭიროა სრულებით სხვაგვარი სინ-
ტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც კითხვით უარყოფითთან ერთად ცალკე იქნება
განხილული.

ისეთი სინტაქსური ფორმა, როგორიცაა „ვინ ც უნდა იყოს“ თუ
„ვინ ც არ უნდა იყოს“ და მისთ., ცალკე მოხსენებად იქნა წაკითხული საენათ-
მეც. სას. ერთ-ერთ საჯარო სხდომაზე

2) Var. სოფელსა (ჯრუჭ., პარხ., ვანის სახ.).

3) Var. ვ-დე ვერლარა იტევდა წ-ე კართა მათ (პარხ., ჯრუჭ.-ში
გვიანდელი ჩერილია; ტბეთისა და ვანის 84b²). ხოლო ი-ე ფილოს. ჭიმჭიმე-
ლის მიერ ნათარებმ სახარებაში (უნივ. მუზ. კ № 102, 12a¹) ვკითხულობთ:
ვ-ე ვერლარა და ტ-ვნდ ვერცა ეზოსა მ-რ.

არდარა ნე შესძინისა აღდგომაშ (ib. 68v, ფ. 40.8) = ჯაჭვენთა
ჯაჭვითა, ურ ტ აიყარებენ, იუგი პრაშერას თა მახატერა¹... ამგვა-
რივე გავლენის შედეგათ მიგვაჩინია ზოგიერთ ბელონაწერებში
მოცემული მსგავსი შემთხვევები: არა შეწყა გუვრდა თუ არა ზე-
არცა დამათ არცა დღით (№ 2124, 48r); კურ შეაგაღეცა კურცა
დოფვადათ და კერცა... კერცა (ib. 86v) ...

ან და: არავან ჩენეგანა წანაღუდება არცა სიცუთა და არცა სხუთა
რა და (№ 95, 872a); არასადა შესძიება არცა მოძღვანელა-გან და არცა...
არცა... (კიმენი 11631-32) და მისთ. რომ აქ ბერძნულის გავ-
ლენა უნდა იყოს, ჩინს ანალიტიკური ძაგლითებიდან: არაფინ
უწევას არცა ანულითით დათა შენა არცა ტექნ (მათე XXIV. 36:
აღ. 53ა² = ერ. 66ა³) = იმით იმით, იმით ის პერიოდი: თუ იმაგრე,
იმით იმით = ის თე ტექნი ის ჩენეგვანებ ხელისხმევების სი ირყები (აგრე-
სუ რ. 3).

მოუტყუდაულ ცალკეობის ცხალუოფისა, ჩვენ ასეთივე კონ-
სტრუქტურა გვაძეს მე-Х ს-ის ორიგინალ ძეგლებშიაც, სადაც
ცურატულობის: არავან შევიზუს ხალვად მისა: არცა მამაკაცია, არცა
ავალენი (თემ. 83-4); არარას მიიღებდა არცა ჭამადსა :რცა სასუ-
შელია (კრ. ხანძთ. პბ 10-11) და პატივი მე არარად ხელმეწიფების,
არცა აღამსა ძელია, არცა შერთბიდებაშ (ევსტ. მცხ. 31412); უნ-
და გვერნოდა კი ამ გვარი წყობა: არარად ადმიკედა შირსა მისსა
ვადებამ, არცა კენესამ (შუმ. 1115). აქ გავლენაზე ლაპარაკი არ
შეიძლება. მაშასადამე, იგი ქართული ბუნებისაა. სამწუხაროდ,
ეს სამი მაგალითი თავის სიმცირით (მით უმეტეს ორი მათგანის
გვიანდელი გადამწერლის კეთილშენაძენად იღიარების შესაძლე-
ბლობა არსებობს) ძნელს ხდის მისი თავისებურობის ახსნას. უკველ
შემთხვევაში მისი მე-Х ს-ის ძეგლში ხმარება გვაფიქრებინებს, რომ
ამგვარი კონსტრუქციის გენეზისი უფრო ადრე უნდა დაწყებულ-
იყო, კიდრე დანარჩენების. რომ ზოგი უარყოფა ადრინდელი წა-

¹⁾ ასეთი ფორმა: ნუმცა განვე შორებით ჩუენ სიყუარულსა
მას ქრისტესა ნუ ჭირითა. ნუ იწროებითა ნუ... ნუ... (TP. IX.
ლ. 7) შეიძლება გადამწერლის მიერ იყოს მოცემული, ანდა თარგმნის გავლენით.

მოწყებულია, ზოგიც გვიანდელი, ამაში ეჭვი ორ არის. ამას თუნდაც ახალი ქართულის ორი მაგალითი დაგვიღასტურებს, სადაც „არცერთი“, „არავითარი“-სა და უარყ. ნაწილაკს შორის იმდენად მტკიცე ასოციაცია დამყარდა, რომ პირველი უმეოროდ ორც კი იხმარება. ასეთი „გასწრება“ ერთისა მეორეზე აიხსნება იმავე ფაქტორებით¹.

თუ წინადადებაში ერთხელ იყო ნახვარი უარყ. ნიკ.-ზვნ., და იგი როგორც დამატება შემასმენელს მოსდევდა, მაშინ შემასმენლის წინ უარყ. ნაწილაკის ხმარება სავალდებულო არ იყო, როგ. მაგ.: და აკლდეს მას არარამ (იე” ბოლნ. 652). სამწუხაროდ, სათანადო მაგალითები იმდენად ცოტაა, რომ ძნელია ზემოთქმულის კატეგორიულ დებულებად ოღიარება². მაგრამ თუ შემასმენლის წინ უარყოფა. ნაწილაკი გვხვდება, ასეთი შემ, ხვევები თარგმნითი გავლენით უნდა აიხსნას, როგორც მაგ.: და არა გჭეირს შენ არადეის თვს (მათეXXII. 16: ოდიშ. 47 ხ³) —და არა ჭიზუნავ არავისთვს (ვან. 59b², დაახლოვებით ჯრუჭ.-პარს.)—ამ ის მასა მართვის მიზანისათვის (კორიდ. 50v¹₂₀₋₂₂). სომხურში კი ეს ადგილი ერთი უარყოფითაა გადმოცემული: **և ոչ է քեզ փոյթ դռւմեքէ** (ფოტ. 50 հ²₁₁₋₁₄); არა წეს არს მოკ-

¹⁾ შეიძლება ეს მოვლენა ასედაც გავიგოთ: არარას მიიღებდა — ერთი წინადადება; არცა ჭამა დსა — მეორე, იგულისხმება მიიღებდა, აგრეთვე არცა სასუმელსა (იგულისხმება) მიიღებდა. ამას მხარს უჭერენ ისეთი ენებიც, სადაც ორმაგი უარყოფა არ იხმარება, მაგ. სვანური: დესამა ხულ შუანდა: დე է თეთრ, დე է ლე ზუებ (არაფერი ჰერნდა: არც ფული, არც საჭმელი; შდ. აგრეთვე ლუ შნუ გვ. 72₁₉₋₂₀) მეგრული და ევროპული ენები. აქ ორმაგი უარყოფა კი არა, ერთმაგი უნდა გვქონდეს: არავინ შევიდეს...: არცა მამაკაცი (შევიდეს), არცა დედაკაცი, ისე როგორც: არც აკა ტორქუა მას, არცა მწუანწ, არცა ზმურ (თუალთამ 28₄₋₉... ეს აზსნა ჩვენთვის უფრო მისაღებია.

²⁾ მით უმეტეს იმავე წიგნში ამის ერთი საწინააღმდეგო მაგალითი მოიხვება: არა ჯერ არს წ'თა ამ'თ დღეთა შრარიცხათ თომეოცთა შ'მის წირვა არაოდეს არცა ს'აკენებელი წ'თა... (ib. 3₉₋₁₁), მაგრამ, მეონია, შეკომა არ იქნება, თუ ამას კელნაშერის გვიანდელობით ავსნით, რადგან ეგვევ კონსტრუქცია მეორე ადგილას ასე იყითხება: არა ჯერ არს წ'თა ამ'თ ორმეოცთა დღეთა უმისწირვა არცა ქორწილისა ყრუან და არცა.. (ib. 4₁₅₋₁₇).

დგად არავისა (ი՞ ე XVIII. 31: აღიშ. 192a¹) = არავისი ჯერ არს
მოკლევად (პარხ., ჯრუჭ. 282a²-b¹, ვან. 258a²) = ის ჰქესთაც თავა
(sic) პიროვნება იტენა (კორიდ. 240v¹ 11-14) = **չե արժան**
ս[պանա]նել զոք (ფოტ. 220r²5-6). როგორც დაპირისპირე-
ბიდან ჩანს, ამ შემთხვევაში აღიში ბერძნულს მისდევს, ხოლო
დანარჩენები სომხურთან ახლოს დგანან. ამას მხარს უკერს
ეს მაგალითიც: გერცა ჭაჭათა გერდარავინ უძლის შეკრვად მისა
(მრ-კზ V. 3: აღიშ. 72b³⁻⁴) = არცადა ჭაჭაებითა გის პელჭე-
წიფა შებორევილებად იგი (პაემეტი ტექსტ. 37514-16; მსგავსადვე:
ვან. 91a², პარხ., ჯრუჭ. 104b²) = ის ბერძნულების ალტერნატიუ-
ლური განვითარება (კორიდ. 84v¹16-19) = **ոչ շղթայիւք ոք ևս կարէր**
կապել զնա (ფოტ. 82v¹15-16)¹. მაგრამ არის შემთხვევაც, სი-
დაც ადიში სომხურთან ახლოს დგას, მაგ.: არცა მამა შვიდეს
ვის (ი՞ ე V. 22: ად. 165a⁴) = არცა და მამა შვი არავის (ვან.
222a¹, პარხ., ჯრუჭ. 242b²) = ის ბერძნულების ალტერნატიუ-
ლური განვითარება (კორიდ. 208r¹2-3) = **ոչ եթե հայր դատի զոք** (ფოტ. 183v¹13-14)...
ავრეთვე გავლენის სხვა ნიმუშებიც: არამცა გაქუნდა პელმწითებად
ნუ ზა არცა ურთ (ი՞ ე XIX. 11: ად. 193a³) = არ გაქუს პლმწითებად
ნ ა არცა ურთ (ვან. 259v¹, პარხ., ჯრუჭ. 284r¹) = ის ერთ ენიւ-
ս იმპერატორ ხაբ' էմօս (კორიდ. 242r¹17-19) = **ոչ ունեիր դու**
ի վերայ իմ և ոչ մի (ფოტ. 221v²6-8) და
ასე მათ XXII. 16; XXVII. 14; მრ-კზ VI. 5; ი՞ ე III. 27; V. 19 და
XXI. 20. მათ მარტივ ამგვარი კონსტრუქცია, როგორც შედარებიდან
უკავშირო გამორჩეული უნდა იყოს ან ბერძნული (უფრო!)
რ სიმუშავ გავლენით. ამიტომ მსგავსი მაგალითები, როგ.
მაგ.: არ აქუნდა არცა საზომ ურთ (თუალთაც 1624); არა და მთა
მარტ არცა ურთ (კონკ. 4126-8); არა და მთეს... არავა (№ 95,
1179); არ არ... არავის ას (№ 2124, 122a) და მისთ.,
უკავშირო მაგალით იმავე პლატინულის გავლენით ავხსნათ
და არ კუთ. ურთ მარტებით. ამგვარად, ხელნაწერებსა და

1) ეს ტექსტი არ მოიხსენია უკავშირო ურთების სამარტებაში ბერძნულის
გავლენის ურთების მარტებით, მაგ. ის უკავშირო ურთების ურთები სამარტებიდანაც
ის მარტ ურთ - კუთ, მაგრა უკავშირო ურთები ურთები ურთები ურთები არავის შე-
კრუა მისთ.

სახარებაში ბერძნულის გავლენით გამოწვეული და იგრეთვე ორიგინალ ძეგლებში სპორადიულიც ნახმარი ორმაგი უარყოფა (თუ მას გვიანდელ ჩანართად არ მივიღებთ) მიგვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ უკანასკნელი სახის ორმაგ უარყოფას ათეული წლებით (შეიძლება საუკუნე და მეტიც!) უფრო ადრე უნდა მისცემოდა დასაბამი, ვიდრე ზემოაღნიშნულთ, რაც სინტაქსური ორგანიზაციის თავისებურობით აიხსნება.

ცველა ზემოთქმულის თანახმად შეიძლება შემდეგი რეზენტებს გაკეთება:—

დ ა ს კ ვ ნ ა:

1. უარყოფითი წინადადების გამოსახატავად ქართულს სამი (არ, ვერ, ნე) ნაწილაკი მოეპოვება. მათ სპეციფიკური ფუნქცია აქვთ მიკუთვნილი და ენაც სათანადოდ იყენებს თვითეულ მათვანს. როგორც დამოუკიდებელი მნიშვნელობის არა მქონენი—წინადადების დამხმარე ნაწილაკებად ითვლებიან.

2. მიემატნენ რა კითხვით ნაცვალსახელსა და ზმნისზედას, მივიღეთ უარყოფითი ნაცვალსახელები და ზმნისზედანი (როგ. მაგ.: არავინ, ვერავინ, არარაშ, არაოდეს, ნესადა და სხ.). სემასიურად კალკე სიტყვებს წარმოადგენენ და ამიტომაც წინადადების წევრებად ირიცხებიან.

3. ენის ევოლუციის წყალობით უკანასკნელთა გამოყენების ისტორია შემდეგია:

a. ძველს ქართულში (მე-X-XI საუკუნეები არსებულ ლიტერატურულ ენაში) თუ ერთ-ერთი მათვანი ამოჰყოფიდა თავს რომელსამე წინადადებაში, იქ მეორე უარყოფა არ იხმარებოდა. მაგრამ

b. ახლოს ქართულში ხშირად მათ მეორე უარყოფითი ნაწილაკი სდვეს თან, ე. ი. ძველი ქართულის ერთმაგი უარყოფის ნაცვლად ორმაგი იხმარება.

4. ახალს ქართულში ორმაგი უარყოფის აღმოცენება რუსული ენის გავლენით არ შეიძლება ავხსნათ, რადგანაც ავგვარ მოსაზრებაზე ორი არგუმენტი გვალებინებს ხელს: ერთი ის, რომ დღევანდელს კილოებში იგი საკმაოდ გავრცელებულია და მეორეც, მე-Х-XI საუკუნიდან მოყოლებულს ძეგლებში არც ისე იშვიათად გვხვდება.

შენიშნვა: თუ რომ ბერძნული ენის გავლენას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ ორმაგი უარყოფის ხმარების ისტორია მე-IX საუკუნიდან უნდა დავიწყოთ (არსებული ძეგლების მიხედვით).

5. საშუალსა და ახალს ქართულში ორმაგი უარყოფა კილოებიდან შემოდის. ძველ ქართულზე, რომელიც ტრადიციულად მომდინარეობდა მე-XI საუკუნემდე, კილოების გავლენა ნაკლები იყო; მაგრამ აღნიშნულ ხანაში (და ადრეც!) საერთ პოეზიის წარმოშობამ ფართო გასაჭანი მისცა მათ, რომ სალიტერატურო ენაში (ე. ი. ძველს ქართულში) მრავალი ახალი გრამატიკული ნორმები შეეტანათ. ამ დროიდან იწყება ორმაგი უარყოფის დასაბამიც.

6. ორმაგი უარყოფა ქართულს კილოებში დამოუკიდებლავ. უცხო ენათა გავლენის გარეშე, თავისთავად, არის აღმოცენებული. იგი მეორადი მოვლენაა და არა ქართული კილოს ენათა დამახასიათებელი; საბუთი შემდეგია:

- ძველს ქართულში მუდამ ერთმავი უარყოფა იხმარება;
- ქართულის გენეტურად მონათესავე ენებს: მეგრულ-კოჩულისა და სვანურს აგრეთვე ერთმავი უარყ. ახასიათებს.

7. კილოებში მისი გენეზისი გაცილებით ადრე უნდა დაწერდეთ, ვიზრე ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება.

8. ორმაგი უარყოფის წარმოშობაში შემდეგი მომენტები უნდა კავშირუნ მნიშვნელოვანი:

- უარყოფის გაძლიერების საჭიროება;
- სინტაქსური კომპლექსი;
- მარტივი და

d. ზოგიერთი ენობრივი მოვლენები.

შენიშვნა: ქართული ორმაგი უარყოფის სრულს ანალოგიას რუსულისა და ზოგიერთი უცხო ენის ორმაგი უარყოფა უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც იმავე პირობებში უნდა იყოს აღმოცენებული, როგორც ეს ქართულშია.

1923 წ. 3 დეკემბერი.

ტფილისი.

სეიმონ ჭანაშია.

ეიღევ ერთი ნაშთი ხანეთობისა თანამედროვე ქართულში. ¹

ახალ ქართულში შემოხიზნულ ხანმეტ სიტყვათა იმ მცი-
რე გუნდს, რომელიც ლიტერატურაში აღნიშნულია პროფ.
აკ. შანიძის მიერ (ხარ, ხვალ, ხერთვისი, ხუცესი)²,
ეხლა შეიძლება გვერდში ამოვუყენოთ შემდევ დროინდელ
გრამატიკულ ქართა გამანადგურებელ ქროლის გადარჩენილი
ერთი ახალი მოწმე, ქართული ენის განვითარების ამ უძვე-
ლესი პერიოდისა. ასეთია მამაკაცის სახელი ხახარე, რომე-
ლიც მე გავიგონე სოფ. ლვარებში (გორის მაზრა, ხიდის-
თავის თემი).

დღევანდელ საქართველოში ჩვენ საკმაოდ ბლომად გვხვდე-
ბა ხარ ძირისაგან ნაწარმოები პირადი თუ საგვარეულო სა-
ხელწოდებები. მაგ.: გურიაში გვარები მახარაძე და სიხა-
რულიძე, მამაკაცის სახელი მახარბელ (<მახარობელი);
ჯავახეთში ვაჟის სახელი მახარე/ა და იქედან საალერსო ფორმა
მახარიკა; ესევე სახელი გავრცელებულია მთაში და ქართლ-
ში, სადაც ამას გარდა გვხვდება გვარები მახარაშვილი,
ხარებაძე და ხარებაშვილი || ხარებოვი (უკანასკნელი
ოსური საგვარეულო სახელია, რუსულად გადაკეთებული); სა-
მეგრელოშიაც—გვარები ხარებავა, გვახარია. ამ სახელე-
ბის ფართო გავრცელება მტკიცდება ისტორიულადაც. ორიო-

¹⁾ წაკითხულია მოხსენებად ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების სა-
ჯარო სხდომაზე 1924 წლის 18 თებერვალს.

²⁾ აკ. შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა
შმოვნების წინ ქართულ ზმნებში: ტფ. უნ-ტის მოამბე, II, გვ. 263 და შემდ. და მი-
სივე, იმავე წიგნში, უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო, გვ. 410,

დე მაგალითი. „ხალხის ოღწერის დავთრებული“ (მე-XVIII ს.), რომელიც გამოსაცემად იყო დამზადებული (1911—1912 წ. პეტერბურგში) პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ¹, მაგრამ ჯერაც არ გამოქვეყნებულა, ხშირად გვხვდება სახელები: გამიხარდი, გამახარე, მახარა, მახარებელი || მახარობელი, სიხარული/ა, ხარება; გვარები: მახარებლის-შვილი || მახარობლის-შვილი, მახარას-შვილი, გამიხარდის-შვილი, სიხარულის-შვილი, ხარებას-შვილი. პროფ. ექვთ. თაყაიშვილის მიერ გამოცემულ მეჭინავე დროშისა (საბარათაშვილო-სომხითისა) და არაგვის ხეობის ოღწერებში (აგრეთვე მე XVIII საუკუნეს ეკუთვნის)² კიდევ სახელები: მახარა, გამახარა, გამახარე, გახარუა, გამიხარდი, მახარობელი || მახარებელი, სიხარული/ა, ხარება; გვარები: მახარა-შვილი, გამახარა-შვილი, ხარება-შვილი, მახარებლა-შვილი, მახარებლი-შვილი, სიხარულა-შვილი, გამიხარდის-შვილი.

ამავე ძირს უნდა ეკუთვნოდეს, ასე გვვონია, **ხახარეც**, რომელიც ქართლს გარდა გვხვდება მთაშიაც: პროფ. აკ. შანიძის მიერ ჩაწერილი (ჯერ დაუბეჭდავი) ერთი გულამაყრული ლექსის გმირი ამ სახელს ოტარებს (ლექსი ასე იწყება: „ხახარებ ნახა სიზმარი, სიზმარი იყო მერიანი“). გვხვდება იგი ზემოთ დასახელებულ „ხალხის ოღწერის დავთრებულიც“³.

ხახარე უნდა გაგებულ იქნას, როგორც **ხარება** ზმის მოთხრობითი ან ბრძანებითი კილოს ფორმა. პირველ შემთხვევაში ხანს ექნება როგორც პირის სუბექტური, ისე მესამე პირის ობექტური პრეფიქსის მნიშვნელობა, მეორე შემთხვევაში კი მხოლოდ მესამე პირის ობექტურისა. ორსავე შემთხვევაში მისი პრეფიქსული ბუნება ნათელია.

¹⁾ ვსარგებლობდი საკორექტურო ფურცლებით.

²⁾ ე. თაყაიშვილი, სტატისტიკური ცნობები საქართველოს შესახებ მე-XVIII ს., თბილისი, 1907.

³⁾ იქვე გვხვდება ხახალა, რომელიც შეიძლება ამავე სახელის საალერსო, ან იქნებ დამახინჯებულ ფორმად ჩავთვალოთ. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოებაც, რომ გულამაყრულ ლექსშიაც უცნობი პოეტი თავის გმირს რამდენიმეჯერ ხახალას ეძახის.